

*Empowered lives.
Resilient nations.*

**Տավուշի մարզի Նոյեմբերյանի և Իջևանի
անտառտնտեսությունների կառավարման պլանների
նախնական գնահատման հայտ**

ՄԱԶԾ մշտական ներկայացուցիչ՝

Դմիտրի Մարիյասին

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Օրենսդրական դաշտ
Ամփոփ նախարան

Գլուխ 1. ՆՈՅԵՄԲԵՐՅԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

- 1.1. Անտառտնտեսության տեղադրությունը
- 1.2. Տարածքի կազմավորում
- 1.3. Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության սահմանները
- 1.4. Անտառտնտեսության տարածքի փոփոխությունը
- 1.5. Լեռնագրության, ռելիեֆի և հողերի բնութագրեր
- 1.6. Կլիման
- 1.7. Ջրագրություն
- 1.8. Բուսական և կենդանական աշխարհը
- 1.9. Բուսական աշխարհ
- 1.10. Կենդանական աշխարհ

Գլուխ 2. ԻՋԵՎԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

- 2.1. Անտառտնտեսության տեղադրությունը
- 2.2. Տարածքի կազմավորում
- 2.3. Իջևանի անտառտնտեսության սահմանները
- 2.4. Անտառտնտեսության տարածքի փոփոխությունը
- 2.5. Լեռնագրության, ռելիեֆի և հողերի բնութագրեր
- 2.6. Կլիման
- 2.7. Բուսական և կենդանական աշխարհը
- 2.8. Կենսաբազմազանության պահպանություն
- 2.9. Բուսական աշխարհ
- 2.10. Կենդանական աշխարհ
- 2.11. Ջրագրությունը

Գլուխ 3. ՆՈՅԵՄԲԵՐՅԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆՏԱՌԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ

- 3.1. Անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքի բաժանումը ըստ հիմնական նպատակային նշանակության կատեգորիաների և հողատեսքերի
- 3.2. Անտառային հողերի և դրանց փոփոխությունն ըստ հողատեսքերի
- 3.3. Անտառաձածկ մակերեսի և պաշարի բաշխվածությունն ըստ անտառկազմող ծառատեսակների
- 3.4. Անտառի ներկա իրավիճակի վերլուծություն
- 3.5. Անտառամերձ համայնքների փայտանյութի պահանջարկ և թափուկ բնափայտի հաշվարկ

Գլուխ 4. ԻԶԵՎԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆՏԱՌԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ

- 4.1. Անտառի կատեգորիաներ
- 4.2. Անտառների գնահատման մեթոդը
- 4.3. Անտառտնտեսության հողերի դասակարգում
- 4.4. Անտառային հողերի բնութագիրը
- 4.5. Անտառի ներկա իրավիճակի վերլուծություն

Գլուխ 5. ՆՈՅԵՄԲԵՐՅԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԿԻՑ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

- 5.1. Ընդհանուր տեղեկություններ
- 5.2. Բնակչության սեռատարիքային կազմը
- 5.3. Աշխատանքային միգրացիա
- 5.4. Սոցիալական ծառայություններ և ենթակառուցվածքներ
- 5.5. Տրանսպորտ և ճանապարհներ
- 5.6. Գյուղատնտեսություն

Գլուխ 6. ԻԶԵՎԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԿԻՑ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

- 6.1. Ընդհանուր տեղեկություններ
- 6.2. Բնակչության սեռատարիքային կազմը
- 6.3. Աշխատանքային միգրացիա
- 6.4. Կրթություն
- 6.5. Սոցիալական ծառայություններ և ենթակառուցվածքներ
- 6.6. Տրանսպորտ և ճանապարհներ
- 6.7. Գյուղատնտեսություն

Գլուխ 7. ՆՈՅԵՄԲԵՐՅԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆՏԱՌԱՊԱՇՏՊԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ

- 7.1. Անտառվերականգնման միջոցառումներ
- 7.2. Անտառաճեցման պիտանելիության դասակարգում
- 7.3. Անտառապատման և անտառվերականգնման եղանակներ
- 7.4. Անտառի և կենսաբազմազանության պահպանություն
- 7.5. Մոնիթորինգի ծրագիր

Գլուխ 8. ԻԶԵՎԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆՏԱՌԱՊԱՇՏՊԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ

- 8.1. Անտառվերականգնման միջոցառումներ
- 8.2. Անտառների արդյունավետության բարձրացում
- 8.3. Անտառի պահպանություն
- 8.4. Անտառապահպանության խնդիրներն ու պահաբաժինների առանձնացումը
- 8.5. Անտառի և կենսաբազմազանության պահպանություն

- 8.6. Մոնիթորինգի ծրագիր
- 8.7. Գիտական ուսումնասիրություններ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Օրենսդրական դաշտ

Հայաստանի Հանրապետության Սահամանդրության 10-րդ հոդվածը (ընդունվել է 1995թ.) սահմանում է Պետությունն ապահովում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը և վերարտադրությունը, բնական պաշարների բանական օգտագործումը: 1991թ. անկախության ձեռք բերելուց հետո, Հայաստանի Հանրապետությունը մի շարք օրենքներ և ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունեց, ինչպես նաև մի շարք միջազգային կոնվենցիաներ և արձանագրություններ ստորագրեց և ընդունեց այդ պարտավորությունն իրականացնելու համար: Աղյուսակ 1-ում ներկայացվում են ՀՄՀ-Հայաստան ծրագրի տարբեր բաղադրիչների իրականացման տեսանկյունից շրջակա միջավայրի պահպանության հարցերին առնչվող մի շարք ՀՀ օրենքներ:

Օրենքի անվանումը	Ընդունման տարին
«Բնության պահպանության մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության հիմունքների մասին» ՀՀ օրենքը	1991
«Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին» ՀՀ օրենքը	1991
«Մթնոլորտային օդի պահպանության մասին» ՀՀ օրենքը	1994
«Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքը	2014
«Պատմության եւ մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության եւ օգտագործման մասին» ՀՀ օրենքը	1998
«Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին» ՀՀ օրենքը	1998
«Բուսական աշխարհի մասին» ՀՀ օրենքը	1999
«Կենդանական աշխարհի մասին» ՀՀ օրենքը	2000
«ՀՀ հողային օրենսգիրքը»	2001
«ՀՀ ընդերքի օրենսգիրքը»	2002
«ՀՀ ջրային օրենսգիրքը»	2002
«Ջրօգտագործողների ընկերությունների և Ջրօգտագործողների ընկերությունների միությունների մասին ՀՀ» օրենքը	2002
«Թափոնների մասին» ՀՀ օրենքը	2004

«Բնապահպանական վերահսկողության մասին ՀՀ» օրենքը	2005
«ՀՀ Անտառային օրենսգիրքը»	2005
«Ջրի ազգային քաղաքականության հիմնադրույթների մասին» ՀՀ օրենքը	2005
«Ջրի ազգային ծրագրի մասին» ՀՀ օրենքը	2006
«Հողօգտագործման և պահպանման վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքը	2008

Ստորև հակիրճ նկարագրվում են այն օրենքների հիմնադրույթները, որոնք ամենաշատն են համապատասխանում Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության կառավարման պլան փաթեթի բնապահպանական և սոցիալական վերլուծությանը:

<<Բնության պահպանության մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության հիմունքների մասին>> ՀՀ օրենքը (1991)

<<Բնության պահպանության մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության հիմունքների մասին>> օրենքն ուրվագծում է Հայաստանի Հանրապետության շրջակա միջավայրի պահպանության քաղաքականությունը: Դրա նպատակն է ապահովել հանրապետության տարածքում շրջակա միջավայրի պահպանության և օգտագործման պետական կանոնակարգումը: Այն անհրաժեշտ իրավական հիմքեր է սահմանում շրջակա ընդերքի, անտառների, ջրային ռեսուրսների, բուսական և կենդանական աշխարհի ու մթնոլորտային օդի պահանջարկներն ու օգտագործումը կարգավորող բնապահպանական օրենսդրության մշակման համար: Այս օրենքը նաև յուրաքանչյուր քաղաքացու շրջակա միջավայրի վիճակի վերաբերյալ հուսալի տեղեկություն պահանջելու և ձեռք բերելու իրավունք է շնորհում:

<<Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին>> օրենքը (1991)

<<Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին>> օրենքը սահմանում է հատուկ պահպանվող տարածքներն, ինչպես նաև դրանց կառավարման ընթացակարգերը: Օրենքը սահմանում է ՀՀ-ում հատուկ պահպանվող տարածքների չորս տեսակ՝ (ա) պետական արգելոցներ, (բ) պետական արգելավայրեր, (գ) ազգային պարկեր և (դ) բնության հուշարձաններ:

<<Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին>> օրենքը (2014)

<<Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման մասին>> օրենքը բաղկացած է Հայաստանի Հանրապետությունում տարբեր բնույթի ծրագրերի և գործունեությունների համար ՇՄԱԳ-ի գործընթացի ստանդարտ քայլերից: Օրենքի 4-րդ հոդվածի 1 մասի 6 կետի հիմնադրությամբ փաստաթուղթ՝ շրջակա միջավայրի վրա հնարավոր ազդեցություն ունեցող փաստաթղթի (քաղաքականություն, ռազմավարություն, հայեցակարգ, ուրվագիծ, բնական ռեսուրսների օգտագործման սխեմա, ծրագիր, հատակագիծ, քաղաքաշինական ծրագրային փաստաթուղթ) նախագիծ.

Օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության ենթակա հիմնադրությամբ փաստաթղթերը և նախատեսվող գործունեության տեսակները՝ ռազմավարական գնահատման և փորձաքննության ենթակա են սոցիալ-տնտեսական, էներգետիկայի, քաղաքաշինության, տրանսպորտի, կապի, գյուղատնտեսության, ընդերքօգտագործման, արդյունաբերական ճյուղերի, առողջապահության, բնապահպանության, ռեկրեացիայի, սպասարկման,

անտառատնտեսության, թափոնների օգտագործման, ջրային տնտեսության բնագավառներին վերաբերող հիմնադրության փաստաթղթերը:

<<Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին>> ՀՀ օրենքը (1998)

Մույն օրենքն իրավական և քաղաքականության հիմքեր է ստեղծում ՀՀ տարածքում պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման և կանոնակարգում է պահպանության և օգտագործման իրավահարաբերությունները: Օրենքի 15-րդ հոդվածը նկարագրում է հուշարձանների բացահայտման և պետական գրանցման ընթացակարգերը, դրանց շուրջ պահպանման գոտիների գնահատման և պատմամշակութային արգելոցների ստեղծման ընթացակարգերը: 22-րդ հոդվածը պահանջում է նախքան հուշարձաններ պարունակող հողատարածքները շինարարական, գյուղատնտեսական և այլ տիպի գործունեություն իրականացնելու համար հատկացնելը ստանալ լիազորված մարմնի (Պատմական և մշակութային հուշարձանների պահպանության գործակալություն) հավանությունը:

<<Բուսական աշխարհի մասին>> ՀՀ օրենքը (1999) և <<Կենդանական աշխարհի մասին>> ՀՀ օրենքը (2000)

<<Բուսական աշխարհի մասին>> և <<Կենդանական աշխարհի մասին>> ՀՀ օրենքները սահմանում են Հայաստանի Հանրապետության բույսերի և կենդանիների պահպանության, պաշտպանության, օգտագործման, վերարտադրության և կառավարման, ինչպես նաև կենսաբազմազանության վրա մարդկանց գործունեության ազդեցությունը կարգավորելու քաղաքականություն: Այս օրենքների հիմնանպատակը բուսական/կենդանական աշխարհի և կենսաբազմազանության պահպանության ապահովումն է: Այն նաև սահմանում է տեսակների՝ մասնավորապես էնդեմիկ և վտանգված, մոնիտորինգի և գնահատման ընթացակարգերը:

<<Մթնոլորտային օդի պահպանության մասին օրենք>> (1999թ, լրամշակվել է 2007թ.)

Այս օրենքը կարգավորում է արտանետման թույլտվությունները և սահմանում է մթնոլորտային օդի աղտոտման սահմանային թույլատրելի կոնցենտրացիաները: Աշխատավայրերում, բնակելի և հասարակական վայրերում, բնակարանային տնտեսության վայրերում, ինչպես նաև շինարարական հրապարակներում աղմուկի թույլատրելի սանիտարական նորմերը սահմանվում են ենթաօրենսդրական ակտով:

<<ՀՀ Հողային օրենսգիրք>> (2001)

Հողային օրենսգիրքը սահմանում է էներգետիկայի, ջրային տնտեսության (ջրամատակարարում, ջրահեռացում, պոմպակայաններ, ջրամբարներ և այլն) և այլ նպատակներով հատկացվող հողերի օգտագործման հիմնադրությունները: Օրենսգիրքը սահմանում է հատուկ պահպանվող տարածքների տակ գտնվող հողերը, ինչպես նաև անտառածածկ, ջրածածկ և պահուստային հողերը: Այն նաև սահմանում է հողերի պահպանությանն ուղղված միջոցառումները, ինչպես նաև հողի նկատմամբ պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և քաղաքացիների ունեցած իրավունքները:

<<ՀՀ Ընդերքի օրենսգիրք>> (2002)

Այս օրենսգիրքն, այլի հետ մեկտեղ, սահմանում է հանքային ռեսուրսների և ստորերկրյա ջրերի օգտագործման և պահպանության հիմնական սկզբունքները, ներառյալ՝ ստորերկրյա ջրային ռեսուրսների սանիտարական պահպանության գոտիները:

<<ՀՀ Ջրային օրենսգրքը>> (2002)

Ջրային օրենսգրքի հիմնական նպատակն է երկրի ջրային ռեսուրսների պահպանության, ջրային ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման միջոցով քաղաքացիների և տնտեսության կարիքների բավարարման և ապագա սերունդների համար ջրային ռեսուրսների ապահովման համար իրավական հիմքերի ապահովումը: Ջրային օրենսգրքն անդրադառնում է հետևյալ առանցքային խնդիրներին՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և հասարակության պարտավորությունների սահմանում, ջրի ազգային քաղաքականության և ջրի ազգային ծրագրի մշակում, պետական ջրային կադաստրի և մոնիթորինգի համակարգի ստեղծում, հանրության համար համապատասխան տեղեկության մատչելիության ապահովում, ջրային ռեսուրսների և ջրային համակարգերի օգտագործման թույլտվությունների համակարգեր, անդրսահմանային ջրային ռեսուրսների օգտագործում, ջրի որակի չափանիշներ, հիդրոլոգիական կառուցվածքների շահագործման անվտանգության խնդիրներ, ջրային ռեսուրսների պահպանություն և պետական վերահսկողություն: 2002թ. Ջրային օրենսգրքի ընդունումը մի շարք կանոնակարգերի և ընթացակարգերի ընդունման անհրաժեշտություն առաջացրեց, ներառյալ՝ թույլտվությունների տրամադրման ընթացակարգեր, սանիտարական ելքեր, ցամաքուրդային ջրի օգտագործում, ջրային ռեսուրսների այլընտրանքային հաշվառում, անդրսահմանային ջրային ռեսուրսների վերաբերյալ տեղեկության մատչելիություն, ձկնարդյունաբերական նպատակներով ջրօգտագործում, ստորերկրյա ջրային ռեսուրսների պահպանություն, պետական ջրային կադաստրում փաստաթղթերի գրանցում, հանրության տեղեկացվածություն և Ջրային ռեսուրսների կառավարման գործակալության կողմից մշակված փաստաթղթերի հրապարակում, ինչպես նաև ջրային ոլորտին և բնապահպանական խնդիրների առնչվող այլ ուղեցույցներ և նորմատիվ փաստաթղթեր:

<<Ջրօգտագործողների ընկերությունների (ՋՕԸ) և ՋՕԸ-րի միությունների մասին>> ՀՀ օրենքը (2002)

ՋՕԸ-րը և ՋՕԸ-րի միությունները ստեղծված են՝ արդյունավետ գործելու, ռոռզման ենթակառուցվածքը պահպանելու, ՋՕԸ-րի անդամներին հուսալի ռոռզման ջրամատակարարմամբ ապահովելու, ջրի վարձավճարները հավաքելու և անդամ ջրօգտագործողների իրավունքները ներկայացնելու և պաշտպանելու նպատակով: Ընկերության և միության նպատակների թվում (հոդված 4) կարելի է նշել շրջակա միջավայրի տեսանկյունից հետևյալ կարևոր խնդիրները՝ ռոռզման համակարգի շահագործումն ու պահպանումը, սպասարկման տարածքում շինարարական աշխատանքների իրականացում և ռոռզման համակարգի և ջրային ռեսուրսների վերականգնում, ջրամատակարարման կառավարում և աղտոտման կանխարգելում, հողի որակը բարելավելու համար անհրաժեշտ աշխատանքների իրականացում, դրենաժային համակարգի սպասարկում, հողի էրոզիան կանխարգելելու միջոցով էկոլոգիական անվտանգության ապահովում, հողերի աղակալման, ջրածածկման կանխարգելում և ռոռզման համակարգի պաշտպանության խթանում:

<<Թափոնների մասին>> ՀՀ օրենքը (2004)

Սույն օրենքը սահմանում է թափոնների հավաքման, փոխադրման, պահման, մշակման, օգտահանման, ինչպես նաև բնական ռեսուրսների, մարդու կյանքի և առողջության վրա

թափոններից առաջացող բացասական ազդեցությունների կանխարգելման համար իրավական եւ տնտեսական հիմքերը: Օրենքը նաև սահմանում է ոլորտի պետական լիազորված մարմինների իրավասությունները:

<<Բնապահպանական վերահսկողության մասին>> ՀՀ օրենքը (2005)

Սույն օրենքը կարգավորում է Հայաստանի Հանրապետությունում բնապահպանական օրենսդրության իրականացման նկատմամբ վերահսկողության կազմակերպման ու իրականացման հետ առնչվող հարցերը և սահմանում Հայաստանի Հանրապետությունում բնապահպանական օրենսդրության նորմերի իրականացման նկատմամբ վերահսկողության առանձնահատկությունների, համապատասխան ընթացակարգերի, պայմանների, դրանց հետ կապված հարաբերությունների և բնապահպանական վերահսկողության իրավական և տնտեսական հիմքերը: Շրջակա միջավայրի պահպանությունն ու բնական ռեսուրսների օգտագործումը կառավարող գործող օրենսդրական դաշտը ներառում է բազմաթիվ իրավական ակտեր: ՀՀ Կառավարության որոշումները բնապահպանական օրենքների իրականացման հիմնական իրավական լծակներն են հանդիսանում: Բնապահպանական ոլորտը նույնպես կառավարվում է ՀՀ նախագահի, վարչապետի և նախարարների որոշումներով և հրամաններով:

<<Ջրի ազգային քաղաքականության հիմնադրույթների մասին>> ՀՀ օրենքը (2005)

Օրենքը սահմանում է Հայաստանի հանրապետության ջրային ռեսուրսների և ջրային համակարգերի պահպանության, ռազմավարական կառավարման և օգտագործման երկարաժամկետ զարգացման հայեցակարգը: Այն հստակեցնում է երկրի ջրային ոլորտի համապարփակ կառավարման և պլանավորման առանցքային սկզբունքները՝ սահմանելով առաջնահերթ խնդիրներն ու մոտեցումները:

<<ՀՀ Անտառային օրենսգիրքը>> (2005)

<<ՀՀ Անտառային օրենսգիրքը>> կարգավորում է անտառների պահպանությունը, պաշտպանությունն ու կառավարումը:

<<Ջրի ազգային ծրագրի մասին>> ՀՀ օրենքը (2006)

Սույն օրենքի հիմնական նպատակն է սահմանել Ջրային օրենսգրքով, Ջրի ազգային քաղաքականությամբ և Ծրագրով սահմանված հիմնանպատակներին և խնդիրներին հասնելու համար նախատեսված կարճաժամկետ (մինչև 2010), միջնաժամկետ (2010-2015) և երկարաժամկետ (2015-2021) միջոցառումները: Ջրի ազգային ծրագրի մասին՝ օրենքը “դինամիկ” փաստաթուղթ է, որը պետք է կանոնավոր կերպով նորացվի:

Օրենքով սահմանվող առանցքային միջոցառումների թվում են՝

- միջոցառումների մշակում, որոնց նպատակն է սահմանել ազգային ջրային պաշարը, ռազմավարական ջրային պաշարը, օգտագործելի ջրային ռեսուրսները և ազգային ջրային պաշարի ավելացումն ու պահպանությունը, ջրային համակարգերի դասակարգումը, պետական նշանակության ջրային համակարգերը սահմանելու համար չափանիշների սահմանումը,
- ջրի պահանջարկի և առաջարկի գնահատում,
- ջրային ռեսուրսների կուտակման/պահուստավորման, բաշխման և օգտագործման ռազմավարության մշակում,

- միջոցառումների սահմանում՝ ուղղված ջրային նորմերի մշակմանը, էկոլոգիական/նվազագույն թողքի ծավալի և սպառման համար վերցվող ջրի առավելագույն թույլատրելի քանակությունների որոշմանը, հատուկ պահպանվող ավազանային տարածքների և արտակարգ էկոլոգիական իրավիճակների և աղետների գոտիների սահմանմանը, ջրային էկոհամակարգերի վրա բացասական ազդեցության կանխարգելմանը, ջրային ռեսուրսների մոնիթորինգի բարելավմանը և աղտոտման կանխարգելմանը,
- Ջրի ազգային ծրագրի իրականացման համար ֆինանսական պահանջների և առաջարկվող ֆինանսավորման աղբյուրների սահմանում,
- հանրության տեղեկացվածության ապահովում և այլն:

<<Հողօգտագործման և պահպանման վերահսկողության մասին>> ՀՀ օրենքը (2008)

Նոր ընդունված սույն օրենքը ապահովում է Հայաստանի Հանրապետության հողերի պահպանության և արդյունավետ օգտագործման խնդիրներն ու ձևերը, սահմանում է հողային օրենսդրության իրականացման նկատմամբ վերահսկողությունը և պետական լիազորված մարմինների իրավասությունները, հողերի օգտագործումն ու պահպանությունը հսկող մարմինների իրավունքներն ու պարտականությունները: Օրենքի գործողությունը տարածվում է Հայաստանի Հանրապետության Հողային Ֆոնդի բոլոր հողերի վրա՝ անկախ նպատակից, սեփականության ձևից և/կամ օգտագործման իրավունքից:

ՇՄԱԳ-ի իրականացման ժամանակ նկատի կառնվեն նաև մի շարք այլ օրենքներ և ենթաօրենսդրական ակտեր, որոնք, մասնավորապես, կարգավորվում են շինարարական ոլորտը և սահմանում են շինարարական նորմերն ու չափանիշները (ՄՆԻՊ-եր), Պետության և հասարակության կարիքների համար սեփականության օտարման մասին՝ ՀՀ օրենքը (2006):

Ի լրացում վերոնշյալ օրենսդրական ակտերի, Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրել և վավերացրել է շրջակա միջավայրի պահպանությանը վերաբերող մի շարք կոնվենցիաներ և արձանագրություններ, որոնք ներկայացվում են ստորև: Ընդգծվածներն ամենաշատն են առնչվում սույն ՇՄԱԳ-ի հետ:

	Կոնվենցիա կամ արձանագրություն, անվանումը և վայրը	Ուժի մեջ է մտել	Ստորագրվել է	Վավերացվել է	Առնչվում է ծրագրին	Ծանոթություն
1	Կոնվենցիա միջազգային նշանակության գերխոնավ տարածքների մասին, հատկապես որպես ջրաթռչունների բնակավայրեր	1975	1993	Հաստատվել է ԽՍՀՄ-ի կողմից	x	
2	(Ռամսար, 1971)	1993	1992	1993	x	Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 1993թ.
3	Կենսաբանական բազմազանության մասին կոնվենցիա (Ռիո դե Ժանեյրո, 1992)		2000	2004		

	Կոնվենցիա կամ արձանագրություն, անվանումը և վայրը	Ուժի մեջ է մտել	Ստորագրվել է	Վավերացվել է	Առնչվում է ծրագրին	Ծանոթություն
4	Կենսաբանական անվտանգության մասին Կարթագենյան արձանագրություն (Կարթագենա, 2000)	1994	1992	1993		Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 1993թ.
5	Կլիմայի փոփոխության մասին ՄԱԿ-ի շրջանակային կոնվենցիան (Նյու Յորք, 1992)			2002		Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 2003թ.
6	Կիոտոյի արձանագրություն (Կիոտո, 1997)	1983		1996		Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 1997թ.
7	Մեծ հեռավորությունների վրա օդի	1997		1996	x	Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 1997թ
	անդրսահմանային ադտոտվածության մասին կոնվենցիա (Ժենևա, 1979)		2003		x	
8	Անդրսահմանային ենթատեքստում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման մասին» կոնվենցիա (Էսպո, 1991)	2000		1996		Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 1997թ.
			2003			
9	Շրջակա միջավայրի ռազմավարական գնահատման մասին արձանագրություն (Կիև, 2003)	1996	1994	1997	x	Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 1997թ.
10	Արդյունաբերական վթարների անդրսահմանային ազդեցությունների մասին կոնվենցիա (Հելսինկի, 1992)	1992		1999		Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 1999թ.
11	Անդրսահմանային ջրերի վրա արդյունաբերական վթարների անդրսահմանային ներգործության արդյունքում պատճառած վնասի համար քաղաքացիական պատասխանատվության և փոխհատուցման մասին արձանագրություն (Կիև, 2003)	1988		1999		Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 1999թ.
	Անապատացման դեմ պայքարի մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիան (Փարիզ, 1994)	1989		1999		Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 1999թ.
12	Վտանգավոր թափոնների անդրսահմանային վերահսկման և	2001	1998	2001	x	

	Կոնվենցիա կամ արձանագրություն, անվանումը և վայրը	Ուժի մեջ է մտել	Ստորագրվել է	Վավերացվել է	Առնչվում է ծրագրին	Ծանոթություն
	դրանց տեղափոխման նկատմամբ հսկողության սահմանման մասին կոնվենցիա					
13	(Բազել, 1989)		1998	2003		
14	Օգոնային շերտի պահպանության մասին կոնվենցիա (Վիեննա, 1985)	1996	1999		x	
	Օգոնայի շերտը քայքայող նյութերի մասին Մոնրեալի արձանագրություն (Մոնրեալ, 1987)		1999		x	
15	Շրջակա միջավայրի հարցերի առնչությամբ տեղեկատվության հասանելիության, որոշումների կայացման գործընթացում հասարակայնության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին կոնվենցիա		2001	2003		
16	(Օրհուս, 1998)	1978		2001		Վերագրանցվել է ՄԱԿ-ում 2002թ.
17	Միջազգային առևտրում առանձին վտանգավոր քիմիական նյութերի և պեստիցիդների վերաբերյալ նախնական հիմնավորված համաձայնության ընթացակարգի կիրառման մասին կոնվենցիա, (Ռոտերդամ, 1998)			2004		
18	Միջազգային լճերի և անդրսահմանային ջրահոսքերի օգտագործման և պահպանության մասին կոնվենցիա			1993	x	
19	(Հելսինկի, 1992)			1997		
	Ջրի և առողջության մասին արձանագրություն			1997		
20	(Լոնդոն, 1999)	1982	2006		x	

Ամփոփ նախաբան Նոյեմբերյանի և Իջևանի անտառնտեսությունների վերաբերյալ

Նոյեմբերյանի տարածաշրջանի անտառներում ուսումնասիրություններ կատարվել են դեռևս 1970-ական թվականներին, Ռուսաստանի անտառային դեպարտամենտի արշավախմբի կողմից, նպատակ հետապնդելով՝ աչքաչափական անտառգնահատման եղանակով, բացահայտել Դեբեդ և Աղսուն գետերի ավազանների անտառային պաշարները, Հայաստանում տեղակայված ռուսական ռազմական կայազորների և Թբիլիսի-Կարս երկաթգծի կառուցման փայտանյութի պահանջները բավարարելու համար: Այդ նույն նպատակով՝ տարիներ շարունակ կատարվել են մեծածավալ հատումներ, որի արդյունքն են Դեբեդ գետին հարող ներկայիս անտառազուրկ կամ խիստ քայքայված անտառներով լեռնալանջերը:

1929թ. Անտառնտեսության անտառտարածքներում, ԽՍՀՄ «Անտառնախագիծ» ինստիտուտի Թբիլիսիում տեղակայված անդրկովկասյան մասնաճյուղի կողմից, իրականացվել են անտառգույքագրման և քարտեզագրման նախապատրաստական, իսկ 1938թ. Անտառչինական աշխատանքներ, որոնք կրկնվել են հաջորդաբար 1947-1948, 1957-1958, 1967-1968, 1977-1978 և 1987-1988 թվականներին:

Անտառնտեսության գործող կառավարման պլանը պատրաստվել է 2005-2006 թվականներին «Բնական պաշարների կառավարում և չքավորության նվազեցում» ծրագրի շրջանակներում «Սակվոր-Ինդուֆոր» ՍՊԸ Ֆիննական խորհրդատավական կազմակերպության կողմից:

«Հողերի և անտառի կայուն կառավարման ներդրումը հյուսիս արևելյան Հայաստանի լեռնային լանդշաֆտներում» /UNDP/GEF ծրագրի շրջանակներում ՄԱԶԾ գրասենյակի և ՀՀ Տավուշի մարզի «Երիտասարդ անտառաբուծների միավորում» հասարակական կազմակերպության միջև կնքվել է 23.11.2016թ. Ref:RFO 038/16 պայմանագիր Տավուշի մարզի Նոյեմբերյանի անտառնտեսության կառավարման պլանի վերանայման ծրագրի իրականացման նպատակով, հաշվի առնելով՝ կենսաբազմազանության, էկոհամակարգային ծառայությունների, կլիմայի փոփոխության և համայնքների կողմից պաշարների օգտագործման նկատառումները:

Նոյեմբերյանի անտառնտեսության կառավարման պլանի պատրաստման առաջին փուլում համաձայն տեխառաջադրանքի ժամանակացույցի իրականացվել են Իջևանի գործող անտառկառավարման պլանի գույքագրման և քարտեզագրական նյութերի ուսումնասիրություններ:

Անտառգույքագրման մեթոդների և դաշտային գործողությունների ուսուցման նպատակով ծրագրի հիմնական և օժանդակ /տեխնիկական/ անձնակազմի համար կազմակերպվել է եռօրյա ուսուցում:

Անտառի գույքագրման գործողություններն իրականացվել են երեք խմբերով, յուրաքանչյուրում մեկ փորձառու գույքագրող Վրաստանից և մեկական գույքագրող ու օգնական հայկական հիմնական կազմից:

Իրականացվել են նաև կենսաբազմազանության գույքագրման և գնահատման, բարձրարժեք բնապահպանական անտառների որոշման և սահմանազատման, ինչպես նաև էկոհամակարգային ծառայությունների գնահատման աշխատանքներ:

Դաշտային գույքագրման արդյունքները մշակվել են Soli համակարգչային ծրագրի հենքի վրա՝ կատարելագործված Soli-3 ծրագրային ապահովմամբ:

Քարտեզագրական նյութերը մշակվել են՝ օգտագործելով ArcView GIS ծրագրի միջոցով, որը հնարավորություն է ընձեռնում դաշտային գույքագրման նյութերի վրա

ստեղծել բազմանպատակային ԵՏՀ տվյալների բանկ, որից և պատրաստվել են թեմատիկ քարտեզներ: Ստեղծված թվայնացված հատվածային քարտեզագրական բազան լրացվում է տեղեկությամբ թեմատիկ քարտեզների համար հատվածների բնութագրերի հետ EXCEL-ի աղյուսակների կցման ճանապարհով, ընդ որում, թեմատիկ քարտեզներ հնարավոր է կազմել ցանկացած ցուցանիշի համար, որն առկա է Soli անտառային հատվածային բնութագրերի բազայում:

Քարտեզագրական տվյալների բազան ունի հատվածային բնութագրեր, որոնք օգտագործվել են թեմատիկ քարտեզների կազմման համար:

Գույքագրման և անտառտնտեսության հարակից համայնքների վարչական սահմաններում անտառային հողերի կադաստրային քարտեզագրական նյութերի համադրությունն ի հայտ է բերել անտառային հողերի սահմանների և մակերեսների անհամապատասխանություններ, որոնք ճշտվել և քարտեզները համաձայնեցվել են համայնքների ու շահագրգիռ այլ կողմերի հետ:

2019 թվականի ընթացքում կառավարման պլանի վերաբերյալ ՀՀ բնապահպանության նախարարության Կենսաբազմազանության և անտառային քաղաքականության վարչության, Անտառային կոմիտեի, «Հայանտառ» և «Անտառի մոնիտորինգի կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից ստացվել են դիտողություններ ու առաջարկություններ, որոնց վերաբերյալ տրվել են համապատասխան բացատրություններ, իրականացվել են քննարկումներ ՀՀ Բնապահպանության նախարարությունում և անտառտնտեսությունում: Իրականացվել են նաև դաշտային լրացուցիչ ուսումնասիրություններ, որոնց արդյունքներով փոփոխություններ են կատարվել տվյալների բազայում և նախատեսված միջոցառումներում:

ՄԱԿ-ի Երևանյան գրասենյակում՝ 2020թ. փետրվարի 18-ին վերոհիշյալ կազմակերպությունների համապատասխան պատասխանատուների և մասնագետների մասնակցությամբ կայացած աշխատանքային քննարկմանը ներկայացվեց կառավարման պլանի նախագծի լրամշակված տարբերակը և առաջարկվեց համապատասխան շտկումներով ներկայացնել կառավարման պլանի ավարտական նախագիծը:

Իջևանի տարածաշրջանի անտառներում ուսումնասիրություններ կատարվել են դեռևս 1870-ական թվականներին Ռուսաստանի անտառային դեպարտամենտի արշավախմբի կողմից՝ նպատակ հետապնդելով Դեբեդ և Աղստև գետերի ավազանների անտառային պաշարները բացահայտել աչքաչափական անտառզնահատման եղանակով, Հայաստանում տեղակայված ռուսական ռազմական կայազորների և Թբիլիսի-Կարս երկաթգծի կառուցման փայտանյութի պահանջները բավարարելու համար:

Խորհրդային ժամանակաշրջանում տարածաշրջանում անտառի հաշվառման և քարտեզագրման աշխատանքներն առաջին անգամ իրականացվել են 1930-1931թթ, որի հիմնական նպատակը Իջևանում նախագծվող փայտավերամշակման գործարանի փայտանյութի պահանջարկի և պաշարի գնահատումն էր:

Հետագա տարիներին պարբերաբար իրականացվել են անտառների գույքագրման, գնահատման և կառավարման պլանների պատրաստման աշխատանքներ, ընդ որում 1968-1988թթ իրականացվել են «Անտառնախագիծ» միութենական ինստիտուտի Թբիլիսիի անդրկովկասյան մասնաճյուղի կողմից:

Իջևանի անտառտնտեսության վերջին կառավարման պլանը պատրաստվել է 2004-2006թթ «Բնական պաշարների կառավարում և չքավորության նվազեցում» ծրագրի կողմից հայտարարված միջազգային մրցույթի արդյունքում ընտրված «Ինդուֆոր» ՍՊԸ ֆիննական խորհրդատվական կազմակերպության կողմից հիմք ընդունելով 1996թ. անտառային օրենսգիրքը, համաձայն որի անտառներն ըստ նպատակային նշանակության բաժանվել են՝ պաշտպանական, սոցիալական և հատուկ նշանակության:

Հողերի և անտառի կայուն կառավարման ներդրումը հյուսիս արևելյան Հայաստանի լեռնային լանդշաֆտներում UNDP/GEF ծրագրի շրջանակներում ՄԱԶԾ գրասենյակի և ՀՀ Տավուշի մարզի «Երիտասարդ անտառաբույծների միավորում» հասարակական կազմակերպության միջև կնքվել է 23.11.2016թ. Ref:RFO 038/16 պայմանագիր Տավուշի մարզի Նոյեմբերյանի և Իջևանի անտառտնտեսությունների անտառկառավարման պլանների վերանայման ծրագրի իրականացման նպատակով՝ հաշվի առնելով կենսաբազմազանության, էկոհամակարգային ծառայությունների, կլիմայի փոփոխության և համայնքների կողմից պաշարների օգտագործման նկատառումները:

Եվրոպական հարևանության և գործընկերության գործիք (ԵՀԳԳ) Արևելյան երկրներում՝ անտառային օրենսդրության կիրառման և կառավարման բարելավման ծրագրի (ENPI FLEG II) շրջանակներում WWF–Հայաստան–«Երիտասարդ անտառաբույծների միավորում» ՀԿ համագործակցությամբ 2016թ. պատրաստվել է «Իջևանի» պետական արգելավայրի կառավարման պլանի նախագիծը՝ հիմք ընդունելով ՀՀ կառավարության 2014 թվականի սեպտեմբերի 25-ի №1059-Ա որոշմամբ հաստատված «Հայաստանի բնության հատուկ պահպանվող տարածքների պահպանության և օգտագործման բնագավառի 2014-2020թթ պետական ծրագրի կետ 3.3-ը՝ էկոհամակարգերի ամբողջականության ապահովման նպատակով «Իջևանի» պետական արգելավայրի ստեղծումը, որի հիմնական նպատակը «Իջևանի» արգելավայրի պլանավորման և կառավարման ուժեղացումն է՝ ուղղված բնական արժեքների պահպանությանը և հարակից համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը:

«Իջևանի» արգելավայրը զբաղեցնում է 13820,0հա մակերես և ներառում է երեք՝ «Իջևանի», «Արջատխլենու» և «Գանձաքարի-Վերին Աղդանի» արգելավայրերի, ինչպես նաև «Իջևանի» անտառտնտեսության այլ հարակից տարածքներ:

Իջևանի անտառտնտեսության կառավարման պլանի պատրաստման առաջին փուլում համաձայն տեխնազադրանքի ժամանակացույցի իրականացվել են Իջևանի գործող անտառկառավարման պլանի գույքագրման և քարտեզագրական նյութերի ուսումնասիրություններ:

Անտառգույքագրման մեթոդների և դաշտային գործողությունների ուսուցման նպատակով ծրագրի հիմնական և օժանդակ անձնակազմի համար Իջևանում կազմակերպվել է եռօրյա գործնական ուսուցում:

Անտառի հատվածային գույքագրման գործողությունները իրականացվել են երեք խմբերով, յուրաքանչյուրում մեկ փորձառու գույքագրող Վրաստանից և մեկական գույքագրող ու օգնական ծրագրի հիմնական կազմից:

Իրականացվել են նաև կենսաբազմազանության գույքագրման և գնահատման, բարձրարժեք բնապահպանական անտառների որոշման և սահմանազատման, ինչպես նաև էկոհամակարգային ծառայությունների գնահատման աշխատանքներ:

Տվյալների քարտեզագրական բազան ունի հատվածային բնութագրեր, որոնք օգտագործվել են թեմատիկ քարտեզների կազմման համար:

Գույքագրման և անտառտնտեսության հարակից համայնքների վարչական սահմաններում անտառային հողերի կադաստրային քարտեզագրական նյութերի համադրությունն ի հայտ է բերել անտառային հողերի սահմանների և մակերեսների ոչ քիչ անհամապատասխանություններ, որոնք ճշտվել և քարտեզները համաձայնեցվել են համայնքների ու շահագրգիռ այլ կողմերի հետ:

2017թ. հունիսի 15-17-ը ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Զիկատար» ուսումնական կենտրոնում կայացել է «Իջևանի անտառտնտեսություն» մասնաճյուղի կառավարման պլանի նախագծի վերաբերյալ քննարկումներ՝ «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի գլխավոր կազմի, Իջևանի և Նոյեմբերյանի անտառտնտեսությունների մասնագետների, ՀՀ բնապահպանության նախարարության, Իջևանի մարզպետարանի ու ծրագրի շահառու համայնքների, ինչպես նաև բնապահպանական ուղղվածության հասարակական կազմակերպությունների և մի շարք լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ:

2019թ. ընթացքում կառավարման պլանի վերաբերյալ ՀՀ բնապահպանության նախարարության Կենսաբազմազանության և անտառային քաղաքականության վարչության, Անտառային կոմիտեի, «Հայանտառ» և «Անտառի մոնիտորինգի կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից ստացվել են ոչ քիչ դիտողություններ ու առաջարկություններ, որոնց վերաբերյալ տրվել են համապատասխան բացատրություններ, իրականացվել են քննարկումներ ՀՀ Բնապահպանության նախարարությունում և Իջևանի անտառտնտեսությունում: Իրականացվել են նաև դաշտային լրացուցիչ ուսումնասիրություններ, որոնց արդյունքներով փոփոխություններ են կատարվել տվյալների բազայում և նախատեսաձ՝ միջոցառումներում:

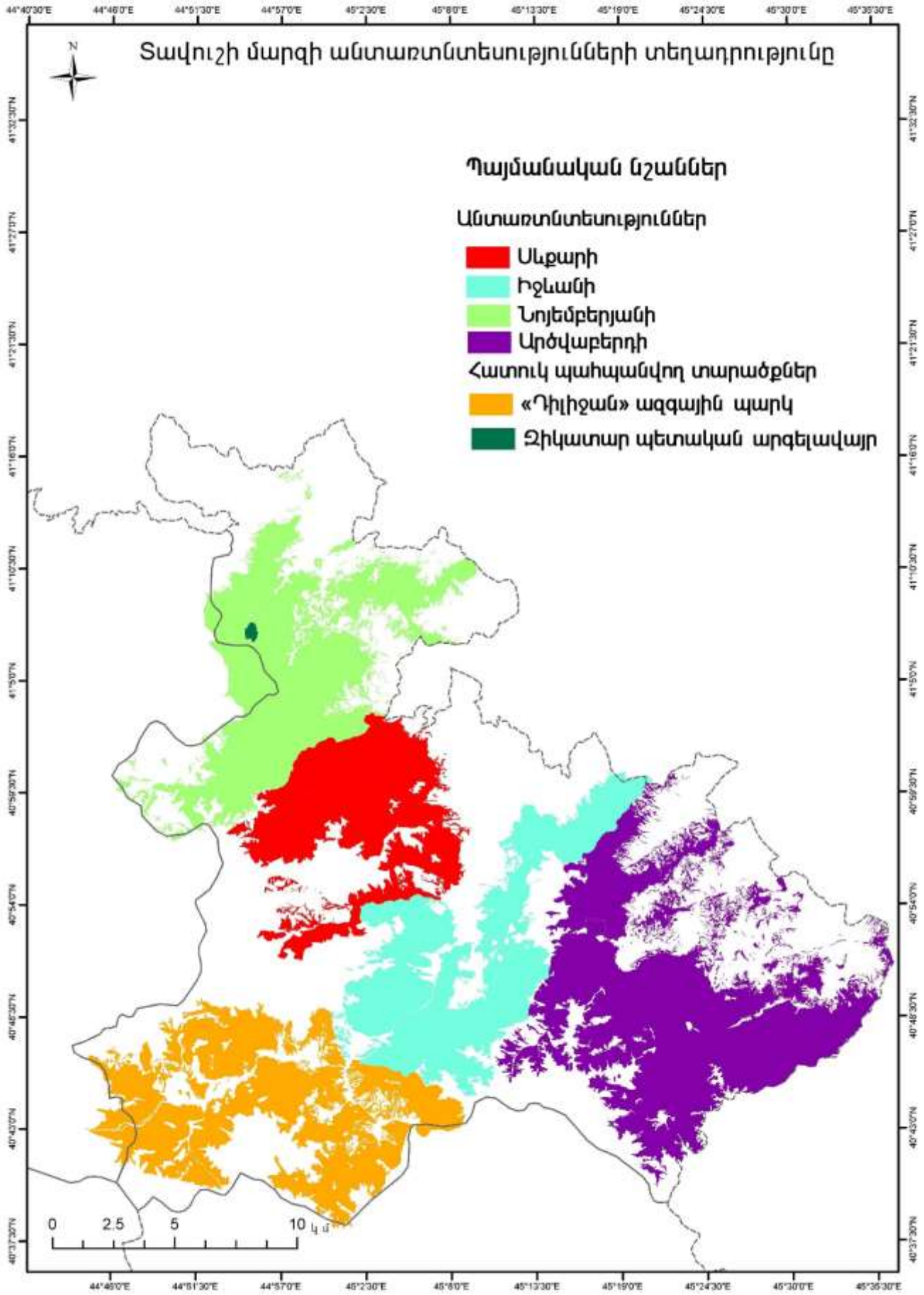
ՄԱԿ-ի կոնֆերանսների դահլիճում 2020թ. փետրվարի 18-ին հիշյալ կազմակերպությունների համապատասխան պատասխանատուների և մասնագետների մասնակցությամբ կայացած աշխատանքային քննարկմանը ներկայացվեց կառավարման պլանի նախագծի լրամշակված տարբերակը և առաջարկվեց համապատասխան շտկումներով ներկայացնել Իջևանի անտառտնտեսության 2020–2029թթ կառավարման պլանի ավարտական նախագիծը:

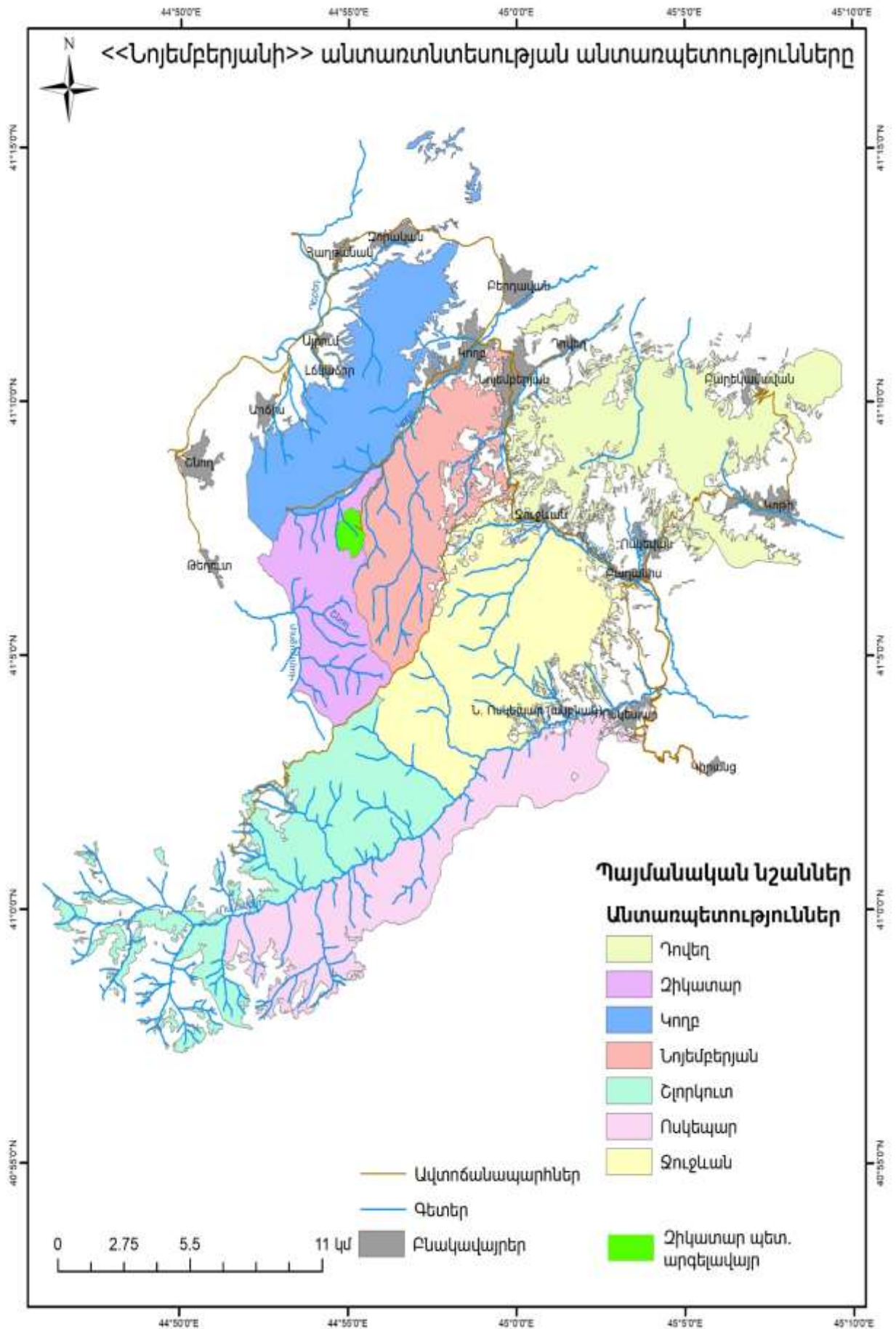
Գլուխ 1. ՆՈՅԵՄԲԵՐՅԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

1.1. Անտառտնտեսության տեղադրություն

«Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի «Նոյեմբերյանի անտառտնտեսություն» մասնաճյուղը գտնվում է ՀՀ հյուսիս-արևելքում՝ Տավուշի մարզի նախկին Նոյեմբերյանի շրջանում: Անտառտնտեսության գրասենյակը գտնվում է Կողբ գյուղում՝ Իջևան մարզկենտրոնից 50կմ, իսկ Երևանից 195կմ հեռավորության վրա: Անտառտնտեսության տարածքի ձգվածությունը հյուսիս-արևելքից հարավ-արևմուտք 37կմ է, արևելքից-արևմուտք՝ 21կմ: Անտառտնտեսությունը հարավից և հարավ արևելքից 15կմ սահմանակցում է Սևքարի անտառտնտեսության Գետաշենի անտառպետությանը, արևմուտքից՝ 10կմ Լավարի անտառտնտեսության Շնողի անտառպետությանը, հյուսիսից՝ Նոյեմբերյանի տարածաշրջանի համայնքային հողերին, իսկ հյուսիս-արևելքից՝ 15կմ սահմանակցում է Ադրբեջանի Ղազախի շրջանին:

Ստորև ներկայցվում է տեղադրության քարտեզները՝ իրադրության սխեմա:

1.2. Տարածքի կազմավորումը

Նախկին Նոյեմբերյանի անտառտնտեսությունը կազմավորվել է 1947թ., ներառելով ՀԽՍՀ անտառարդյունաբերության նախարարության Կողբի և Սադախլոյի ուսումնական տնտեսությունները՝ 29871 հա ընդհանուր տարածքով: 1954թ. վերջինիս, Ախքյորփիի և Սադախլոյի անտառապետությունների բազայի վրա կազմավորվել է Լամբալոյի անտառտնտեսությունը, իսկ Կողբի անտառապետության տարածքին միացել են Թումանյանի և Իջևանի անտառտնտեսություններից որոշ տարածքներ, ինչի արդյունքում կազմավորվել է Նոյեմբերյանի անտառտնտեսությունը՝ 24942 հա ընդհանուր տարածքով, ընդգրկելով՝ Կողբի, Նոյեմբերյանի, Ջուջևանի և Ոսկեպարի անտառապետությունները:

ՀՀ Բնապահպանության նախարարի 07.02.1997թ. թիվ 20 հրամանով Կողբի անտառապետության (6187 հա) բազայի վրա կազմավորվել է «Հայանտառ» ՊՁ «Կողբ Գիտարտադրական կենտրոն» դուստր պետական ձեռնարկությունը: ՀՀ բնապահպանության նախարարի 12.06.1998 թիվ 73 հրամանով Նոյեմբերյանի և Զիկատարի անտառտնտեսությունների բազայի վրա կազմավորվել է «Անտառային գիտափորձարարական կենտրոն» ՊՓԲ ընկերությունը: 2000թ. Նոյեմբերյանի, իսկ 2002թ. Զիկատարի անտառտնտեսությունը (ՀՀ բնապահպանության նախարարի 11.06.2002թ. թիվ 83 հրամանով) դուրս են բերվել «ԱԳՓԿ» ՊՈԱԿ-ի կազմից և որպես առանձին միավորներ մտցվել են «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի կազմում: 2005թ. երկու անտառտնտեսությունների միավորման արդյունքում կազմավորվել է Նոյեմբերյանի անտառտնտեսությունը՝ (Ներկայումս «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի «Նոյեմբերյանի անտառտնտեսություն» մասնաճյուղ) 29546 հա ընդհանուր մակերեսով:

1.3. Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության սահմանները

Անտառտնտեսության սահմանները որոշվել են բնական առանձնահատկություններով (ջրաբաժաններ, ձորակներ, գետակներ, լեռնալանջեր և այլն), որոնք բնության մեջ արտահայտիչ են և հանդիսանում են կայուն սահման, ինչպես նաև արբանակային պատկերների վերձանման արդյունքների հիման վրա՝ հաշվի առնելով «Նոյեմբերյանի անտառտնտեսություն» մասնաճյուղի ներկայիս սահմանները:

Անտառտնտեսության սահմանների ճշտման աշխատանքներն իրականացվել են Հողերի և անտառի կայուն կառավարման ներդրումը հյուսիս արևելյան Հայաստանի լեռնային լանդշաֆտներում (UNDP) GEF ծրագրի շրջանակներում «Գեոմեֆ» ՍՊ ընկերության կողմից 2017թ.:

1.4. Անտառտնտեսության տարածքի փոփոխությունը

Անտառտնտեսության կազմում ընդգրկված են 7 անտառապետություններ, ամենափոքր մակերեսը Զիկատարի անտառապետությանն է, որը կազմում է ընդհանուր մակերեսի 8,2%-ը, ամենամեծը՝ Ջուջևանի անտառապետությանը 20,1%, իսկ անտառապետությունների միջին մակերեսը 4179 հա է: Անտառտնտեսության ընդհանուր

տարածքը 2006 թվականի համեմատությամբ 2020 թվականին ավելացել է 309 հեկտարով (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1. Անտառտնտեսության կառուցվածքը

№	Անտառապետության և անվանումը	Անտառշինության տարին							
		1988թ.		2000թ.		2006թ.		2020թ.	
		Մակերեսը, հա	%	Մակերեսը, հա	%	Մակերեսը, հա	%	Մակերեսը, հա	%
1	Կողբ	6 187	24,4	4 235,4	15,5	4 016	13,7	3963	13,4
2	Զիկատար	-	-	2 616,7	9,5	2 424	8,3	2403	8,2
3	Նոյեմբերյան	4 269	16,8	3 457,1	12,6	3 406	11,6	3403	11,5
4	Դովեղ	3 704	14,6	5 391,6	19,7	5 225	17,9	5153	17,4
5	Ջուջևան	6 281	24,8	5 289,6	19,3	5 916	20,2	5935	20,1
6	Ոսկեպար	4 938	19,4	6 422	23,4	4 125	14,1	4204	14,2
7	Շյոքրուտ	-	-	-	-	4 125	14,1	4485	15,2
	Ընդամենը	25 379	100	27 412,4	100	29 237	100	29546	100

Անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքի ավելացվումը 2020թ. 309 հա-ով՝ 2006թ. համեմատությամբ, պայմանավորված է ԱՏՀ միջոցով մակերեսների ճշտման հանգամանքով:

1.5. Լեռնագրության, ռելիեֆի և հողերի բնութագրեր

Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության անտառները տեղաբաշխված են փոքր Կովկաս լեռնահամակարգի Գուգարաց լեռնաշղթայի լեռնաբազուկների վրա՝ հյուսիս-արևելյան անտառտնտեսական շրջանում: Անտառտնտեսության տարածքում ամենաբարձր լեռնագագաթը Մեծ Կանաչ (Մեծ Սրբասար) սարն է (1896մ):

Երկրաբանական տեսանկյունից անտառտնտեսության տարածքը կազմավորվել է մեզոզոյ և նախաքեմբրյան հրաբխային գործունեության ժամանակաշրջաններում: Տարածված են հետևյալ մայրապարները՝ պորֆիրիտները, տուֆը, կրաքարերը և մերգելները:

Անտառտնտեսությունում անտառները տեղաբաշխված են ծովի մակերևույթից 500-1850մ բարձրությունների վրա, ընդ որում մինչև 800մ բարձրության վրա գտնվում է 1144,3հա մակերես (ընդհանուր անտառածածկ տարածքի 4,2%), 801-1200մ բարձրությունների վրա՝ 13123, հա (47,9%), 1201-1600 մ՝ 10355,6հա (37,8%), 1601-ից բարձր 2780,5հա (10,1 %):

Անտառտնտեսության տարածքում ռելիեֆը բնութագրվում է խիստ կտրտվածությամբ և լանջերի դիրքադրության փոփոխությամբ, որտեղ գերակշռում են հյուսիսային դիրքադրության լանջերը, որտեղ տեղաբաշխված են 16071,5հա անտառներ (ընդհանուր անտառածածկ մակերեսի 58,6%-ը), իսկ հարավային կողմնադրությունների լանջերին 11322,8հա (41,4%):

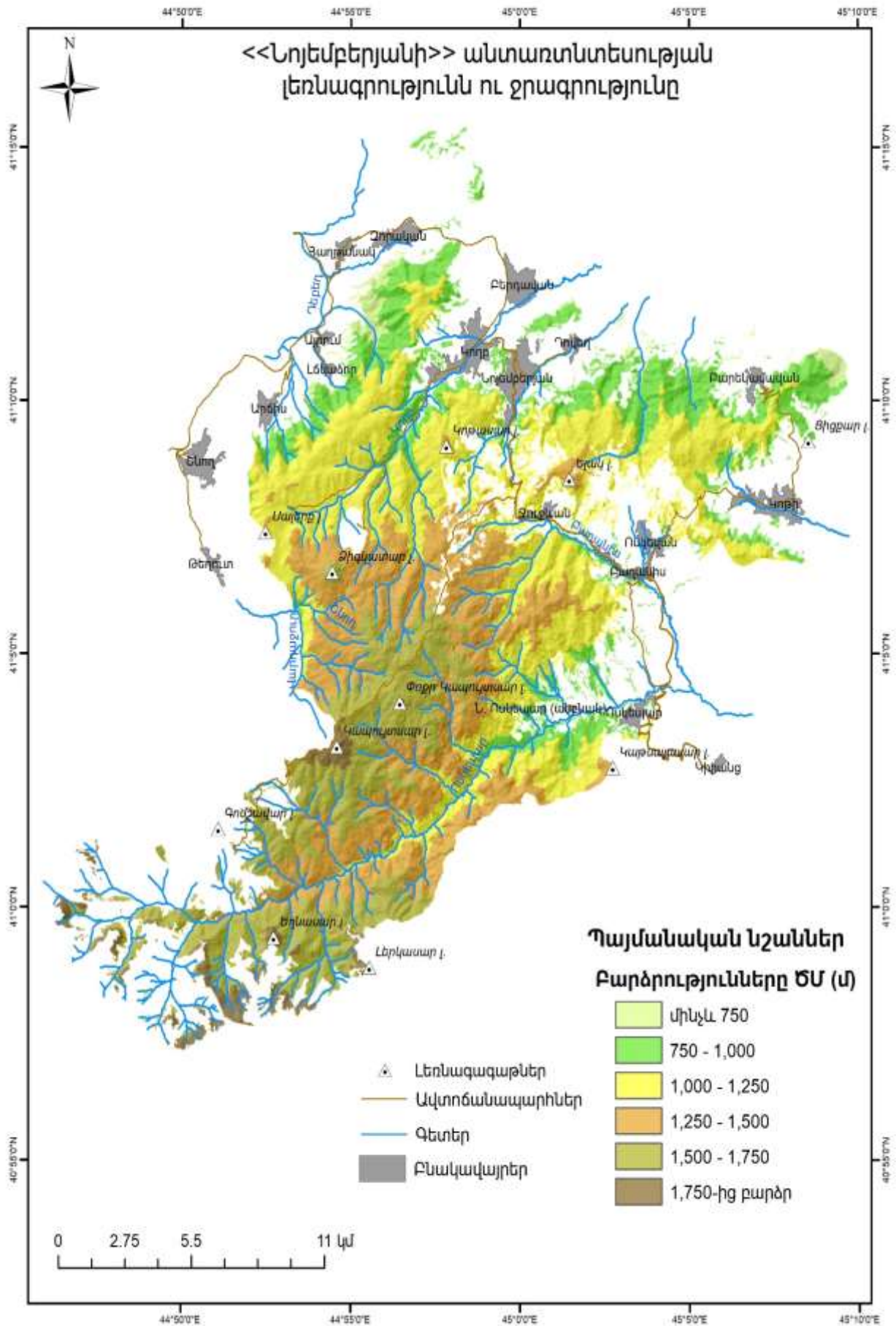
Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության տարածքի հողերի կազմավորման պրոցեսում կարևոր դեր են խաղում տեղագրական պայմանները, որին համապատասխան հաճախակի փոփոխվում է հողերի ջրաջերմային ռեժիմը: Վերջինս իր ազդեցությունն է թողնում բուսականության տեսակային կազմի, էոզոգոն պրոցեսների ինտենսիվության

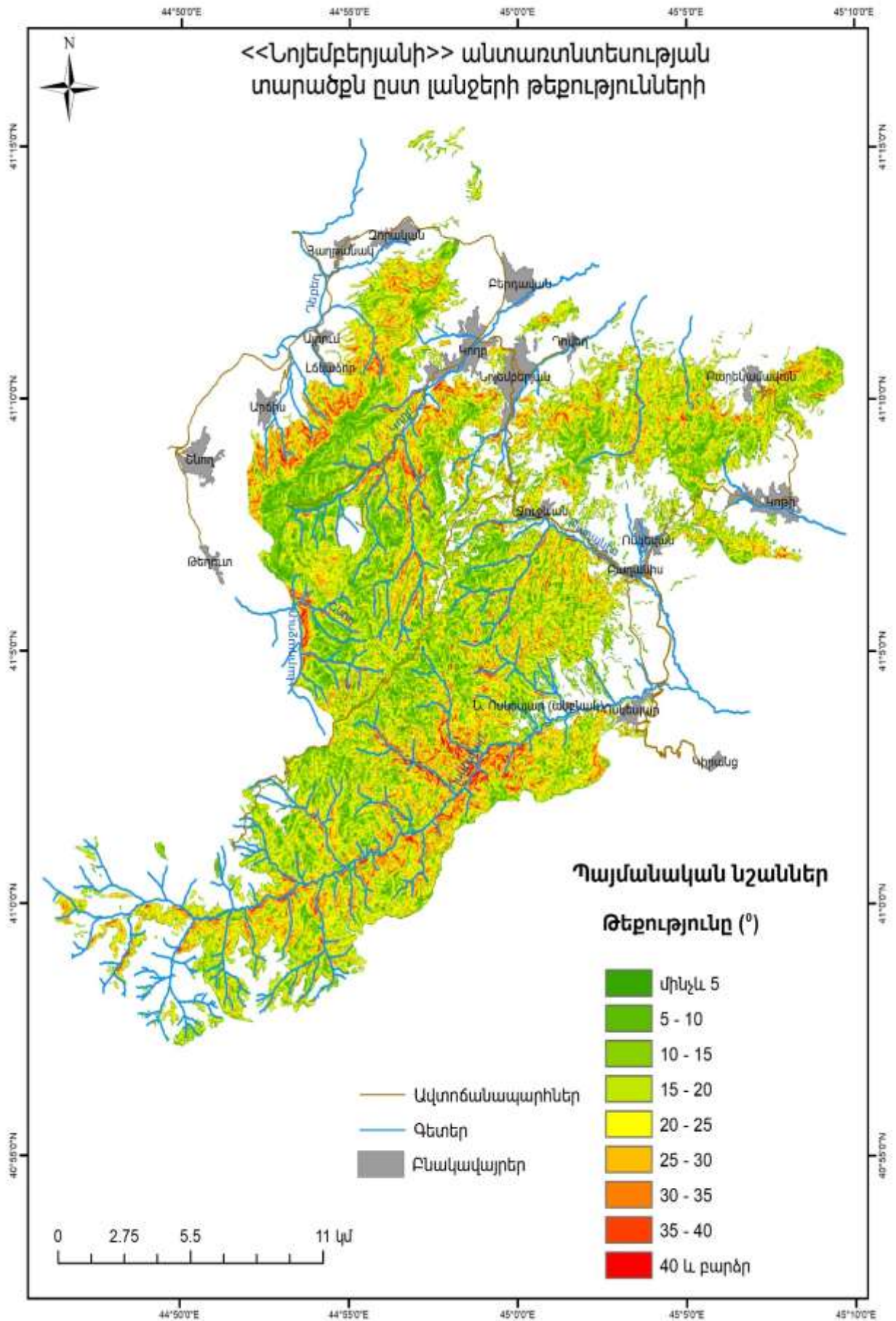
և դրանից կախված հողակազմավորման ընթացքի տարբերության, հողերի բազմազանության բնութագրի, դրանց զարգացման և ֆիզիկական ու մեխանիկական կազմի վրա:

Հյուսիսային կողմնադրության լանջերին տարբեր կրաքարերի առկայության պայմաններում ձևավորված լեռնային մուգ շագանակավուն հողերը բավականաչափ հզոր են և անգամ մեծ թեքության լանջերին երբեմն հասնում են 1մ և ավելի: Հարավային կողմնադրության լանջերին գերիշխում են բաց գորշավուն հողերը, որոնք բնորոշ են կաղնու և կաղնու-բոխուտային տարբեր տիպի ծառուտներին: Անտառի վերին եզրում դիտվում է անտառային դարչնագույն հողերից անցում կաղնուտներին բնորոշ բաց գորշավուն հողերի:

Անտառի ստորին գոտում (800 մետրից ցածր) տեղաբաշխված են սննդանյութերով աղքատ կմախքային հողերը: Այստեղ անտառները ներկայացված են հիմնականում բոխու-դաժուտային երկրորդային համակեցություններով՝ չորասեր թփուտային տեսակների մասնակցությամբ, որոնք առաջացել են նախկինում կաղնուտների ոչնչացման պատճառով: Այստեղ էռոզիոն գործընթացը բավականին ակտիվ է ընթանում, որին նպաստում են չհամակարգված մեծածավալ հատումները և լանջերի մեծ թեքությունները:

Ստորև ներկայացվում են համապատասխան սխեմատիկ քարտեզները՝

1.6. Կլիման

Հայաստանի տարածքն աչքի է ընկնում բնակլիմայական պայմանների մեծ բազմազանությամբ: Համաձայն Հայաստանի ագրոկլիմայական տեղեկագրի՝ Հանրապետությունում առանձնացվում են 11 ագրոկլիմայական գոտիներ: Իջևանի անտառտնտեսության տարածքը վերագրվում է 6-րդ և 7-րդ ագրոկլիմայական գոտիներին: 6-րդ չափավոր տաք գոտին ընդգրկում է ծովի մակերևույթից 600-900մ բարձրությունները, իսկ 7-րդ գոտին՝ (չափավոր ցուրտ) 900մ-ից բարձր: Անտառի տարածման վերին գոտում (1700մ և բարձր) կլիմայական պայմանները համեմատաբար խիստ են: Տարածքին բնորոշ են ջերմաստիճանի փոքր տատանումները, չափավոր տաք, համեմատաբար չոր ամառ, անձրևային աշուն և չափավոր ցուրտ ձմեռ: Լեռնագրական պայմաններից կախված՝ մթնոլորտային տեղումները հիմնականում ենթարկվում են արևմուտքից և արևելքից մուտք գործող օդային զանգվածների շարժման օրինաչափությանը: Ստորև ներկայացվում է կլիմայական բնութագրերը 2014-2015 թվականների համար ըստ Բագրատաշենի օդերևութաբանական կայանի:

Տեղումների միջին քանակը 520-535մմ է, տարվա միջին ջերմաստիճանը՝ 13,4°C, բացարձակ նվազագույն ջերմաստիճանը՝ -17°C, առավելագույնը +39°C: Ձնածածկույթի հզորությունը, կախված տեղանքի բարձրությունից, տատանվում է 5 -10սմ-ից մինչև 50-60սմ: Հողի սառեցման առավելագույն խորությունը 15սմ է: Ընդհանուր առմամբ նշված անտառածման շրջանի կլիմայական պայմանները համեմատաբար նպաստավոր են բազմաթիվ ծառաթփային բուսականության աճեցման համար (աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2. Կլիմայական բնութագրերն ըստ Բագրատաշենի օդերևութաբանական կայանի տվյալների (2018-2019 թթ)

Օդի առավելագույն ջերմաստիճանը (°C)												
Հ	Փ	Մ	Ա	Մ	Հ	Հ	Օ	Ս	Հ	Ն	Դ	բաց.առավ.
14	15.5	21	27	30.5	36.5	38	35	31	30	18.5	14.5	38
15	16.5	20	26	34	38	35.6	35	32	28.5	20.5	20	38
Օդի նվազագույն ջերմաստիճանը (°C)												
Հ	Փ	Մ	Ա	Մ	Հ	Հ	Օ	Ս	Հ	Ն	Դ	բաց.նվ.
-5	-4.5	0.5	0.5	9	12	17	14.5	11.5	3	-1	-4.5	-5
-6.5	-5.5	-5	-0.5	10	16.5	12	16.5	6.5	7	-1.5	-4	-6.5
Օդի միջին ամսական և տարեկան ջերմաստիճան (°C)												
Հ	Փ	Մ	Ա	Մ	Հ	Հ	Օ	Ս	Հ	Ն	Դ	տարի
2.6	5.1	9.1	12.5	19	22.3	27.2	24	20.8	14.8	7.5	4.1	14.1
2.7	4.6	7.6	12	19.2	25.6	25.3	24.9	18.5	16.3	6.8	4.8	14.0
Միջին ամսական և տարեկան տեղումների քանակը (մմ)												
28.2	29.8	31.9	22	36.1	101.4	34.4	37.9	37.9	18.4	34.9	16.9	429.8
0	8.9	23.6	52.2	58.7	7.9	50.3	17.4	21.2	0.5	17.5	0	257.8
Օդի միջին ամսական և տարեկան հարաբերական խոնավությունը (%)												
85	83	81	72	68	70	62	69	68	75	83	87	75
78	80	73	78	76	67	71	71	80	77	82	80	76
Քամու միջին ամսական արագությունը (մ/վ)												
1.1	1.2	1.5	1.4	1.5	1.5	1.5	1.1	1.3	1.2	1.2	0.9	1.3
1.4	1.9	1.8	1.5	1.5	1.6	1.6	1.6	1.4	1.4	1.2	1.2	1.5

1.7. **Ջրագրություն**

Անտառտնտեսության տարածքը հարուստ է արագահոս փոքր գետերով, որոնք ունեն լեռնային բնույթ, սնվում են ստորգետնյա, ձնհալքերի և աղբյուրների ջրերով: Գետերը ջրառատ չեն, սակայն գարնանը հորդանում են: Անտառտնտեսության տարածքում համեմատաբար խոշորներից են Կողբ և Ոսկեպար գետերը, ընդ որում Կողբ գետն ունի 45կմ երկարություն, հոսում է Կողբ և Բերդավան համայնքների տարածքով և հանդիսանում է ոռոգման հիմնական աղբյուրը, սակայն ամռանը որոշակի ժամանակահատվածով ամբողջությամբ ծանծաղում է՝ լուրջ խնդիրներ առաջացնելով ինչպես գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ոռոգման, այնպես էլ նշված համայնքներում գետերի ափամերձ տարածքների սանիտարական վիճակի վատթարացման տեսանկյունից: Ոսկեպար գետով է ամբողջությամբ սնվում Ջողազի ամբարտակը:

Անտառտնտեսության հյուսիս-արևմտյան մասով հոսում է համեմատաբար ջրառատ Դեբեդ գետը:

Զիկատար, Նոյեմբերյան և Ոսկեպար անտառպետությունների տարածքներում կան հանքային աղբյուրներ: Լճեր և ճահճուտներ տարածքում չկան:

Աղյուսակ 3. **Գետերի բնութագիրը**

Գետի անվանումը	Ուր է թափվում գետը	Ջրահավաք, կմ ²	Բազմամյա միջին ծախսը մ ³ /վ	Լայնությունը, մ	Խորությունը, մ	Ոլորայնության գործակիցը	Ջրային տրանսպորտի համար պիտանելիությունը
Կողբ	Քուռ	245	0,35	3	0,16	1,8	ոչ պիտանի
Ոսկեպար	Ջողազ	184	1,04	7,5	0,25	1,20	ոչ պիտանի

1.8. **Բուսական և կենդանական աշխարհը**

Հայաստանը գտնվում է Կովկասի էկոտարածաշրջանում: Այն բարձր լեռնային երկիր է, որտեղ առանձնացվում են 5 լանդշաֆտային տիպեր՝ կիսաանապատային, լեռնատափաստանային, լեռնաանտառային, ենթալպյան և ալպյան մարգագետնային:

Երկրի ոչ մեծ տարածքում (մոտ 30 հազ.կմ²) աճում են շուրջ 3800 տեսակ անոթավոր բույսեր, 428 հողային և ջրային ջրիմուռներ, 399 մամուռներ, շուրջ 4500 տեսակի սնկեր, 464 տեսակ քարաքոսեր, բնակվում են 549 ողնաշարավոր և շուրջ 17200 տեսակ անողնաշար կենդանիներ: Հայաստանի կենսաբազմազանությունն աչքի է ընկնում էնդեմիկ տեսակների բարձր ցուցանիշով՝ մոտ 500 կենդանատեսակ (ֆաունայի շուրջ 3%-ը) և 144 բուսատեսակ (ֆլորայի 3,8%-ը) համարվում են Հայաստանի էնդեմիկներ: Հայաստանի բույսերի Կարմիր գրքում ընդգրկված են 452 տեսակ, որը կազմում է ամբողջ ֆլորայի 11,89%: Հայաստանի կենդանիների Կարմիր գրքում ընդգրկված են 308 տեսակ՝ 155 անողնաշար և 153 ողնաշարավոր: Բարձրակարգ բույսերի խտությամբ Հայաստանն աշխարհում գրավում է առաջնակարգ տեղերից մեկը՝ յուրաքանչյուր 1000կմ² տարածքում աճում է մոտ 107 տեսակ: Բույսերի մոտ 2000 տեսակ օժտված է սննդային, կերային, դեղատու, ներկատու, եթերայուղատու, մեղրատու,

խեժատու հատկանիշներով, մի շարք կենդանիներ՝ մորթատու, մսատու գեղագիտական և այլ հատկանիշներով:

Արժեքավոր 35 բուսատեսակներ իսպառ անհետացել են Հայաստանի տարածքից, իսկ այժմ անհետացման եզրին են գտնվում մի շարք բուսատեսակներ, որոնք մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում: Հայաստանի տարածքն աչքի է ընկնում տեսականազացման ակտիվությամբ: Միայն վերջին 10 տարիների ընթացքում՝ Հայաստանի տարածքում, նկարագրվել է գիտության համար 50-ից ավելի նոր տեսակներ:

Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության տարածքն աչքի է ընկնում արտահայտված վերընթաց գոտիականությամբ, ռելիեֆի մասնատվածությամբ և դրան համապատասխան հարուստ կենսաբազմազանությամբ, որը հիմնականում պայմանավորված է աշխարհագրական դիրքով և ծովի մակերևույթից ունեցած բարձրությամբ: Հյուսիսային Հայաստանի անտառային ֆլորան հիմնականում ներկայացված է Կովկասյան և Բարեխառն ֆլորաների տարրերից: Նոյեմբերյանի անտառային տարածքն ամբողջությամբ մտնում է Իջևանի ֆլորիստական շրջանի մեջ, որտեղ հիմնական բուսական տիպն անտառայինն է, անհամեմատ փոքր տարածքներ են զբաղեցնում չոր նոսր անտառները և ենթալպյան համակեցությունները:

Իջևանի ֆլորիստիկ շրջանում հանդիպում են 45 ընտանիքի 160 տեսակներ, որոնցից 77-ը ծառեր են, 51-ը թփեր և 32-ը կիսաթփեր ու լիանաներ որոնցից մոտ 80%-ը հանդիպում են անտառտնտեսության:

Անտառկազմող գլխավոր ծառատեսակներն են արևելյան հաճարենին, արևելյան և վրացական կաղնիները, կովկասյան բոխին, իսկ ուղեկցող ծառատեսակներն են արևելյան բոխին (ղաժի), լորենին, հացին, սրատերև և դաշտային թխկիները և այլ տեսակներ, որոնք մասնակցում են հաճարի և կաղնու խառը կամ բարդ ծառուտների կազմավորմանը, իսկ առանձին դեպքերում ձևավորում են միատարր փոքր ծառուտներ:

Ցածր լեռնային գոտում (մինչև 1000մ) անտառային բուսականությունը ներկայացված է ղաժու շիվային ծագման ծառուտներով, իսկ անտառի կազմում զգալի մասնակցություն ունեն վրացական կաղնին, սրապտուղ և սովորական հացին, վրացական և դաշտային թխկին և տերևաշատ թեղին: Թփերից հանդիպում են հոնին, սզնին, մասրենին, գկոենին, մոշենին և այլն: Ղաժու համակեցություններն ըստ էության ածանցյալ են՝ ունեն երկրորդական ծագում և փոխարինել են անցյալում հատված կաղնու անտառներին: 700մ-ից մինչև 1400մ բացարձակ բարձրություններում փոքր խմբերով կամ առանձին ծառերի ձևով աճում է ընկուզենի:

Միջին լեռնային գոտում (1000-1700մ) հյուսիսային կողմնադրության լանջերը հիմնականում զբաղեցնում են հաճարկուտները, հարավային լանջերը՝ կաղնու համակեցությունները: Հաճարկուտներում անտառի կազմի մեջ հիմնականում մտնում են բոխին, կաղնին, լորին, հացին:

Բացատներում և անտառի ենթանտառում թփերից հանդիպում են ցախակեռաս, մասրենի, հոնի, գկոենի, կտակենի:

Հարավային լեռնալանջերի մինչև 1200մ բարձրությունները զբաղեցնում են վրացական կաղնու խառը անտառները: 1200-1400մ բարձրության սահմաններում վարցական և խոշորառէջ կաղնիները հաճախ աճում են կողք-կողքի: 1400մ-ից բարձր, մինչև անտառի տարածման վերին սահմանը, զբաղեցնում են խոշորառէջ կաղնու ծառուտները: Կաղնու անտառներին բնորոշ է խառը կազմ՝ բոխու, հացենու, թխկենու, լորենու, անտառային խնձորենու և տանձենու մասնակցությամբ:

Կենդանական աշխարհը ներկայացված է Կովկասյան լայնատերև անտառներին բնորոշ տեսակներով, ընդ որում կենդանական աշխարհի բազմազանությանն ու հարստությանը նպաստում է լեռնային խիստ մասնատված ռելիեֆը, բնական քարանձավների առկայությունը, խիտ անտառները, ջրերի առատությունը, ինչպես նաև Քուռ գետի ավազանի մոտիկությունը:

1.9. Բուսական աշխարհ

Նոյեմբերյանի անտառոտնտեսության տարածքում հանդիպում են անոթավոր բույսերի 97 ընտանիքի և 310 ցեղի պատկանող 598 տեսակներ, ընդ որում բույսերի 14 տեսակներ ընդգրկված են Հայաստանի բույսերի Կարմիր գրքում (աղյուսակ 3): Այս տվյալներն անհրաժեշտ են Նոյեմբերյանի անտառոտնտեսության տարածքում բնապահպանական բարձրարժեք անտառների առանձնացման համար:

Նոյեմբերյանի անտառոտնտեսության տարածքում բացակայում են Հայաստանի էնդեմիկ բուսատեսակները:

Աղյուսակ 4. Նոյեմբերյանի անտառոտնտեսության տարածքում աճող ՀՀ Բույսերի Կարմիր գրքում գրանցված հազվագյուտ բուսատեսակները

№	Տեսակի լատիներեն անվանումը	Տեսակի հայերեն անվանումը	Կատեգորիան ըստ ՀՀ Կարմիր գրքի
1.	<i>Galanthus alpinus</i> Sosn.	Չնձաղիկ ալպիական	EN
2.	<i>Galanthus artjuschenkoae</i> Gabrielian	Չնձաղիկ Արտյուշենկոյի	VU
3.	<i>Aristolochia iberica</i> Fisch. et C.A.Mey. ex Boiss.	Արիստոլոխիա վրացական	EN
4.	<i>Psephellus debedicus</i> (Gabrielian) Gabrielian	Պսեֆելլուս դեբեդի	EN
5.	<i>Colchicum umbrosum</i> Stev.	Շնդեղ սովերային	CR
6.	<i>Trifolium sebastianii</i> Savi	Երեքնուկ Սեբաստիանի	VU
7.	<i>Iris iberica</i> Hoffm.	Հիրիկ վրացական	CR
8.	<i>Gagea lutea</i> (L.) Ker Gawl.	Սագասխուկ դեղին	EN
9.	<i>Cyclamen vernalis</i> Sweet	Արջտակ գարնանային	VU
10.	<i>Clematis vitalba</i> L.	Հոտոտ խաղողատերև	EN
11.	<i>Crataegus tournefortii</i> Griseb.	Ազնի, այրճ Տուրնեֆորի	VU
12.	<i>Verbascum formosum</i> Fisch. ex Schrank	Խոնդատ հիանալի	EN
13.	<i>Staphylea pinnata</i> L.	Կոռն փետրավոր, Ջոնջոլ	VU
14.	<i>Taxus baccata</i> L.	Կենի հատապտղային	VU

«Նոյեմբերյանի» անտառոտնտեսության տարածքը հարուստ է բազմաթիվ օգտակար բուսատեսակներով, որոնցից շատերը լայնորեն և վաղուց կիրառվում են մարդու կողմից: Ըստ նախնական տվյալների տարածքում լայն տարածում ունեն ուտելի և համեմունքային (120 տեսակ), մեղրատու (44), դեղատու (152), կերային (60), տեխնիկական (28) և գեղազարդային (170) նշանակության տեսակները:

Ուտելի և համեմունքային տեսակներին են պատկանում՝ բալդրդան թավուտ, բոխի մանրապտուղ, շուշան-բանջար պալարավոր, շուշան-բանջար ոսկեգոծ, սիբեխ սովորական, ծնեփակ դեղատու, ավելուկ գանգուրը, եղինջ երկտունը, կոռն փետրավոր և այլն: Սրանք օգտագործվում են ինչպես հում, այնպես էլ վերամշակված ձևով՝

աղցանների, թթու-մարինադների, հրուշակեղենի, ոգելից խմիչքների, թեյերի, հյութերի և այլնի պատրաստման ժամանակ:

Բավական հարուստ են ներկայացված գեղազարդային (սոխ գորշ մանուշակագույնը, զանգակ խմբվածը, ծվծվուկ իտալականը և այլն), կերային (երեքնուկ մարգագետնայինը, աղվեսագի մկնապոչանմանը, շյուղախոտ մարգագետնայինը, դաշտավլուկ կաղնուտայինը և այլն) և տեխնիկական բույսերը (գիհի բազմապտուղը, կաղնի արևելյանը, կատվադաղձ մուսինին և այլն), որոնցից վերջիններս իրենց բնույթով հանդես են գալիս որպես փայտանյութի աղբյուր, ներկատուներ, եթերայուղատուներ, խեժատուներ և այլն:

Տարածքում քիչ չեն արժեքավոր մեղրատու (լորենի կովկասյան, լորենի սրտածև, արոսի սովորական և այլն) բուսատեսակները: Մեղրատուների լայն տարածվածությունը այստեղ կարող է նպաստել շրջանում մեղվաբուծության զարգացմանը:

Ինչ վերաբերվում է դեղատու բույսերին (խատուտիկ դեղատու, հազարատերևուկ սովորականը, խորդենի պիրենեյանը, բերենիկե դաշտայինը, քոսքոսուկ կովկասյանը և այլն), ապա դրանցից տեղաբնակներին ոչ բոլորին են հայտնի իրենց բուժիչ հատկություններով:

Նշված օգտակար տեսակների խմբերի միջև խիստ սահմանափակում չկա՝ որոշ տեսակներ միաժամանակ հանդես են գալիս մի քանի և նույնիսկ բոլոր (ուտելի, համեմունքային, մեղրատու, դեղատու, տեխնիկական, գեղազարդային) խմբերում և դրանից ավելի են արժևորվում:

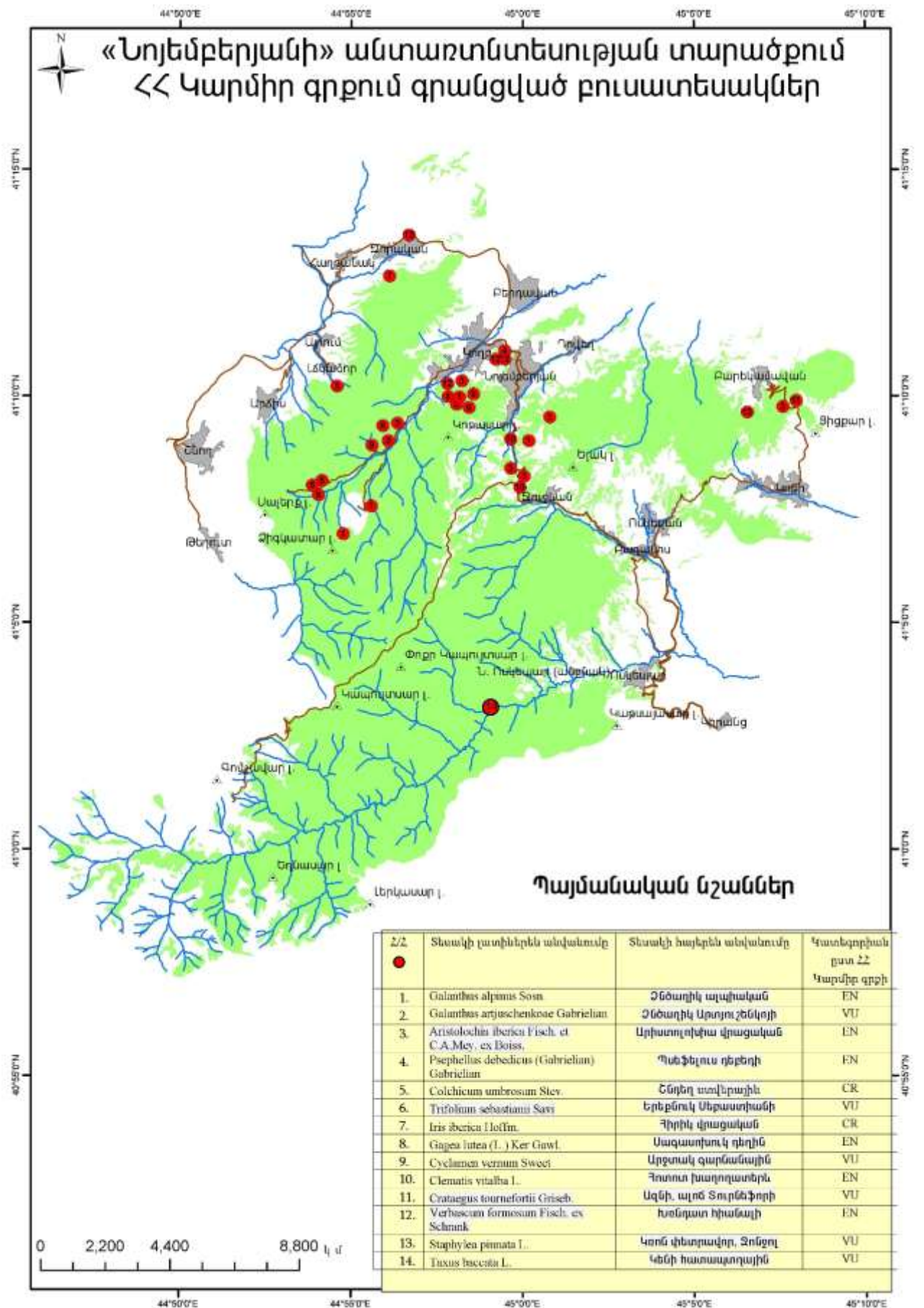
Դեռևս բավարար ուսումնասիրված չեն օգտակար տեսակների պաշարները, որոնց մասին առաջմ գրառումները կարելի է սահմանափակել «առատ» կամ «հաճախ հանդիպող» գնահատականներով:

Աղյուսակ 5. Տեղեկագիր հումքային նշանակություն ունեցող դեղաբույսերի, ուտելի խոտաբույսերի և սնկերի

№	Անվանումը		Նշագրում
	Հայերեն	Լատիներեն	
<i>Դեղաբույսեր</i>			
1.	Լորենի կովկասյան	<i>Tilia caucasica</i> Rupr.	
2.	Արոսի սովորական	<i>Sorbus aucuparia</i> E.	
3.	Օորենի սովորական	<i>Berberis vulgaris</i> L.	
4.	Եղեսպակ դեղատու	<i>Salvia sciarea</i> L.	
5.	Աղյուծագի սրտային	<i>Leonurus cardiaca</i> L.	
6.	Ուրց Կոչիի	<i>Thymus Kotschyanus</i> Boiss. et Hohen	
7.	Մասրենի սովորական	<i>Rosa canina</i> L.	
8.	Խատուտիկ դեղատու	<i>Taraxacum officinale</i> Wigg.	
9.	Եզան լեզու մեծ	<i>Plantago major</i> L.	
10.	Կատվախոտ դեղատու	<i>Valeriana officinalis</i>	
11.	Խնկածաղիկ դեղատու	<i>Origanum vulgare</i> L.	
12.	Տուղտ դեղատու	<i>Althaea officinalis</i> L.	
13.	Ծներեկ բուժող	<i>Asparagus officinalis</i> L.	
14.	Իշառվույտ դեղատու	<i>Melilotus officinalis</i> L.	
15.	Աղավնիճ դեղատու	<i>Verbena officinalis</i>	
16.	Խատուտիկ դեղատու, կրաբանջար	<i>Taraxacum officinale</i>	
17.	Իշարկոխ դեղատու	<i>Galega officinalis</i>	
18.	Մխտորաբույս դեղատու	<i>Alliaria officinalis</i>	
19.	Մեծ եզան լեզու	<i>Plantago major</i>	
20.	Դաղձ երկարտերև	<i>Mentha longifolia</i>	
21.	Պատրինց դեղատու	<i>Melissa officinalis</i>	
22.	Ուրց Կոչիի	<i>Thymus Rotschyanus</i>	
23.	Մասրենի բուսասեի, Մ. շան, Մ. ծահանակիբ, Մ. վրացական, Մ. ալրապատ, Մ. սոսնովակու, Մ. առատափուռ, Մ. սվանեթի	<i>Rosa biossieri, R. canina, R. Corymbifera, R. iberica, R. pulverulenta, R. sosnovskyana, R. spinosissima, R. svanetica</i>	
<i>Ուտելի խոտաբույսեր</i>			

1.	Իշամառու անհարթ	<i>Sonchus asper</i>	
2.	Մառու սողոցային, հազար	<i>Lactuca serriola</i>	
3.	Մինձ մեծ, այծեմրոս	<i>Tragopogon major</i>	
4.	Տափուր պալարափոր	<i>Lathyrus tuberosus</i>	
5.	Փիփերթ սովորական	<i>Malva silvestris L.</i>	
6.	Ավելուկ	<i>Rumex confertus wild</i>	
7.	Ավելուկ վահանաձև	<i>Rumex scutatus</i>	
8.	Ավելուկ գանգուր	<i>Rumex crispus</i>	
9.	Բայրդղան փափկաթավ, քեղ	<i>Heraclium pubescens</i>	
10.	Բոխի գանգուր	<i>Aegomarrhrum crispum</i>	
11.	Մանդակ արևելյան	<i>Astrodaucus orientalis</i>	
12.	Շուշան-բանջար պալարավոր, ոսկեգոծ, Շ. երկարամազ, Շ. խոշորապտուղ, Շ. վարդագույն	<i>Chaerophyllum bulbosum, C. Aureum, C. crinitum, C. macrospermum, C. roseum</i>	
13.	Միբեխ սովորական	<i>Falecaria vulgaris</i>	
14.	Ուրցադարձ նուրբ	<i>Ziziphora tenuior</i>	
15.	Ծնեփակ օղակավոր	<i>Asparagus officinalis</i>	
16.	Մողրիկ կովկասյան, հարթ, Ս. բազմածաղիկ, Ս. արևելյան, Ս. ձվաձև, Ս. օղակավոր	<i>Polygonatum polyauthenuem, P. Glaberrimum, P. multiflorum, P. orientale, P. ovatum, P. verticillatum</i>	
17.	Սոխ տարօրինակ	<i>Allium paradoxum</i>	
18.	Դանդուր բանջարային	<i>Portulaca deracea L.</i>	
19.	Փիփերթ անտառային	<i>Malva silvestris</i>	
<i>Հատապտղատու թփատեսակներ</i>			
1.	Սգնի արևելյան	<i>Crataegus orientalis</i>	
2.	Մամխասաղոր	<i>Prunus spinosa</i>	
3.	Մասրենի	<i>Rosa</i>	
4.	Ազնվամորի	<i>Rubus idaeus</i>	
5.	Մոշենի	<i>Rubus caesius</i>	
6.	Հոնի	<i>Cornus mas</i>	
Ուտեղի սնկեր			
1.	Յուղասունկ հատիկավոր	<i>Suillus granulatus</i>	
2.	Շեկլիկ	<i>Lactarius deliciosus</i>	
3.	Կոճղասունկ մարգագետնային	<i>Marasmius oreades</i>	
4.	Շամպինյոն սովորական	<i>Agaricus campestris</i>	
5.	Շամպինյոն դաշտային	<i>Agaricus arvensis</i>	
6.	Կոճղասունկ աշնանային	<i>Armillaria mellea</i>	
7.	Ականջասունկ սովորական կամ Կախասունկ	<i>Pleurotus ostreatus</i>	
8.	Շարքասունկ հողամոխրագույն	<i>Tricholoma terreum</i>	

Մտորն ներկայացվում է սխեմատիկ քարտեզը՝

1.10. Կենդանական աշխարհ

Անողնաշար կենդանիներ

Անտառտնտեսության անողնաշար կենդանիների ֆաունան հարուստ է և բազմազան: Համաձայն բազմամյա հետազոտությունների տվյալների, անտառտնտեսության տարածքից հայտնի է բզեզների մոտ 620 տեսակ (Հայաստանում հայտնի մոտ 4000 տեսակներից) և թիթեռների մոտ 90 տեսակ (Հայաստանում՝ մոտ 250 տեսակ): Բազմաթիվ են նաև անտառտնտեսությունում հանդիպող հազվադեպ կենդանատեսակները՝ գրանցված ՀՀ Կարմիր գրքում (Հայաստանի Կարմիր գիրք, 2010), Բեռնի Կոնվենցիայի Հավելված 2-ում, ինչպես նաև ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում (IUCN Red List) գրանցված վտանգման այս կամ այն կարգավիճակ (VU, NT, DD) ունեցող տեսակները: Ֆաունայում ներկայացված են նաև մի շարք նեղ տարածվածություն ունեցող տեսակներ և ենթատեսակներ՝ Հայաստանի, Անդրկովկասի և Կովկասյան էկոռեգիոնի էնդեմիկները:

Ընհանուր առմամբ անտառտնտեսության տարածքից հայտնի է բնապահպանական նշանակություն ունեցող նման 56 տեսակներ, այդ թվում ՀՀ Կարմիր գրքում գրանցված 14 տեսակներ (բզեզների՝ 6, թիթեռների՝ 7 և թաղանթաթևերի՝ 1 տեսակ), որոնցից 6-ը գրանցված են նաև Բեռնի Կոնվենցիայի Հավելված 2-ում, իսկ 5-ը՝ ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում: Այստեղ հանդիպում են նաև Հայաստանի 6 (բզեզների՝ 6 տեսակ), Անդրկովկասի՝ 20 (համապատասխանամբար՝ 15 և 2 տեսակ և ենթատեսակ) և Կովկասի՝ 23 (21 և 2) էնդեմիկներ:

Կենսաբազմազանության ընդհանուր վիճակի գնահատման համար օգտագործվել են համապատասխան խմբերի ուսումնասիրության ավանդական մեթոդները և մոտեցումները:

Բզեզների հաշվառման համար կիրառվել են հողային (Բարբիերի) թակարդներ և տեղադրվել են թակարդների 5 շարքեր (սերիաներ)՝ երկուական Ոսկեպարի տարածքում (ԲԲԱԱ Ծրագրի պիլոտային տարածքում) և դպրոցական անտառպետությունում և մեկը՝ Զիկատար արգելավայրի հարևանությամբ: Հաշվառվել և առաջարկվում են հետագա մոնիթորինգի համար համեմատաբար հեշտ որոշվող գնայուկ բզեզների տեսակները (*Carabus cribratus*, *Carabus puschkini*, *Carabus septemcarinatus*, *Carabus calleyi*, *Carabus clypeatus*, *Carabus varians*, *Prystonichus gratus*, *Prystonichus mannerheimi*, *Pterostichus vulgaris*):

Թիթեռների ուսումնասիրության ընթացքում կիրառվել է ստանդարտ երթուղային (մարշրուտային) հաշվառման մեթոդը: Նախապես ընտրված 400-ից 700 մ երկարության երթուղիների երկայնքով երկու կողմերից հինգական լայնությամբ շերտերում գրանցվել և պարբերաբար գրանցվել են առավել հեշտ որոշվող աչքի ընկնող թիթեռների տեսակները (*Parnassius mnemosine*, *Anthocharis cardamines*, *Gonepteryx rhamni*, *Pirarge aegeria*, *Limenitis reducta*, *Argynnis pandora*):

Հիմնական վրանգները: Հիմնական վտանգ շարունակում է մնալ ապօրինի անտառհատումը, որը հանգեցնում է տարածքների մասնատմանը և դեգրադացմանը:

Պահպանություն: Սանիտարական/խնամքի հատումներ իրականացնելիս տարածքներում անհրաժեշտ է պահպանել անողնաշար կենդանիների ապրելավայր հանդիսացող առանձին ցցաչոր փչակավոր ծառեր:

Վնասատուների հնարավոր բռնկումների դեպքում ցանկալի է խուսափել ավիացիոն պայքարի ձևերից և կիրառել կենսաբանական պայքարի ձևերը: Ավիացիոն պայքարի անխուսափելիության պարագայում անհրաժեշտ է հնարավորինս

տեղայնացնել պայքարը և չընդլայնել գործողությունները բռնկումից դուրս տարածքներում:

Ողնաշարավոր կենդանիներ

Ձկներ: Անտառտնտեսության տարածքով անցնում են փոքր գետեր (Ոսկեպար, Կողբ) և նրանց վտակները, որտեղ ապրում են եզակի ձկնատեսակներ.

- Կարմրախայտ (*Salmo trutta fario* L.) հազվատես տեսակ է, քանակը շարունակում է նվազել:
- Արևելյան տառեխիկ (*Alburnoides eichwaldii Filippi*), տեղաբնակ տեսակ է, ձկնորսական նշանակություն չունի:
- Քուռի բեղլու (*Barbus cyri Filippi*), տեղաբնակ տեսակ է, սիրողական ձկնորսության օբյեկտ:
- Մուրժի (*Luciobarbus mursa Guldenstadt*), տեղաբնակ հազվագյուտ տեսակ է (= *Barbus mursa*)՝ սիրողական ձկնորսության օբյեկտ:
- Կովկասյան թեփուղ (*Squalius orientalis*), տեղաբնակ տեսակ է, սիրողական ձկնորսության օբյեկտ:
- Արծաթափայլ կարաս (*Carassius gibelio* (Bloch)), կլիմայավարժված տեսակ է, սիրողական ձկնորսության օբյեկտ:

Հիմնական վրանգներ: Անտառտնտեսության ձկնաշխարհին սպառնացող հիմնական վտանգները ներառում են չկանոնակարգված ձկնորսությունը, ինչպես նաև գետերի աղտոտումը կենցաղային ջրերով: Որպես պոտենցիալ վտանգ կարող է հանդիսանալ ՀԷԿ-երի հնարավոր կառուցումը:

Պահպանություն: Պահպանության համար անհրաժեշտ են ձկնորսությունը կարգավորող միջոցառումները, ինչպես նաև աղտոտման նվազեցումը:

Երկկենցաղներ և սողուններ

Անտառտնտեսության տարածքում հայտնաբերվել և գրանցվել է երկկենցաղների 4 և սողունների 15 տեսակ, որոնց թվում կրիաների 1, մողեսների 7 և օձերի 8 տեսակ:

Հայտնաբերված երկկենցաղներից որևէ տեսակ գրանցված չէ Հայաստանի Կարմիր գրքում, դրանք բոլորն ընդգրկված են ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում՝ LC կարգավիճակով: Անտառտնտեսությունում այդ տեսակների գոյությանը սպառնացող վտանգներ չեն հայտնաբերվել:

Սողուններից ՀՀ Կարմիր գրքում գրանցված է 4 տեսակ, բոլոր տեսակները գնահատված և գրանցված են ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում: Պահպանության կարիք ունեն հետևյալ վտանգված տեսակները՝ միջերկրածովյան կրիան (*Testudo graeca*), Դալի ժայռային մողեսը (*Darevskia dahli*), Ռոստոմբեկովի ժայռային մողեսը (*Darevskia rostrombekowi*), անդրկովկասյան սահնօձը (*Zamenis hohenakeri*), կովկասյան կատվածը (*Telescopus fallax*): Կատվածը նշվել է տարածքի համար, սակայն դիտարկումների ընթացքում չի հայտնաբերվել, ուստի, անհրաժեշտ են հավելյալ աշխատանքներ տեսակները հայտնաբերելու համար:

Դիտարկված տեսակների զգալի մասի բնակավայրերը տեղակայված են քիչ թե շատ ուրբանիզացված տարածքներում: Անտառային գոտում սողունները սակավաթիվ են, դրանք առավել հաճախ հանդիպում են չոր տարածքներում և ժայռային հատվածներում:

Հիմնական վտանգներ: Սողունների բազմազանության վրա ազդող հիմնական վտանգներն են.

- Մարդու գործունեության արդյունքում (հատումներ) կենսամիջավայրերի փոփոխություն և բնական կենսամիջավայրի ոչնչացում:
- Կենսամիջավայրի աղտոտում օրգանական և անօրգանական թափոններով:
- Կենդանիների անմիջական ոչնչացում, օրինակ՝ ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում ներառված միջերկրածովյան կրիա (*Testudo graeca*) տեսակի ապօրինի անվերահսկելի որսը, որպես կերակուր օգտագործելը կամ որպես տնային կենդանի պահելը:

Պահպանություն: Պահպանության կարիք ունեն հետևյալ վտանգված տեսակները՝ միջերկրածովյան կրիան (*Testudo graeca*), Դալի ժայռային մողեսը (*Darevskia dahli*), Ռոստոմբեկովի ժայռային մողեսը (*Darevskia rostombekowi*), անդրկովկասյան սահնօձը (*Zamenis hohenakeri*), կովկասյան կատվածը (*Telescopus fallax*): Կրիայի և կատվածի համար անհրաժեշտ են հավելյալ հետազոտություններ՝ տեսակների անտառտնտեսության տարածքում ստույգ ապրելավայրեր հայտնաբերելու և պոպուլյացիաների վիճակը գնահատման համար:

Անհրաժեշտ է իրականացնել հանրային իրազեկման քարոզչություն, մշակել և հրատարակել բնապահպանական բրոշյուրներ և տարածել համայնքներում, ներկայացնել այդ տեսակների կարևորությունը և նշանակությունը էկոտուրիզմի հետ կապված գործողությունների ընթացքում և այլն:

Թռչուններ

Անտառտնտեսության սաղարթավոր անտառների, ինչպես նաև խիստ կտրտված ռելիեֆի և ժայռաբեկորների առկայությունը նպաստավոր են թռչունների ապրելամիջավայրի և բազմազանության համար:

Նոյեմբերյանի տարածաշրջանում հանդիպում են թռչունների մոտ 150 տեսակ, որից 27 տեսակներ գրանցված են Հայաստանի Կարմիր գրքում, դրանցից 6-ը՝ նաև ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում:

Անտառտնտեսության տարածքում տվյալները հավաքվել են տրանսեկտային (զծային) երթուղիների և կետային հաշվարկի մեթոդներով 8 վայրերից: Ստացված տվյալների համաձայն անտառտնտեսության թռչնաշխարհը ներկայացված է 110 տեսակով, որոնց մոտ 75%-ը բնադրում են այդ տարածքներում, իսկ մնացածը հանդիպում են միայն չուի ժամանակ և ձմեռում են: Սրանց մեծամասնությունն անտառային թռչուններ են՝ կեռնեխներ, երաշտահավեր, փայփորներ և այլն, սակայն ժայռային գոյացություններում և քարացրոններում հանդիպում են նաև ժայռային թռչնատեսակներ, օրինակ՝ գիշանգղը և սապսանը, իսկ բաց տարածքներում՝ մարգագետնային և տափաստանային տեսակներ:

Անտառտնտեսության թռչնաֆաունայից 18 տեսակ գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում՝ վտանգվածության տարբեր կարգավիճակով: 20 տեսակ ընգրկված է Բոննի կոնվենցիայի Հավելվածում:

Հիմնական վտանգներ: Թռչունների բնակավայրերի ոչնչացումն առաջին հերթին պայմանավորված է ինտենսիվ անտառահատումներով: Հասուն ծառերի հատումը խոչընդոտում է մեծ գիշատիչ թռչունների բնադրմանը: Նմանապես, մահացած փչակավոր ծառերի հատումը բացասաբար է ազդում անտառաբլերի և փչակներում բազմացող այլ հազվագյուտ տեսակների վրա: Գարնանային ու ամառային

անտառահատումը խոչընդոտում է գիշատիչ և այլ մեծ տեսակի թռչունների բազմացմանը, որոնք առավել զգայուն են անհանգստության հանդեպ:

Վտանգ է ներկայացնում նաև որսագողությունն ու թռչունների հատուկ տեսակների, հատկապես հավազգիների (մոխրագույն կաքավ, լոր) ու խոշոր գիշատիչ թռչունների (մասնավորապես անգղներ) ուղղակի հետապնդումը:

Պահպանություն: Պահպանության կարիք ունեն Կարմիր գրքում գրանցված տեսակները: Դեգրադացված անտառների վերականգնումը թռչնաֆաունայի վիճակի բարելավման կարևոր միջոցառումներից է:

Կաթնասուններ: Կաթնասունները հիմնականում բնորոշ են Հայաստանի լայնատերև անտառներին: Բացի դրանից, որոշ տեսակներ կապված են բացատների, տափաստանացված տեղամասերի և որոշ նեղ տարածում ունեցող քարքարոտ տեղամասերի հետ:

Ըստ ընհանրեցված տվյալների, անտառտնտեսության տարածքում հայտնաբերվել է ավելի քան 40 տեսակի կաթնասուններ (տես հավելվածը):

Գիշատիչներից տարածքում առավել բազմափիվ են աղվեսը և շնագայլը: Բավականին շատ են աքիսը և քարակզաքիսը: Գորշ արջը, անտառային կատուն, ջրասամույրը գրանցված են ՀՀ կենդանիների Կարմիր գրքում:

Սմբակավորներից հանդիպում են այծյամը և վարազը: Նախկինում նշված էր նաև ՀՀ Կարմիր գրքում գրանցված ազնվացեղ եղջերուն:

Հայաստանում բնակվող ձեռքաթևավորների 30 տեսակներից միայն 7 տեսակ է հայտնաբերվել ուսումնասիրվող տարածքում, սրանցից 2-ը գրանցված են ՀՀ Կարմիր գրքում, և 6-ը՝ Բոննի կոնվենցիայի հավելվածում:

Կրծողների ֆաունան բազմազան է և բազմաքանակ, ընդգրկելով 13 տեսակ: Տարածքում առաջին հերթին գերակշռում են 2 տեսակի անտառային մկներ, որոնցից հաճախ բռնվել է *Apodemus ponticus (flavicollis)*: Վերջինս նշվում է ինչպես բաց, այնպես էլ անտառային տարածքների համար: Դաղստանյան դաշտամուկը բռնվել է անտառի և մարգագետնի սահմանին, ավելի հազվագյուտ են թփուտային դաշտամուկը և սովորական դաշտամուկը: Լայնատերև անտառային հատվածում հաճախ են սովորական պարսկական սկյուռը, մեծ քնամուրը, ավելի քիչ է հանդիպում անտառային քնամուրը:

Միջատակերներից հարկ է առանձնացնել ՀՀ Կարմիր գրքում գրանցված Շելկովնիկովի ջրային սրնչակը, որը բնակվում է գետակների ափերին, սպիտակափոր ոզնին և փոքր խլուրդը:

Ընդհանրեցնելով վերոշարադրվածը. անտառտնտեսության կաթնասունների 7 տեսակ գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում՝ վտանգվածության տարբեր կարգավիճակով: Սրանցից ազնվացեղ եղջերուն թեև նշված է տարածքից, սակայն այստեղ հավաստիորեն չի գրանցվել վերջին մի քանի տասնամյակների ընթացքում:

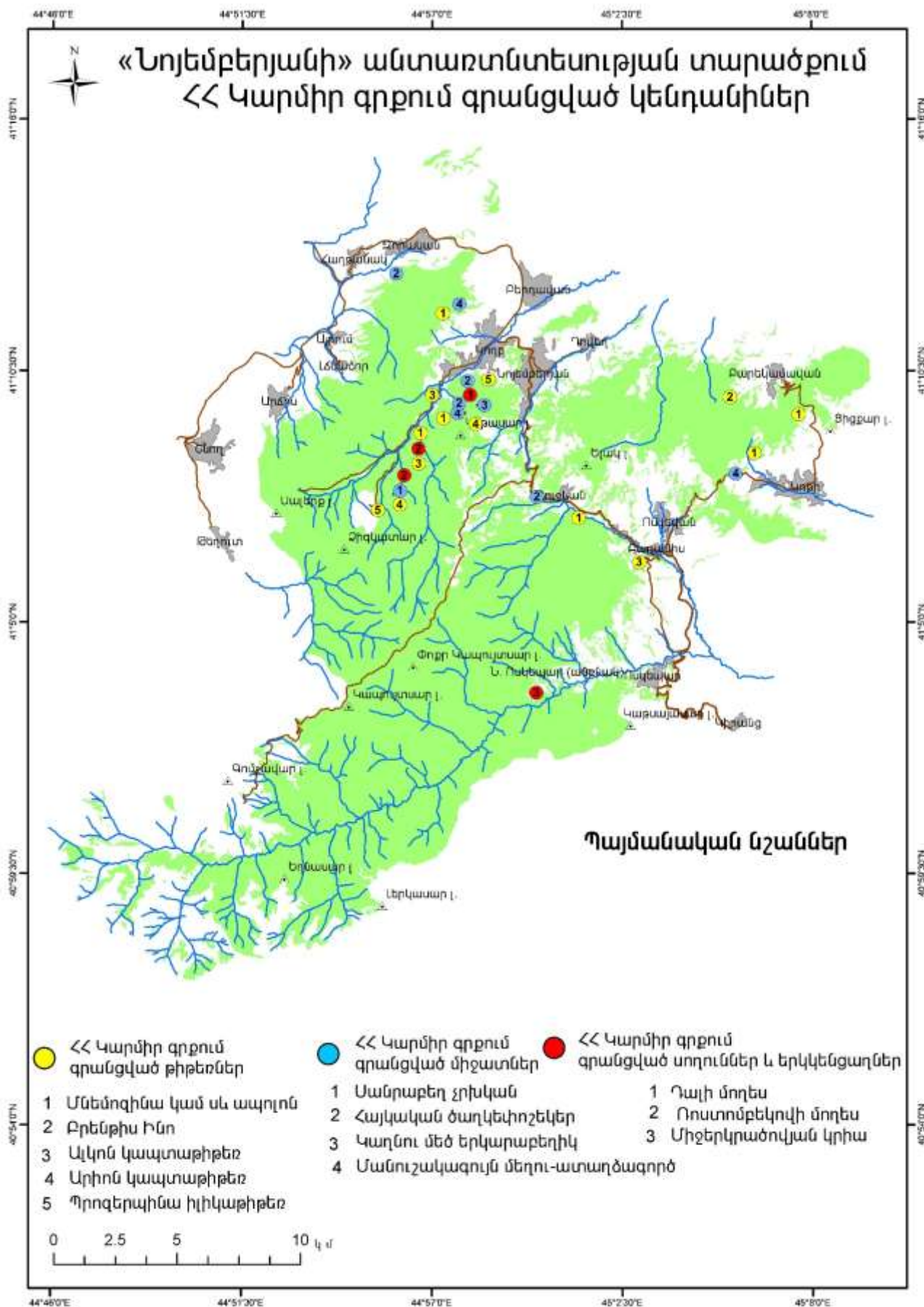
Հիմնական վտանգներ: Անկանոն ինտենսիվ անտառահատումները շարունակում են մնալ տեսակների ապրելավայրերի դեգրադացիայի և դրանց վիճակի վատացման հիմնական պատճառ: Վտանգ է ներկայացնում նաև որսը:

Պահպանություն: Պահպանության կարիք ունեն Կարմիր գրքում գրանցված տեսակները: Վտանգված տեսակներից պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել ջրասամույրի (*Lutra lutra*) պահպանությանը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել տեսակի ապրելավայրերի դաշտային ուսումնասիրություն և մոնիթորինգ:

Անհրաժեշտ է իրականացնել լրացուցիչ դաշտային ուսումնասիրություններ ազնվացեղ եղջերուի հնարավոր ապրելավայրերում:

Դեգրադացված անտառների վերականգնումը տեսակների վիճակի բարելավման կարևոր միջոցառումներից է:

Մտորն ներկայացվում է սխեմատիկ քարտեզը՝

Գլուխ 2. ԻԶԵՎԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

2.1. Անտառտնտեսության տեղադրությունը

«Հայանտառ» ՊՈԱԿ Իջևանի անտառտնտեսությունը գտնվում է Հայաստանի հյուսիս-արևելքում՝ Տավուշ մարզի նախկին Իջևանի վարչական շրջանում: Անտառտնտեսության գրասենյակը գտնվում է Իջևան քաղաքում, Երևանից 140կմ հեռավորության վրա: Անտառտնտեսությունը հյուսիս-արևմուտքից սահմանակցում է Սևքարի անտառտնտեսությանը, որի հետ սահման է հանդիսանում Խաչաղբյուր գետը: Արևելքից սահմակցում է Արծվաբերդի անտառտնտեսությանը, հարավ-արևմուտքից՝ «Դիլիջան» ազգային պարկին: Անտառտնտեսության տարածքի ձգվածությունը հյուսիսից հարավ 22,5կմ է, արևելքից արևմուտք՝ 25կմ: Անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքը ներկա գույքագրման արդյունքներով կազմում է 26007հա:

2.2. Տարածքի կազմավորում

Իջևանի անտառտնտեսությունը կազմավորվել է Իջևանի անտառարդտնտեսության բազայի վրա 1947թ., նոր ստեղծված Հայկական ՍՍՀ անտառային տնտեսության նախարարության կազմում, իր կազմում ներառելով 5 անտառապետություններ:

1958թ.-Իջևանի անտառտնտեսության բազայի վրա կազմավորվել են երկու անտառարդտնտեսություններ՝ Իջևանի և Սևքարի:

1968թ.- Իջևանի անտառարդտնտեսության Իջևանի անտառապետության 5260հա վրա կազմավորվել է Հայաստանի գիտա-հետազոտական անտառային հենակետի Իջևանի փորձարարական անտառտնտեսությունը:

1977թ.-Իջևանի անտառարդտնտեսության և Իջևանի փորձարարական անտառտնտեսության բազայի վրա կազմավորվել է Իջևանի անտառտնտեսությունը:

1992թ.-Իջևանի անտառտնտեսությանը միացվել է Սևքարի անտառտնտեսությունը, որը 1997թ. կրկին առանձնացել է որպես առանձին միավոր՝ Սևքարի անտառտնտեսություն:

2000թ.-կառուցվածքային փոփոխությունների արդյունքում Աչաջրի անտառապետությունն ընդհանուր տարածքով 5582հա միացվել է Սևքարի անտառտնտեսությանն ու Իջևանի անտառտնտեսության կազմում մնացել են Իջևանի, Այգեհովիտի, Գանձաքարի և Խաչարձանի անտառապետությունները: Իջևանի անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքը 01.04.2020թ. դրությամբ կազմում է 26007,0հա:

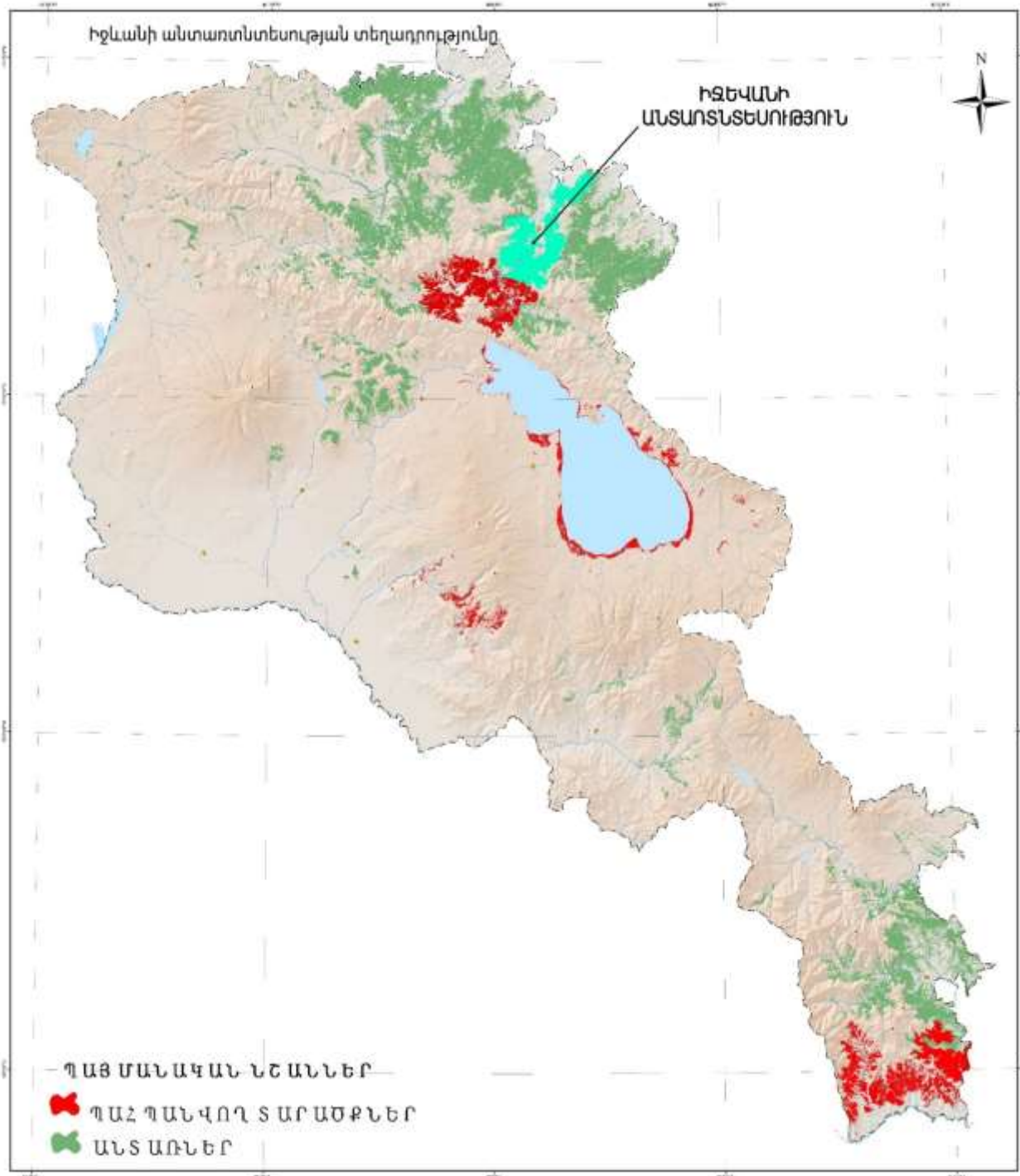
2.3. Իջևանի անտառտնտեսության սահմանները

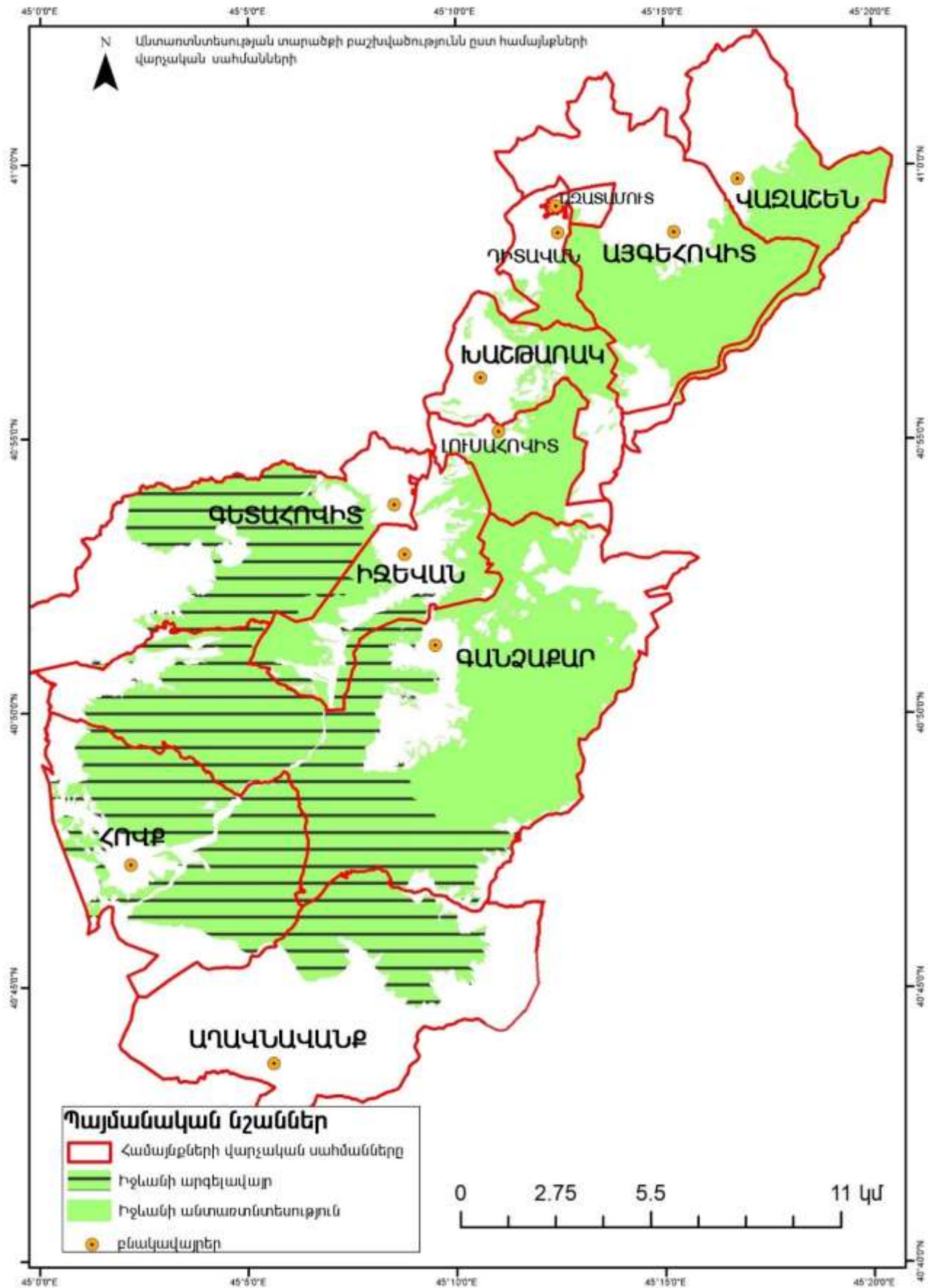
Անտառտնտեսության սահմանները որոշվել են ռելիեֆային առանձնահատկություններով (ջրբաժաններ, ձորակներ, գետակներ, լեռնալանջեր և այլն), որոնք բնության մեջ արտահայտիչ են և հանդիսանում են համեմատաբար կայուն սահմաններ, ինչպես նաև արբանակային պատկերների վերձանման արդյունքների

հիման վրա՝ հաշվի առնելով «Իջևանի անտառտնտեսություն» մասնաճյուղի ներկայիս սահմանները:

Իջևանի անտառտնտեսության կազմում գտնվող «Իջևանի» պետական արգելավայրի սահմանները որոշվել են (ENPI-FLEG II) ծրագրի շրջանակներում 2016թ., իսկ անտառտնտեսության սահմանների ճշտման աշխատանքներն իրականացվել են Հողերի և անտառի կայուն կառավարման ներդրումը հյուսիս արևելյան Հայաստանի լեռնային լանդշաֆտներում /UNDP/GEF ծրագրի շրջանակներում «Գեոմեփ» ՍՊ ընկերության կողմից 2017թ.:

Ստորև ներկայացվում է տեղադրության քարտեզները՝ իրադրային սխեմաները՝

2.4. Անտառտնտեսության տարածքի փոփոխությունը

Իջևանի անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքը 2006թ. համեմատությամբ ավելացել է 495հա (աղյուսակ 6): Մակերեսների փոփոխությունները համայնքների վարչական տարածքներում համապատասխան հիմնավորումներով ներկայացված է ըստ անտառպետությունների:

Աղյուսակ 6. Անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքի փոփոխությունը

№	Անտառտնտեսության անվանումը	Մակերեսը, հա			
		1988թ	2006թ	2020թ	Տարբերություն
1	Այգեհովիտի	5214	5555	5621	+66
2	Իջևանի	6967	7487	7716	+229
3	Խաչարձանի	5230	5494	5550	+56
4	Գանձասարի	6866	6976	7120	+144
5	Աչաջրի	5582	-	-	-
Ընդամենը		29859	25512	26007	+495

2.5. Լեռնագրության, ռելիեֆի և հողերի բնութագրեր

Իջևանի անտառտնտեսության անտառները գտնվում են փոքր Կովկասյան լեռնաշղթայի հյուսիսային հատվածում՝ Հայաստանի հյուսիս-արևելյան անտառածածան և անտառտնտեսական շրջանում: Անտառտնտեսության տարածքը կազմավորվել է փոքր Կովկասյան լեռնաշղթայի Մթնասարի, Իջևանի և Հախումի լեռնաբազուկներից, որոնք տարածվում են հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ՝ աստիճանաբար ցածրանալով հարավից հյուսիս: Երկրաբանական տեսանկյունից անտառտնտեսության տարածքը կազմավորվել է մեզոզոյան հրաբխային գործունեության և մինչքեմբրյան ժամանակաշրջաններում: Հիմնականում տարածված են կրաքարերը և մերգելները:

Անտառտնտեսության տարածքները տեղաբաշխված են ծովի մակերևույթից 600-2000մ բարձրությունների վրա, ռելիեֆը բնութագրվում է խիստ կտրտվածությամբ և լանջերի դիրքադրության փոփոխությամբ:

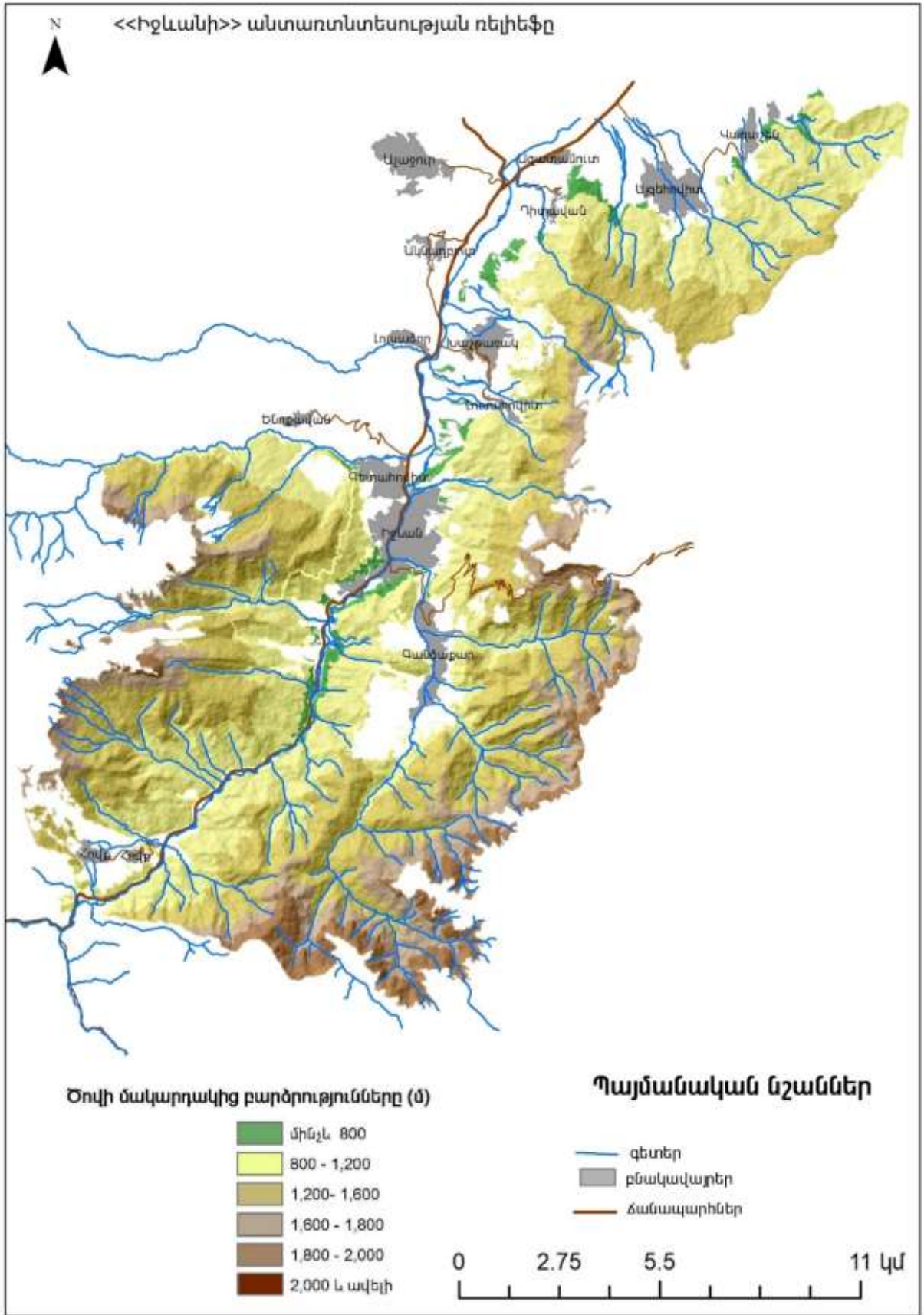
Իջևանի անտառտնտեսության տարածքի և ընդհանրապես լեռնային ծագման հողերի կազմավորման պրոցեսում կարևոր դեր են խաղում տեղագրական պայմանները, որին համապատասխան հաճախակի փոփոխվում է հողերի ջրաջերմային ռեժիմը: Վերջինս իր ազդեցությունն է թողնում բուսականության տեսակային կազմի, էոզոգոն գործընթացների ինտենսիվության և դրանից կախված հողակազմավորման ընթացքի տարբերության, հողերի բազմազանության բնութագրի, նրանց զարգացման և ֆիզիկական ու մեխանիկական կազմի վրա:

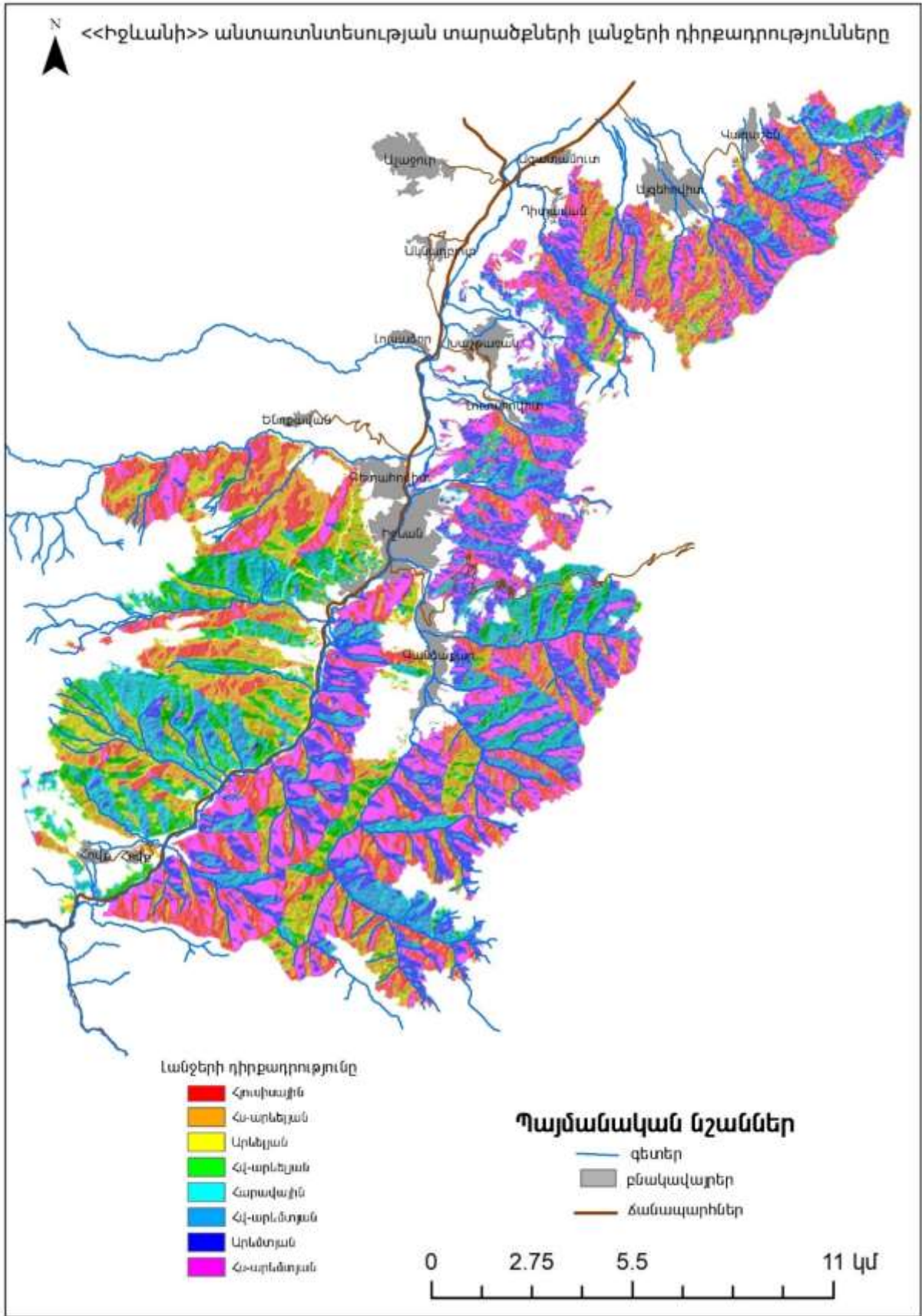
Դաշտային աշխատանքների ընթացքում հողային հատուկ ուսումնասիրություններ չեն կատարվել և հողերի նկարագրման ժամանակ օգտագործվել են Իջևանի տարածաշրջանում կատարված հողագիտական ուսումնասիրությունները և հանրապետության հողային քարտեզագրական նյութերը, համաձայն որոնց անտառտնտեսության տարածքում հանդիպում են լեռնային դարչնագույն անտառային հողեր, լեռնային գորշ անտառային հողեր, լեռնային ճմակարբոնատային անտառային

հողեր և ոչ մեծ տարածքներով լեռնահովտային բերվածքային (ալուվիալ) հողեր: Նշված տեսակներից գերակշռում են դարչնագույն անտառային հողերն իրենց ենթատիպերով: Հյուսիսային կողմնադրության լանջերին տարբեր կրաքարերի առկայության պայմաններում ձևավորված լեռնային մուգ շագանակագույն հողերը բավականաչափ հզոր են և անգամ մեծ թեքության լանջերին երբեմն հասնում են 1-ից 1,5մ: Հարավային կողմնադրության լանջերին գերիշխում են բաց գորշավուն հողերը, որոնք բնորոշ են կաղնու և կաղնու-բոխուտային ծառուտներին: Անտառի վերին եզրում դիտվում է անտառային դարչնագույն հողերից անցում բաց գորշավուն հողերի:

Անտառի ստորին գոտում (800մ-ից ցածր) տեղաբաշխված են սննդանյութերով աղքատ կմախքային հողերը: Այստեղ անտառները ներկայացված են հիմնականում բոխիղաժուտային երկրորդային համակեցություններով՝ չորասեր թփուտային տեսակների մասնակցությամբ, որոնք առաջացել են նախկինում կաղնուտների ոչնչացման պատճառով: Այստեղ էռոզիոն գործընթացը բավականին ակտիվ է, որին նպաստում են չհամակարգված մեծածավալ հատումները և լանջերի մեծ թեքությունները:

Ստորև ներկայացվում են սխեմատիկ քարտեզները՝

2.6. Կլիման

Հայաստանի տարածքն աչքի է ընկնում բնակլիմայական պայմանների մեծ բազմազանությամբ: Համաձայն Հայաստանի ագրոկլիմայական տեղեկագրի՝ հանրապետությունում առանձնացվում են 11 ագրոկլիմայական գոտիներ: Իջևանի անտառտնտեսության տարածքը վերագրվում է 6-րդ և 7-րդ ագրոկլիմայական գոտիներին: 6-րդ չափավոր տաք գոտին ընդգրկում է ծովի մակերևույթից 600-900մ բարձրությունները, իսկ 7-րդ գոտին՝ (չափավոր ցուրտ) 900մ-ից բարձր: Անտառի տարածման վերին գոտում (1700մ և բարձր) կլիմայական պայմանները համեմատաբար խիստ են: Տարածքին բնորոշ են ջերմաստիճանի փոքր տատանումները, չափավոր տաք, համեմատաբար չոր ամառ, անձրևային աշուն և չափավոր ցուրտ ձմեռ: Լեռնագրական պայմաններից կախված՝ մթնոլորտային տեղումները հիմնականում դիտվում են արևելքից և հյուսիս-արևելքից օդային զանգվածների ներթափանցման ժամանակ: Տեղումների միջին քանակը 550-560մմ է, տարվա միջին ջերմաստիճանը՝ 12,5°C, բացարձակ բացասական ջերմաստիճանը՝ -15,3°C, առավելագույն դրականը՝ +38,5°C: Ձյան շերտի հզորությունը, կախված տեղանքի բարձրությունից, տատանվում է 8-10սմ-ից մինչև 50-60սմ: Հողի սառեցման առավելագույն խորությունը 15սմ է:

Ընդհանուր առմամբ նշված անտառածածան շրջանի կլիմայական պայմանները համեմատաբար նպաստավոր են բազմաթիվ ծառաթփային բուսականության աճեցման համար (աղյուսակ 7):

Աղյուսակ 7. Կլիմայական բնութագրերն ըստ Իջևանի օդերևութաբանական կայանի տվյալների

Իջևան													
Օդի դիտված առավելագույն ջերմաստիճանը (°C)													
Տարի	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Առավել.
2018	+14	+18	+25	+27	+30	+35	+38	+34	+30	+28	+19	+14	+38
2019	+16	+16	+19	+25	+29	+36	+36	+35	+28	+26	+19	+20	+36
Օդի դիտված նվազագույն ջերմաստիճանը (°C)													
Տարի	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Նվազ.
2018	-4	-4	0	0	+8	+10	+16	+14	+13	+4	0	-5	-5
2019	-6	-5	-3	0	+8	+15	+11	+13	+7	+7	-1	-3	-6
Օդի միջին ամսական և տարեկան ջերմաստիճան (°C)													
Տարի	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Միջին
2018	+3,6	+3,9	+8,3	+10,9	+16,7	+20,3	+24,9	+21,7	+19,3	+14,0	+7,0	+4,3	+12,9
2019	+4,0	+4,2	+6,6	+10,6	+17,4	+23,2	+23,4	+23,2	+16,7	+15,1	+6,2	+5,4	13,0
Ամսական և տարեկան տեղումների քանակը (մմ)													
Տարի	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Ընդ.
2018	20	34,4	53,3	52,7	104	102,4	62,5	49	19	26,5	37,2	20,4	581,4
2019	4	17,2	50,2	49,8	79,7	48	36	17	35,4	10	15,7	14,4	377,4
Օդի միջին ամսական և տարեկան հարաբերական խոնավությունը (%)													
Տարի	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Միջին
2018	78	80	74	88	87	82	80	83	85	87	86	77	82
2019	78	80	73	60	73	65	72	81	83	86	85	77	76
Քամու միջին ամսական արագությունը (մ/վ)													
Տարի	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Միջին
2018	1,9	1,8	2,4	2,4	2,1	2,1	2,0	2,1	1,8	1,8	1,5	1,9	2,0
2019	2,6	1,8	2,1	1,9	2,2	2,0	1,7	1,7	2,0	2,0	1,7	1,9	2,0

2.7. Բուսական և կենդանական աշխարհը

Իջևանի անտառտնտեսության տարածքն աչքի է ընկնում խիստ արտահայտված ուղղաձիգ գոտիականությամբ, ռելիեֆի խայտաբղետությամբ և դրան համապատասխան բուսական հարուստ կենսաբազմազանությամբ, որը հիմնականում պայմանավորված է աշխարհագրական դիրքով և ծովի մակերևույթից բարձրությամբ: Հյուսիսային Հայաստանի անտառային ֆլորան հիմնականում ներկայացված է կովկասյան և բարեխառն ֆլորաների տարրերից: Իջևանի անտառային տարածքը ամբողջությամբ մտնում է Իջևանի ֆլորիստական շրջանի մեջ, որտեղ հիմնական բուսական տիպը անտառայինն է, անհամեմատ փոքր տարածքներ են զբաղեցնում չոր նոսր անտառները և ենթալայան համակեցությունները:

Իջևանի ֆլորիստիկ շրջանում հանդիպում են 45 ընտանիքի 160 տեսակներ, որոնցից 77-ը ծառեր են, 51-ը թփեր և 32-ը կիսաթփեր ու լիանաներ որոնցից մոտ 80%-ը հանդիպում են անտառտնտեսության տարածքում:

Անտառկազմող գլխավոր ծառատեսակներն են արևելյան հաճարին, արևելյան և վրացական կաղնիները, կովկասյան բոխին, իսկ ուղեկցող ծառատեսակներն են արևելյան բոխին (ղաժի), լորին, հացին, սրատերև և դաշտային թխկիները և այլ տեսակներ, որոնք մասնակցում են Հաճարի և կաղնու խառը կամ բարդ ծառուտների կազմավորմանը, իսկ առանձին դեպքերում ձևավորում են միատարր փոքր ծառուտներ:

Լեռների ցածր գոտում (մինչև 1000մ) անտառային բուսականությունը ներկայացված է ղաժու շիվային ծագման ծառուտներով, իսկ անտառի կազմում զգալի մասնակցություն ունեն վրացական կաղնին, սրապտուղ և սովորական հացին, վրացական և դաշտային թխկիները և տերևաշատ թեղին: Թփերից հանդիպում են հոնին, սզնին, մասրենին, զկոենին, մոշենին և այլն: Ղաժու համակեցություններն ըստ էության ածանցյալ են, ունեն երկրորդական ծագում և փոխարինել են անցյալում հատված կաղնու անտառներին:

Հարավային լեռնալանջերում հանդիպում են գհիու նոսր անտառներ, որտեղ գհիու հետ միասին աճում են փոշնի, դժնիկ և այլ չորադիմացկուն տեսակներ: Այստեղ 700-ից 1400մ բարձրություններում փոքր խմբերով կամ առանձին ծառերի ձևով աճում է ընկուզենիներ:

Միջին լեռնային գոտում (1200-1600մ) հյուսիսային կողմնադրության լանջերը հիմնականում զբաղեցնում են հաճարկուտները, հարավային լանջերը՝ կաղնու համակեցությունները: Հաճարկուտներում անտառի կազմի մեջ հիմնականում մտնում են բոխին, կաղնին, լորին, հացին:

Բացատնեում և անտառի ենթանտառում թփերից հանդիպում են ցախակեռաս, մասրենի, հոնի, զկոենի, կտակենի:

Հարավային լեռնալանջերի մինչև 1200մ բարձրությունները զբաղեցնում են վրացական կաղնու խառն անտառները: 1200-1400մ բարձրության սահմաններում վարցական և խոշորառէջ կաղնիները հաճախ աճում են կողք կողքի: 1400մ-ից բարձր, մինչև անտառի տարածման վերին սահմանը, զբաղեցնում են խոշորառէջ կաղնու ծառուտները: Կաղնու անտառներին բնորոշ է խառը կազմ՝ բոխու, հացենու, թխկենու, լորենու, անտառային խնձորենու և տանձենու մասնակցությամբ:

Կենդանական աշխարհը ներկայացված է Կովկասյան լայնատերև անտառներին բնորոշ տեսակներով, ընդ որում կենդանական աշխարհի բազմազանությանն ու հարստությանը նպաստում է լեռնային խիստ կտրտված ռելիեֆը, բնական

քարանձավների առկայությունը, խիտ անտառները, ջրերի առատությունը, ինչպես նաև Քուրի ավազանի մոտիկությունը:

2.8. Կենսաբազմազանության պահպանություն

Հայաստանը Կովկասի էկոտարածաշրջանի բարձր լեռնային երկրներից է, որտեղ առանձնացված են 5 լանդշաֆտային տիպեր՝ կիսաանապատային, տափաստանային, անտառային, ենթալպյան և ալպյան:

Երկրի ոչ մեծ տարածքում (մոտ 30հազ.կմ²) աճում են շուրջ 3800 տեսակ անոթավոր բույսեր, 428 տեսակ հողային և ջրային ջրիմուռներ, 399 տեսակ մամուռներ, շուրջ 4500 տեսակ սնկեր, 464 տեսակ քարաքոսեր, բնակվում են 549 ողնաշարավոր և շուրջ 17200 տեսակ անողնաշար կենդանիներ: Հայաստանի կենսաբազմազանությունն աչքի է ընկնում բարձր էնդեմիզմով՝ մոտ 500 կենդանատեսակ (ֆաունայի շուրջ 3%-ը) և 144 բուսատեսակ (ֆլորայի 3,8%-ը) համարվում են Հայաստանի էնդեմիկներ: Հայաստանի բույսերի Կարմիր գրքում ընդգրկված են 452 տեսակ, որը կազմում է ամբողջ ֆլորայի 11,89%: Հայաստանի կենդանիների Կարմիր գրքում ընդգրկված են 308 տեսակ՝ 155 անողնաշար և 153 ողնաշարավոր:

Հանդիսանալով մարդու կենսագործունեության համար անհրաժեշտ էկոլոգիական միջավայր, Հայաստանի կենսաբազմազանությունն ունի բնապահպանական շատ կարևոր նշանակություն, այն անհրաժեշտ գործոն է երկրի կլիմայի ձևավորման, ջերմային և ջրային ռեժիմների կարգավորման, օդը վտանգավոր գազերից և այլ նյութերից մաքրման, հողն էրոզիոն գործընթացներից պահպանման, շրջակա միջավայրի սանիտարահիգիենիկ բարվոք վիճակի ապահովման համար: Հայաստանի բնակչության բարեկեցությունը և սոցիալական վիճակը սերտորեն կապված են կենսաբազմազանության պահպանության և կայուն կառավարման հետ, որը հանդիսանալով կենսունակ բնության և առողջ կյանքի դեռևս թերագնահատված երաշխիքը՝ գերակա դիրք պետք է գրավի երկրի մնայուն արժեքների շարքում: Այդ տեսակետից Հայաստանի հարուստ կենսաբազմազանությունը, ունենալով էկոհամակարգերի կայունությունն ապահովող բարձր հատկանիշներ՝ միաժամանակ հանդիսանում է երկրի տնտեսական զարգացման կարևոր նախապայմաններից մեկը: Կենսառեսուրսները հանդիսանում են երկրի տնտեսությանն աջակցող առանցքային գործոն, հատկապես գյուղատնտեսության, սննդի և այլ ոլորտներին հումքի տրամադրման և ռեկրեացիայի զարգացման առումով:

2.9. Բուսական աշխարհ

Իջևանի անտառտնտեսության տարածքում հանդիպում են անոթավոր բույսերի 98 ընտանիքի և 329 ցեղին պատկանող 630 տեսակ:

«Իջևանի» անտառտնտեսության տարածքում աճող բույսերից 29 տեսակ ընդգրկված են Հայաստանի Կարմիր գրքում (աղյուսակ 8): Այս տվյալներն անհրաժեշտ են Իջևանի անտառտնտեսության տարածքում բնապահպանական բարձրարժեք անտառների առանձնացման համար:

Աղյուսակ 8. Իջևանի անտառտնտեսության տարածքում աճող ՀՀ Բույսերի Կարմիր գրքում գրանցված հազվագյուտ բուսատեսակները

№	Տեսակի լատիներեն անվանումը	Տեսակի հայերեն անվանումը	Կատեգորիան
15.	<i>Galanthus artjuschenkoae</i> Gabrielian	Ձնձաղիկ Արտյուշենկոյի	VU
16.	<i>Galanthus lagodechianus</i> Kem.-Nat.	Ձնձաղիկ լագոդեխիի	EN
17.	<i>Sternbergia colchiciflora</i> Waldst. & Kit.	Շտերնբերգիա շնդեղածաղկային	EN
18.	<i>Bupleurum kozo-poljanskyi</i> Grossh	Եզնակող Կոզո-Պոլյանսկու	VU
19.	<i>Peucedanum caucasicum</i> (M. Bieb.) K. Koch	Մարգացնցնուղ կովկասյան	VU
20.	<i>Asphodeline lutea</i> (L.) Reichb.	Թաղաղու դեղին	CR
21.	<i>Echinops tournefortii</i> Trautv.	Ոզնագլխիկ Տուրնեֆորի	EN
22.	<i>Psephellus debedicus</i> (Gabrielian) Gabrielian	Պսեֆելիուս դեբեդի	EN
23.	<i>Tragopogon tuberosus</i> K.Koch	Սինձ պալարակիր	VU
24.	<i>Gypsophila stevenii</i> Fisch. & C.A.Mey. ex Fenzl	Սապնարմատ Ստևենի	CR
25.	<i>Colchicum goharae</i> Gabrielian	Շնդեղ գոհարի	EN
26.	<i>Castanea sativa</i> Mill.	Շագանակենի ցանովի	EN
27.	<i>Corydalis marschalliana</i> Pers.	Անձխոտ Մարշալի	EN
28.	<i>Muscari palens</i> (M.Bieb.) Fisch.	Պապլոր դժգույն	EN
29.	<i>Fritillaria collina</i> Adam.	Արքայածաղիկ բլրակային	EN
30.	<i>Listera ovata</i> (L.) R. Brown	Երկտերևի ձվածև	CR
31.	<i>Steveniella satyrioides</i> (Spreng.) Schlechter	Ստևենիելա սատիրանման	EN
32.	<i>Cyclamen vernum</i> Sweet	Արջտակ գարնանային	VU
33.	<i>Anemone ranunculoides</i> L.	Վարդակակաչ գորտնուկային	EN
34.	<i>Asperula taurina</i> L.	Գետնաստղ կովկասյան	EN
35.	<i>Smilax excelsa</i> L.	Պարիլյակ բարձր	EN
36.	<i>Atropa belladonna</i> L.	Շիկատակ, մահամորմ, լուսնի ծաղիկ	VU
37.	<i>Staphylea pinnata</i> L.	Կոռն փետրավոր, Ջոնջոլ	VU
38.	<i>Taxus baccata</i> L.	Կենի հատապտղային	VU
39.	<i>Hypericum armenum</i> Jaub. et Spach	Սրոհունդ հայկական	CR
40.	<i>Hypericum eleonora</i> Jelen.	Սրոհունդ Էլեոնորայի	CR
41.	<i>Corylus colurna</i> L.	Արջատխլենի	EN
42.	<i>Adiantum capillus-veneris</i> L.	Ադիանտում վեներայի վարսեր	VU
43.	<i>Clematis vitalba</i> L.	Հոտոտ խաղողատերև	EN

Անտառտնտեսության տարածքը հարուստ է բազմաթիվ օգտակար բուսատեսակներով, որոնցից շատերը լայնորեն և վաղուց կիրառվում են մարդու կողմից: Ըստ նախնական տվյալների տարածքում լայն տարածում ունեն ուտելի և համեմունքային (116 տեսակ), մեղրատու (41), դեղատու (207), կերային (41), տեխնիկական (53) և գեղագարդային (163) նշանակության տեսակները, որոնցից շատերը հանդիսանում են մշակովի բույսերի վայրի ցեղակիցներ:

Ուտելի և համեմունքային տեսակներին են պատկանում բալդրդան առաջնաստիականը, տատասկ ուտվողը, սինձ ցանցավորը, կատվադաղձ Մուսինին, ավելուկ գանգուրը, եղինջ երկտունը, սոխի տեսակները և այլն: Սրանք օգտագործվում են ինչպես հում, այնպես էլ վերամշակված ձևով՝ աղցանների, թթու-մարինադների, հրուշակեղենի, ոգելից խմիչքների, թեյերի, հյութերի և այլնի պատրաստման ժամանակ (աղյուսակ 9):

Աղյուսակ 9. Տեղեկագիր հումքային նշանակություն ունեցող բույսերի և սնկերի

№	Անվանումը	
	Հայերեն	Լատիներեն
Դեղաբույսեր		
24.	Լորենի կովկասյան	Tilia caucasica Rupr.
25.	Լորենի սրտաձև	Tilia cordata Mill.
26.	Ծորենի սովորական	Berberis vulgaris L.
27.	Եղեսպակ օղակաձև	Salvia verticillata L.
28.	Առյուծագի սրտային	Leonurus cardiaca L.
29.	ՈւրցԿոչիի	Thymus kotschyanus Boiss. et Hohen.
30.	Մաարենի սովորական	Rosa canina L.
31.	Խատուտիկ դեղատու	Taraxacum officinale Wigg.
32.	Եզան լեզու մեծ	Plantago major L.
33.	Եզան լեզու նշտարատերև	Plantago lanceolata L.
34.	Խնկածաղիկ դեղատու	Origanum vulgare L.
35.	Ծնեբեկ բուժող	Asparagus officinalis L.
36.	Իշառվույտ դեղատու	Melilotus officinalis L.
37.	Սխտորաբույս դեղատու	Alliaria petiolata (M.Bieb.) Cavara et Grande
38.	Դաղձ երկարտերև	Mentha longifolia (L.) L.
39.	ՈւրցԿոչիի	Thymus kotschyanus Boiss. et Hohen.
40.	Մաարենիչան	Rosa canina L.
41.	Մղամուճ սպիտակ	Viscum album L.
42.	Գնարբուկ խոշորաբաժակ	Primula macrocalyx Bunge
43.	Եղինջ երկտուն	Urtica dioica L.
44.	Ծտապաշար սովորական	Capsella bursa-pastoris (L.) Medic.
45.	Կաթնափուշ բժավոր	Silybum marianum (L.) Gaertn.
Ուրեղի խոտաբույսեր		
20.	Մառոտղոցային, հազար	Lactuca serriola L.
21.	Սինձհացազգատերև	Tragopogon graminifolius DC.
22.	Տափոլոր պալարափոր	Lathyrus tuberosus L.
23.	Փիփերթ սովորական	Malva silvestris L.
24.	Ալեյուկ ավելուկանման	Rumex acetoselloides Bal.
25.	Ալեյուկվահանաձև	Rumex scutatus L.
26.	Բալլոդան թավոտ	Heracleum trachyloma Fisch. et C.A.Mey.
27.	Բոխի մանրապտուղ	Hippomarathrum microcarpum (M.Bieb.) V.Petrov
28.	Մանդակարևեյան	Astrodaucus orientalis (L.) Drude
29.	Շուշան-բանջարապալարավոր, Շ. ոսկեգոծ	Chaerophyllum bulbosum, C. aureum
30.	Սիբեյն սովորական	Falcaria vulgaris Bernh.
31.	Ուրցադաղձ նուրբ	Ziziphora tenuior L.
32.	Ծնեփակ օղակավոր	Asparagus officinalis L.
33.	Մնդրիկ կովկասյան, հարթ, Ս. բազմածաղիկ, Ս. արևելյան, Ս. ձվաձև, Ս. օղակավոր	Polygonatum polyauthenuem, P. glaberrimum, P. multiflorum, P. orientale, P. ovatum, P. verticillatum
34.	Սոխ տարօրինակ	Allium paradoxum (M.Bieb.) G.Don.f.
35.	Ծտապաշար սովորական	Capsella bursa-pastoris (L.) Medic.
Հարապտղաբու թփաբույսեր		
1.	Սզնիարևեյան	Crataegus orientalis Pall. ex M.Bieb.
2.	Մամխասալոր	Prunus spinosa L.
3.	Սալոր	Prunus divaricata Ledeb.
4.	Մաարենի	Rosa L.
7.	Մոշենի	Rubus buschii Grossh.
8.	Հոնի	Cornus mas L.
9.	Ընկուզենի սովորական	Juglans regia L.
10.	Հաճարի արևելյան	Fagus orientalis Lipsky
13.	Ելակ անտառային	Fragaria vesca L.
14.	Եղինջ երկտուն	Urtica dioica L.
Ուրեղի սնկեր		
9.	Յուղասունկհատիկավոր	Suillus granulatus
10.	Շեկիկ	Lactarius deliciosus
11.	Կոճղասունկ մարգագետնային	Marasmius oreades
12.	Շամպինյոն սովորական	Agaricus campestris
13.	Շամպինյոն դաշտային	Agaricus arvensis
14.	Կոճղասունկ աշնանային	Armillaria mellea
15.	Ականջասունկ սովորական կամ Կախասունկ	Pleurotus ostreatus
16.	Շարքասունկ հողամոխրագույն	Tricholoma terreum

Բավական հարուստ են ներկայացված գեղազարդային (սոխ գորշ մանուշակագույնը, անմոռուկ ալպեստրիսը, զանգակ խմբվածը, մեխակ կավճայինը, ծվծվուկ իտալականը և այլն), կերային (երեքնուկ մարգագետնայինը, աղվեսագի մկնապոչանմանը, սեսլերիա սիզախոտանմանը, շյուղախոտ մարգագետնայինը, դաշտավլուկ կաղնուտայինը և այլն) և տեխնիկական բույսերը (գիհի բազմապտուղը, կաղնի արևելյանը, կատվադաղձ Մուսինին և այլն), որոնցից վերջիններս իրենց բնույթով հանդես են գալիս որպես փայտանյութի աղբյուր, ներկատուներ, եթերայուղատուներ, խեժատուներ և այլն:

Տարածքում քիչ չեն արժեքավոր մեղրատու (եղջերառվույտ եղջրավորը, ուրց Կոչիի, խուլ եղինջ սպիտակը և այլն) բուսատեսակները: Մեղրատուների լայն տարածվածությունն այստեղ կարող է նպաստել մեղվաբուծության զարգացմանը:

Ինչ վերաբերվում է դեղատու բույսերին (խատուտիկ դեղատու, հազարատերևուկ սովորականը, խորդենի պիրենեյանը, բերենիկե դաշտայինը, քոսքոսկ կովկասյանը և այլն), ապա տեղաբնականներից ոչ բոլորին է հայտնի դրանց բուժիչ հատկությունները:

Նշված օգտակար տեսակների խմբերի միջև խիստ սահմանափակում չկա՝ որոշ տեսակներ միաժամանակ հանդես են գալիս մի քանի և նույնիսկ բոլոր (ուտելի, համեմունքային, մեղրատու, դեղատու, տեխնիկական, գեղազարդային) խմբերում և դրանից ավելի են արժևորվում:

Դեռևս անբավարար են ուսումնասիրված օգտակար տեսակների պաշարները, որոնց մասին առայժմ գրառումները կարելի է սահմանափակել «առատ» կամ «հաճախ հանդիպող» գնահատականներով:

Հիմնական վրանգներ: Հիմնական վրանգներ շարունակում են մնալ ապօրինի հատումները, արածեցումը՝ հատկապես համայնքամերձ անտառներում անասունների անարգել մուտքը, բույսերի չհամակարգված հավաքը և արոտավայրերի ոչ ճիշտ կառավարումը:

Անտառային էկոհամակարգերի և կենսաբազմազանության վրա ազդեցություն կարող է ունենալ կլիմայի փոփոխությունը՝ ջերմաստիճանի բարձրացման և խոնավության նվազման միտումները:

Բուսական էկոհամակարգերի համար սպառնալիք կարող է հանդիսանալ նաև ինվազիվ և էքսպանսիվ բուսատեսակների տարածումը, օրինակ՝ *Ailanthus altissima*, *Robinia pseudacacia*, *Silybum marianum* և այլն, ինչպես նաև վերջին ժամանակներն ինտենսիվ տարածվում է *Clematis vitalba* տեսակը (այն ընդգրկված է ՀՀ Բույսերի կարմիր գրքում, սակայն վերջին տարիներին նրա պոպուլյացիաներն ընդլանել են իրենց զբաղեցրած տարածքները, ինչպես նաև սկսել են զբաղեցնել նոր բնակմիջավայրեր):

Տարածքում էկոտորիզմի զարգացման դեպքում կարող են առաջանալ բույսերի տրորման և ոչնչացման ռիսկեր:

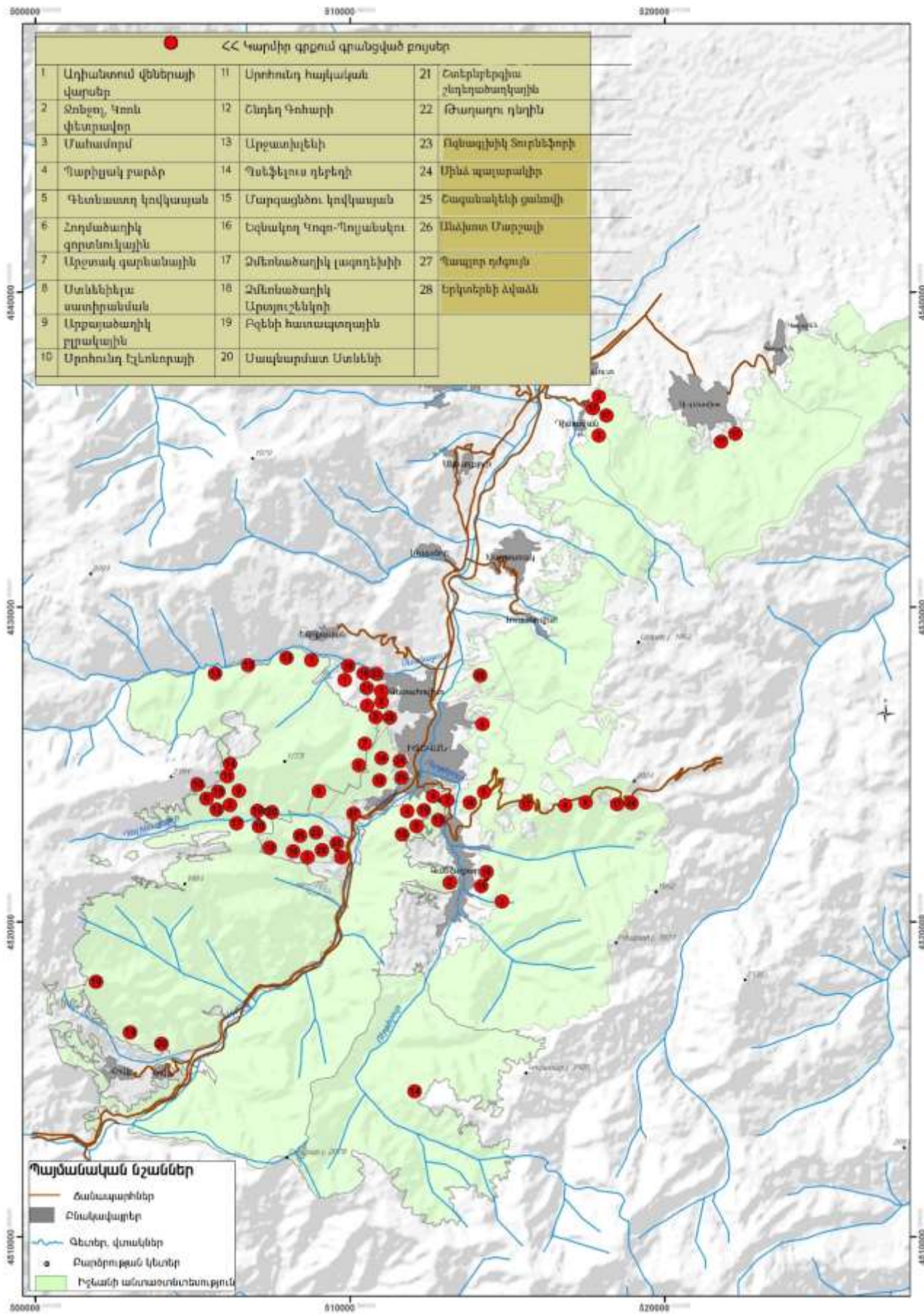
Պահպանություն: Արգելավայրի տարածքում պահպանության ենթակա են ՀՀ Կարմիր գրքում գրանցված տեսակները: Հատուկ պահպանության կարիք ունի Իջևանի տեղամասում գտնվող արջատխլենու պուրակը:

Անհրաժեշտ է իրականացնել ինվազիվ և էքսպանսիվ բուսատեսակների ուսումնասիրություններ և մշակել գործողություններ բնական էկոհամակարգերի վրա դրանց ազդեցության նվազեցման ուղղությամբ:

Անհրաժեշտ է իրականացնել կլիմայի փոփոխությունների նկատմամբ անտառների հարմարվողականության բարձրացման ուսումնասիրություններ և միջոցառումներ:

Իջևանի անտառտնտեսության տարածքը հարուստ է նաև բրածո բույսերի և կենդանիների արժեքավոր տեղավայրերով:

ՀՀ ԳԱԱ-ի բուսաբանության ինստիտուտի աշխատակիցների կողմից դեռևս 1998թ. Հոկտեմբերի 2րդ կայքում հավաքվել են Յուրայի ժամանակաշրջանի (մոտ 100մլն տարի առաջ) բրածո բույսեր: Այս նմուշների, ինչպես նաև Սանկտ Պետերբուրգից բերված՝ նույն տեղավայրից հավաքված նմուշների հետազոտություններից բացահայտվել են մի շարք տաքսոնները, որոնց դաշտային ուսումնասիրությունները կարող են լույս սփռել բրածո բույսերի Հարավային Կովկասի համար յուրահատուկ և արժեքավոր այս տեղավայրի ծագման, ֆլորայի ու բուսականության կազմի ու պալեոկլիմայի վրա, ինչպես նաև բրածո բույսերի այս տեղավայրը կարող է լինել զբոսաշրջային երթուղիների դիտարժան հատվածներից մեկը:

2.10. Կենդանական աշխարհ

2.10.1. Անողնաշարավոր կենդանիներ

Անտառտնտեսության անողնաշարավոր կենդանիների ֆաունան հարուստ է և բազմազան: Համաձայն բազմամյա հետազոտությունների տվյալների, անտառտնտեսության տարածքից հայտնի է բզեզների մոտ 650 տեսակ (Հայաստանից հայտնի մոտ 4000 տեսակներից) և ցերեկային թիթեռների մոտ 94 տեսակ (Հայաստանում՝ մոտ 240 տեսակ): Բազմաթիվ են նաև անտառտնտեսությունում հանդիպող հազվադեպ կենդանատեսակներ՝ գրանցված ՀՀ Կարմիր գրքում (Հայաստանի Կարմիր գիրք, 2010), Բեռնի Կոնվենցիայի Հավելված 2-ում, ինչպես նաև ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում (IUCN Red List) գրանցված վտանգման այս կամ այն կարգավիճակ (VU, NT, DD) ունեցող տեսակները: Ֆաունայում ներկայացված են նաև մի շարք նեղ տարածվածություն ունեցող տեսակները և ենթատեսակները՝ Հայաստանի, Անդրկովկասի և Կովկասյան էկոեգիոնի էնդեմիկները:

Ընհանուր առմամբ անտառտնտեսության տարածքից հայտնի է բնապահպանական նշանակություն ունեցող այսպիսի 75 տեսակ, նույն թվում ՀՀ Կարմիր գրքում գրանցված 18 տեսակ (ճպուռների – Odonata՝ 1 տեսակ, բզեզների՝ 6, թիթեռների՝ 10 և թաղանթաթերթի՝ 1 տեսակ), որոնցից 6-ը գրանցված են նաև Բեռնի Կոնվենցիայի Հավելված 2-ում, իսկ 7-ը՝ ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում: Այստեղ հանդիպում են նաև Հայաստանի 8 (բզեզների՝ 7 և թիթեռների 1 տեսակ և ենթատեսակ), Անդրկովկասի՝ 21 (համապատասխանաբար՝ 18 և 3 տեսակ ու ենթատեսակ) և Կովկասի՝ 30 (26 և 4) էնդեմիկներ:

Կենսաբազմազանության ընդհանուր վիճակի գնահատման համար օգտագործվել են համապատասխան խմբերի ուսումնասիրության ավանդական մեթոդներն ու մոտեցումները:

Բզեզների հաշվառման համար կիրառվել են հողային (Բարբիերի) թակարդներ և տեղադրվել են թակարդների երեք շարքեր (սերիաներ)՝ մեկական անտառտնտեսության երեք անտառապետություններում: Հաշվառվել և հաշվառման ենթակա են համեմատաբար հեշտ որոշվող գնայուկ բզեզների տեսակները (*Carabus caucasicus*, *Carabus pumilio*, *Carabus cribratus*, *Carabus puschkini*, *Carabus septemcarinatus*, *Carabus calleyi*, *Carabus clypeatus*, *Carabus varians*, *Prystonichus gratus*, *Prystonichus mannerheimi*):

Թիթեռների ուսումնասիրության ընթացքում կիրառվել է ստանդարտ երթուղային (մարշրուտային) հաշվառման մեթոդը: Նախապես ընտրված 400-ից 700 մ երկարության երթուղիների երկայնքով երկու կողմերից հինգական լայնությամբ շերտերում գրանցվել և պարբերաբար գրանցվելու են առավել հեշտ որոշվող աչքի ընկնող թիթեռների տեսակները (*Parnassius mnemosine*, *Anthocharis cardamines*, *Gonepteryx rhamni*, *Pararge aegeria*, *Limenitis reducta*, *Argynnis pandora*):

Հիմնական վրանգներ: Հիմնական վտանգ շարունակում է մնալ ապօրինի անտառհատումը, որը հանգեցնում է տարածքների մասնատմանը և քայքայմանը:

Պահպանություն: Սանիտարական/խնամքի հատումներ իրականացնելիս տարածքներում անհրաժեշտ է պահպանել անողնաշար կենդանիների ապրելավայր հանդիսացող առանձին ցցաչոր փշակավոր ծառեր:

Վնասատուների հնարավոր բնկումների դեպքում ցանկալի է խուսափել ավիացիոն պայքարի ձևերից և կիրառել կենսաբանական պայքարի ձևերը: Ավիացիոն պայքարի անխուսափելիության պարագայում անհրաժեշտ է հնարավորինս տեղայնացնել պայքարը և չընդլայնել գործողությունները բնկումից դուրս տարածքներում:

2.10.2. Ողնաշարավոր կենդանիներ

Ձկներ

Անտառտնտեսության տարածքով հոսող Աղստև գետում հանդիպում են.

- Կարմրախայտ (*Salmo trutta fario* L.)՝ հազվատես տեսակ է, քանակը շարունակում է նվազել:
- Արևելյան տառելիկ (*Alburnoides eichwaldii* Filippi), տեղաբնակ տեսակ է, ձկնորսական նշանակություն չունի:
- Սևանի կողակ (*Capoeta sevangi*) (ՎՍ), էնդեմիկ է և գրանցված է Հայաստանի կենդանիների Կարմիր գրքում:
- Քուռի կողակ (*Capoeta capoeta capoeta* Gueldenstaedt), տեղաբնակ տեսակ է, սիրողական ձկնորսության օբյեկտ:
- Քուռի բեղլու (*Barbus cyri* Filippi), տեղաբնակ տեսակ է, սիրողական ձկնորսության օբյեկտ:
- Առաջավորասիական ծական (*Sabanejewia aurata* Filippi), գրանցված է Հայաստանի կենդանիների Կարմիր գրքում:
- Մուրժի (*Luciobarbus mursa* Guldenstadt), տեղաբնակ հազվագյուտ տեսակ է (= *Barbus mursa*)՝ սիրողական ձկնորսության օբյեկտ:
- Կովկասյան թեփուղ (*Squalius orientalis*), տեղաբնակ տեսակ է, սիրողական ձկնորսության օբյեկտ:
- Արծաթափայլ կարաս (*Carassius gibelio* (Bloch)), կլիմայավարժված տեսակ է, սիրողական ձկնորսության օբյեկտ:

Հովք գյուղի շրջակայքում գտնվող արհեստական ջրամբարներում հանդիպում են.

- Ամուրյան նրբաձկնիկ (*Pseudorasbora parva* Temminck et Schlegel), ձկնորսական նշանակություն չունի:
- Ծիածանախայտ *Parasalmo mykiss* (Walbaum)՝ աճեցվում է ֆորելային տնտեսություններում, որտեղից պարբերաբար հայտնվում է տարբեր ջրակալներում:
- Ծածան (կարպ, *Cyprinus carpio* L.):

Հիմնական վրանգներ: Անտառտնտեսության ձկնաշխարհին սպառնացող հիմնական վտանգները ներառում են չկանոնակարգված ձկնորսությունը, ինչպես նաև գետերի աղտոտումը կենցաղային ջրերով: Որպես վտանգ կարող է հանդիսանալ արգելավայրի տարածքում և դրա մոտակայքում ՋրէԿ-երի հնարավոր կառուցումը:

Պահպանություն: Պահպանության կարիք ունեն Կարմիր գրքում գրանցված և էնդեմիկ տեսակները:

2.10.3. Երկկենցաղներ և սողուններ

Անտառտնտեսության տարածքում գրանցվել է երկկենցաղների 4 և սողունների 18 տեսակ, որոնց թվում կրիաների 1, մողեսների 12 և օձերի 5 տեսակ: Սակայն, ելնելով տարածքի առանձնահատկություններից, կարելի է ենթադրել, որ այս տարածքում հնարավոր է հանդիպել առնվազն 22 տեսակի սողունների:

Հայտնաբերված երկկենցաղներից որևէ տեսակ գրանցված չէ Հայաստանի Կարմիր գրքում, դրանք բոլորն ընդգրկված են ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում՝ LC կարգավիճակով: «Իջևանի» արգելավայրում այդ տեսակների գոյությանը սպառնացող վտանգներ չեն հայտնաբերվել:

Սողուններից ՀՀ Կարմիր գրքում գրանցված է 7 տեսակ, իսկ 14 տեսակ գրանցված է ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում: Պահպանության կարիք ունեն հետևյալ վտանգված տեսակները՝ միջերկրածովյան կրիան (*Testudo graeca*), մարգագետնային մողեսը (*Darevskia praticola*), Ռոստոմբեկովի ժայռային մողեսը (*Darevskia rostombekowi*), անդրկովկասյան սահնօձը (*Zamenis hohenakeri*), կովկասյան կատվաօձը (*Telescopus fallax*):

Դիտարկված տեսակների զգալի մասի բնակավայրերը տեղակայված են քիչ թե շատ ուրբանիզացված տարածքներում: Անտառային գոտում սողունները սակավաթիվ են, դրանք առավել հաճախ հանդիպում են չոր տարածքներում և ժայռային հատվածներում:

Հիմնական վտանգներ: Սողունների բազմազանության վրա ազդող հիմնական վտանգներն են.

- Մարդու գործունեության արդյունքում (հատումներ) կենսամիջավայրերի փոփոխություն և բնական կենսամիջավայրի ոչնչացում:
- Կենսամիջավայրի աղտոտում օրգանական և անօրգանական թափոններով:
- Կենդանիների անմիջական ոչնչացում, օրինակ՝ ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում ներառված միջերկրածովյան կրիա (*Testudo graeca*) տեսակի ապօրինի որսը:

Ռոստոմբեկովի ժայռային մողեսի (*Darevskia rostombekowi*) վրա բացասական ազդեցություն են թողնում.

- Ճանապարհաշինարարական աշխատանքները: Իջևան-Դիլիջան հատվածում երթուղու լայնացման արդյունքում վերացել են մոտակա ժայռերը, իսկ ճանապարհների եզրային պատերի վերանորոգման (սվաղման) հետևանքով տեսակը կորցնում է ճմեռման համար անհրաժեշտ ճեղքերը:
- Ուրբանիզացիան: Իջևան քաղաքի տարածքների ընդլայնման հետևանքով վերանում են տեսակի բնական կենսամիջավայրերը, ավելանում է սինանտրոպ կենդանիների քանակը (շուն, կատու, առնետ, ագռավ և այլն), որոնք որսում են *D. rostombekowi* տեսակը:

Պահպանություն: Պահպանության կարիք ունեն հետևյալ վտանգված տեսակները՝ միջերկրածովյան կրիան (*Testudo graeca*), մարգագետնային մողեսը (*Darevskia praticola*), Ռոստոմբեկովի ժայռային մողեսը (*Darevskia rostombekowi*), անդրկովկասյան սահնօձը (*Zamenis hohenakeri*), կովկասյան կատվաօձը (*Telescopus fallax*):

Անհրաժեշտ է իրականացնել հանրային իրազեկման քարոզարշավներ, մշակել և հրատարակել բնապահպանական բրոշյուրներ և տարածել համայնքներում, ներկայացնել այդ տեսակների կարևորությունը և նշանակությունը էկոտուրիզմի հետ կապված գործողությունների ընթացքում և այլն:

2.10.4. Թռչուններ

Անտառտնտեսության սաղարթավոր անտառների, լեռնային մարգագետինների, ինչպես նաև խիստ կտրտված ռելիեֆի և հարուստ ժայռաբեկորների առկայությունը նպաստավոր են թռչունների ապրելամիջավայրի և բազմազանության համար:

Իջևանի տարածաշրջանում հանդիպում են թռչունների մոտ 150 տեսակ, որոնց մոտ 75%-ը բնադրում են այդ տարածքներում, իսկ մնացածը հանդիպում են միայն չուի ժամանակ և ձմեռում են: Մոտ 27 տեսակներ գրանցված են Հայաստանի Կարմիր գրքում, դրանցից 6-ը՝ նաև ԲՊՄՄ Կարմիր ցուցակում:

Անտառտնտեսության տարածքում տվյալները հավաքվել են տրանսելտային (գծային) երթուղիների և կետային հաշվարկի մեթոդներով 9 վայրերից: Ստացված տվյալների համաձայն արգելավայրի թռչնաշխարհը ներկայացված է 103 տեսակով, որոնց մեծամասնությունն անտառային թռչուններ են՝ կեռնեխներ, երաշտահավեր, փայփորներ և այլն, սակայն ժայռային գոյացություններում և քարացրոններում հանդիպում են նաև ժայռային թռչնատեսակներ, օրինակ՝ գիշանգղը և սապսանը, իսկ բաց տարածքներում՝ մարգագետնային և տափաստանային տեսակներ: Աղստև գետի գետահովտում և Իջևանի ջրամբարում ժամանակ առ ժամանակ հանդիպում են տարբեր կտցարներ, որորներ, բադեր, տառեղներ և այլն:

Անտառտնտեսության թռչնաֆաունայի 13 տեսակ գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում՝ վտանգվածության տարբեր կարգավիճակով:

Անտառտնտեսության տարածքներում բարձրադիր լեռնային գոտում հնարավոր է նաև երկու այլ վտանգված տեսակների՝ կովկասյան մարեհավի (*Tetrao mlkosiewiczzi*) և վայրի հնդկահավի (*Tetraogallus caspius*) առկայությունը: Տեսակների առկայությունը պարզելու համար անհրաժեշտ են լրացուցիչ դաշտային ուսումնասիրություններ:

Հիմնական վրանգներ: Թռչունների բնակավայրերի ոչնչացումն առաջին հերթին պայմանավորված է ինտենսիվ անտառահատումներով: Հասուն ծառերի հատումը խոչընդոտում է մեծ գիշատիչ թռչունների բնադրմանը: Նմանապես, մահացած փչակավոր ծառերի հատումը բացասաբար է ազդում անտառաբլերի և փչակներում բազմացող այլ հազվագյուտ տեսակների վրա: Գարնանային ու ամառային անտառահատումը խոչընդոտում է գիշատիչ և այլ մեծ տեսակի թռչունների բազմացմանը, որոնք առավել զգայուն են անհանգստության հանդեպ:

Վտանգ է ներկայացնում նաև որսագողությունն ու թռչունների հատուկ տեսակների, հատկապես հավազգիների (մոխրագույն կաքավ, լոր) ու խոշոր գիշատիչ թռչունների (մասնավորապես անգղներ) ուղղակի հետապնդումը:

Պահպանություն: Դեգրադացված անտառների վերականգնումը թռչնաֆաունայի վիճակի բարելավման կարևոր միջոցառումներից է:

2.10.5. Կաթնասուններ

Իջևանի տարածաշրջանում բնակվող կաթնասունները բնորոշ են Հայաստանի լայնատերև չոր անտառներին: Բացի դրանից, որոշ տեսակներ կապված են անտառից վերև գտնվող լեռնային մարգագետինների և տարբեր բարձրություններում նեղ տարածում ունեցող քարքարոտ տեղամասերի հետ:

Հիմք ընդունելով գրականության տվյալները, բնակչության բանավոր տվյալները և անտառտնտեսությունների աշխատողների հաղորդած տվյալները, ինչպես նաև անհատական դիտարկումները (ոտնահետքերի կամ կենսակերպի հետքերի դիտարկումները) արգելավայրի տարածքում հայտնաբերվել է ավելի քան 50 տեսակի կաթնասուններ:

Գիշատիչներից տարածքում առավել հանդիպում են աղվեսը և չախկալը: Սմբակավորներից լայնատերև անտառային շրջաններում հանդիպում է այծյամը: Աքիսանմաններից հաճախ են հանդիպում գորշուկը, աքիսը և կզաքիսը: Անտառային կատվի առկայության տվյալներ մեր կողմից չեն գրանցվել, որպես աղբյուր օգտագործվել են Ենոքավան համայնքի բնակիչների վկայությունները:

Հայաստանում բնակվող ձեռքաթևավորների 30 տեսակներից միայն 6 տեսակ է հայտնաբերվել ուսումնասիրվող տարածքում, սակայն հիմք ընդունելով գրականության տվյալները և կենսամիջավայրը, ենթադրվում է 8 տեսակի առկայություն:

Կրծողների ֆաունայում առաջին հերթին գերակշռում են 2 տեսակի անտառային մկներ, որոնցից հաճախ բռնվել է *Apodemus ponticus (flavicollis)*: Վերջինս նշվում էինչպես բաց, այնպես էլ անտառային տարածքների համար: Դաղստանյան դաշտամուկը բռնվել է անտառի և մարգագետնի սահմանին, ավելի հազվագյուտ են թփուտային դաշտամուկը և սովորական դաշտամուկը: Լայնատերև անտառային հատվածում հաճախ են սովորական պարսկական սկյուռը, մեծ քնամուկը, ավելի քիչ է հանդիպում անտառային քնամուկը:

Միջատակերներից հարկ է առանձնացնել Շելկովնիկովի ջրային սրնչակը, որը բնակվում է գետակների ափերին, սպիտակափոր ոզնին և փոքր խլուրդը:

Անտառտնտեսության կաթնասունների 7 տեսակ գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում՝ վտանգվածության տարբեր կարգավիճակով: Քարտեզի վրա ազնվացեղ եղջերուի համար նշվում է ներուժային բնակմիջավայր, քանի որ այդ տեսակի առկայությունն առայժմ չի հաստատվել. դրա համար անհրաժեշտ են լրացուցիչ դաշտային ուսումնասիրություններ:

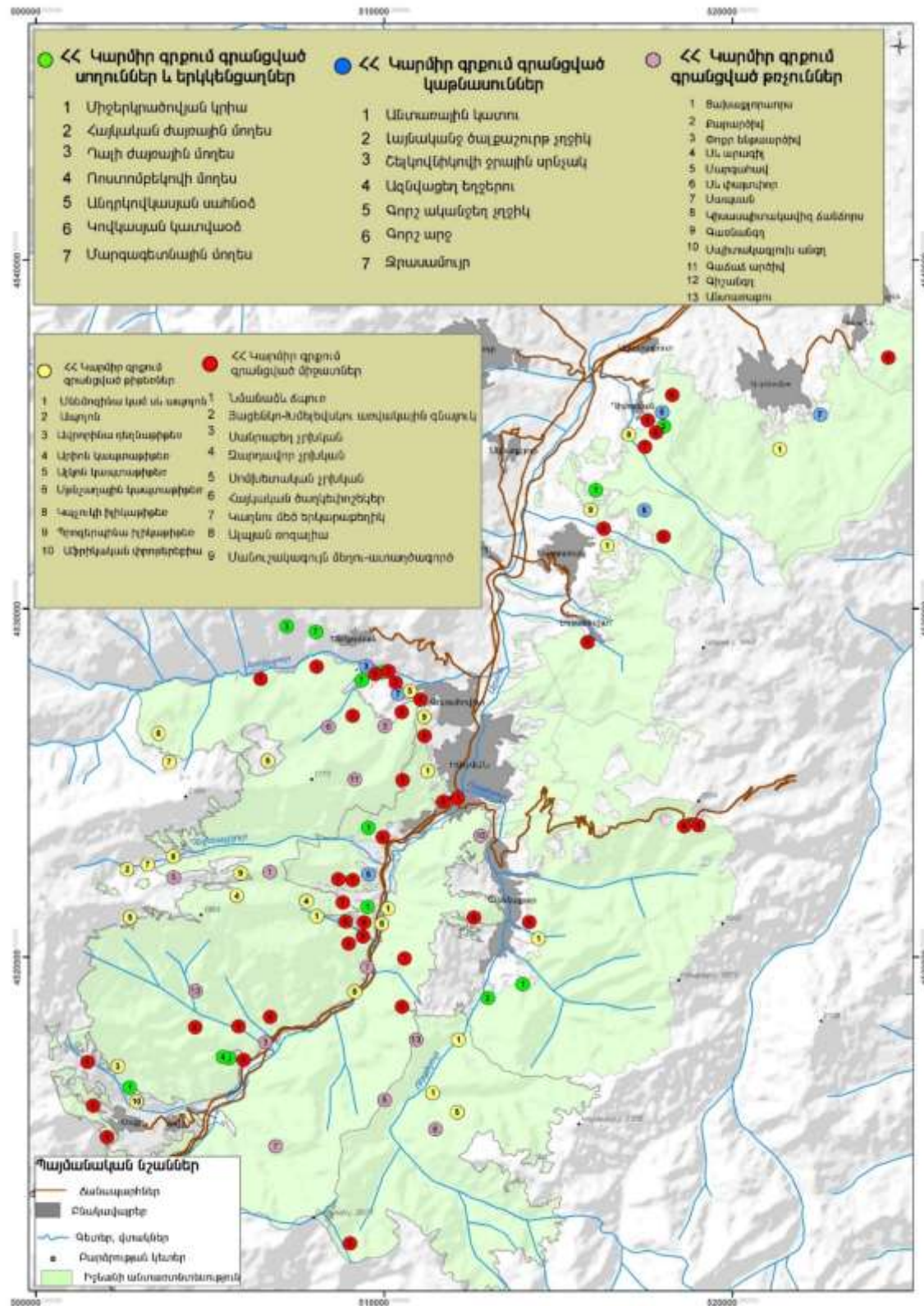
Հիմնական վրանգներ: Անկանոն ինտենսիվ անտառհատումները շարունակում են մնալ տեսակների ապրելավայրերի դեգրադացիայի և դրանց վիճակի վատացման հիմնական պատճառ: Վտանգ է հանդիսանում նաև որսը:

Պահպանություն: Պահպանության կարիք ունեն Կարմիր գրքում գրանցված տեսակները: Վտանգված տեսակներից պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել ջրասամույրի (*Lutra lutra*) պահպանությանը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել տեսակի ապրելավայրերի դաշտային ուսումնասիրություն և մոնիթորինգ:

Անհրաժեշտ է իրականացնել լրացուցիչ դաշտային ուսումնասիրություններ ազնվացեղ եղջերուի հնարավոր ապրելավայրերում: Պետք է իրականացնել նաև միջոցառումներ Անտառտնտեսության «Իջևանի» արգելավայրի և «Դիլիջան» ազգային պարկի միջև էկոհամակարգերի շարունակականությունն ապահովելու ուղղությամբ՝ տեսակների միգրացիան և հատկապես որոշ ժամանակ անց ազգային պարկի

տարածքից դեպի արգելավայր ազնվացեղ եղջերուի տարածումն ապահովելու համար (WWF-Հայաստանի իրականացվող ազնվացեղ եղջերուի վերաբնակեցման ծրագիր):

Դեգրադացված անտառների վերականգնումը տեսակների վիճակի բարելավման կարևոր միջոցառումներից է:

2.11. Ջրագրությունը

Անտառտնտեսության տարածքը պատված է մանր գետակների ցանցով: Բոլոր գետերը և գետակներն ունեն լեռնային բնույթ, սնվում են ստորգետնյա, ձնհալքերի և անձրևների ջրերով: Դրանք իրենցից ներկայացնում են տիպիկ լեռնային, արագ հոսքով գետեր, որոնք պարունակում են մեծ քանակությամբ քարեր և ավազներ: Գետերը ջրառատ չեն, սակայն գարնանը հաճախ վարարում են: Անտառտնտեսության տարածքով են հոսում Աղստևի՝ Նալթիգետ, Պաղջուր, Լալիգետ վտակները:

Տարածքում ճահճուտներ չկան (աղյուսակ 10):

Աղյուսակ 10. Գետերի և ջրամբարների բնութագիրը

Գետերի և ջրամբարների անվանումը	Ուր է թափվում գետը	Երկարությունը, կմ	Ջրի ավազանի Մ ակերեսը, կմ ²	Բազմամյա միջին ծախսը, մ ³ /վ	Լայնությունը, մ	Խորությունը, մ	Ոլորայնության գործակիցը	Արգելապատնեշների գործակիցը		Ջրային տրանսպորտի համար պիտանելիությունը
								Ըստ նորմատիվների	Փաստացի	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Աղստև	Կուր	121	2500	5.4	18	0.46	1.4		0.3	ոչ պիտանի
Նալթիգետ	Աղստև	20	73.5	0.71	4.6	0.27	1.4	-	-	ոչ պիտանի
Լալիգետ	Աղստև	10	23.5	0.36	2.1	0.20	1.2	-	-	ոչ պիտանի
Պաղջուր	Աղստև	31	205	0.95	7.0	0.39	1.5	-	-	ոչ պիտանի

Գլուխ 3. ՆՈՅՏՄԲԵՐՅԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆՏԱՌԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ

3.1. Անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքի բաժանումը ըստ հիմնական նպատակային նշանակության կատեգորիաների և հողատեսքերի

Ըստ հիմնական նպատակային նշանակության՝ պաշտպանական նշանակության անտառների ընդհանուր մակերեսը զբաղեցնում է ընդհանուր տարածքի 21,9%-ը (6488,2հա), այդ թվում անտառածածկը 5994,1հա է (92,4%), նույն թվում անտառմշակույթները 8,4հա: Ոչ անտառային հողերը զբաղեցնում են 144,7հա (ընդհանուր ոչ անտառային հողերի 12,9%-ը), նույն թվում խոտհարքերը 0,5հա և արոտավայրերը 86հա:

Հատուկ նշանակության անտառները զբաղեցնում են 8238,4հա (27,8%), նույն թվում անտառածածկ մակերեսը 7558,3հա (91,7%), որից անտառմշակույթները 156,5հա: Ոչ անտառային հողերը զբաղեցնում են 144,7հա, նույն թվում արոտավայրերը 86հա:

Արտադրական նշանակության անտառների ընդհանուր հողատեսքերը զբաղեցնում են 14946,4հա (50,3%), նույն թվում անտառածածկը 13794,0հա (92,3%), որից անտառմշակույթները՝ 2,7%: Ոչ անտառածածկ մակերեսը զբաղեցնում է 604,5հա:

Անտառտնտեսության ընդհանուր հողատեսքերում անտառածածկ ընդհանուր մակերեսը 27346,4հա է (92,7%), որից ընդհանուր 539,8հա է անտառմշակույթ (1,44%),

Ընդհանուր անտառային հողերի մակերեսը 28553,2հա (96,2%), ոչ անտառային հողատեսքերը 1119,8հա (3,8%):

Անտառտնտեսության և անտառպետությունների ընդհանուր մակերեսների բաշխվածությունը ըստ հիմնական նպատակային նշանակության և հողատեսքերի տրված է աղյուսակ 11-ում, իսկ անտառի կատեգորիաներն ըստ անտառպետությունների տրված է աղյուսակ 12-ում:

Աղյուսակ 11: Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության հողատեսքերի բաշխվածությունն ըստ հիմնական նպատակային նշանակության

№	Հողատեսք	Պաշտպանական կատեգորիա	Մակերեսը, հա
1	Ընդհանուր մակերեսը	Արտադրական	14850,7
		Պաշտպանական	6467,5
		Հատուկ նշանակության	8227,8
		Ընդամենը	29546,0
2	Անտառածածկ մակերեսը	Արտադրական	13794,0
		Պաշտպանական	5994,1
		Հատուկ նշանակության	7558,3
		Ընդամենը	27346,4
2.1	Այդ թվում անտառմշակույթներ	Արտադրական	374,9
		Պաշտպանական	8,4
		Հատուկ նշանակության	156,5
		Ընդամենը	539,8
3	Չմիակցված անտառմշակույթներ	Արտադրական	19,1
		Հատուկ նշանակության	58,8
		Ընդամենը	77,9
4	Անտառային տնկարան	Հատուկ նշանակության	22,1
5	Ոչ անտառածածկ	Արտադրական	377,7
		Պաշտպանական	254,6
		Հատուկ նշանակության	163,8
		Ընդամենը	796,1
5.1	Հրդեհված, հատված և չվերականգնված	Արտադրական	39,8
		Պաշտպանական	5,0
		Հատուկ նշանակության	33,1
		Ընդամենը	77,9
5.2	Բացատներ	Արտադրական	337,9
		Պաշտպանական	249,6
		Հատուկ նշանակության	130,7
		Ընդամենը	718,2
6	Նոսրուտներ	Արտադրական	151,1
		Պաշտպանական	94,8
		Հատուկ նշանակության	64,8
		Ընդամենը	310,7
7	Ոչ անտառային	Արտադրական	529,4
		Պաշտպանական	127,6
		Հատուկ նշանակության	334,5
		Ընդամենը	992,8
7.1	Պտղատու այգի	Արտադրական	129,6
		Պաշտպանական	7,4

		Հատուկ նշանակության	23,4
		Ընդամենը	160,7
7.2	Վարելահող	Արտադրական	8,0
7.3	Արոտավայրեր	Արտադրական	264,7
		Պաշտպանական	86,0
		Հատուկ նշանակության	270,6
		Ընդամենը	621,3
7.4	Խոտհարքներ	Արտադրական	32,3
		Պաշտպանական	0,5
		Ընդամենը	32,8
7.5	Ժամանակավոր բնակատեղեր	Արտադրական	61,9
		Պաշտպանական	2,5
		Հատուկ նշանակության	18,6
		Ընդամենը	83,0
7.6	Այլ հողեր	Արտադրական	34,2
		Պաշտպանական	31,2
		Հատուկ նշանակության	21,9
		Ընդամենը	87,3

Աղյուսակ 12. Անտառպետությունների բաշխվածությունն ըստ հիմնական նշանակության կատեգորիաների և անտառպետությունների

№	Անտառպետություն	Պաշտպանական կատեգորիա / մակերեսը, հա						Ընդամենը	
		Արտադրական		Պաշտպանական		Հատուկ նշանակության		Ընդհանուր մակերեսը	Անտառածածկ մակերեսը
		Ընդհանուր մակերեսը	Անտառածածկ մակերեսը	Ընդհանուր մակերեսը	Անտառածածկ մակերեսը	Ընդհանուր մակերեսը	Անտառածածկ մակերեսը		
1	Կոդբի	2007,6	1845,1	713,0	658,8	1242,4	1118,5	3963,0	3622,4
2	Զիկատարի	1809,4	1693,6	307,6	307,6	286,0	282,0	2403,0	2283,2
3	Դովեղի	2040,0	1969,6	549,0	528,6	2564,0	2318,9	5153,0	4817,1
4	Նոյեմբերյանի	2051,9	1895,1	760,4	760,4	590,7	559,9	3403,0	3215,4
5	Ջուջևանի	3978,5	3711,8	1157,7	1125,2	798,8	762,4	5935,0	5599,4
6	Ոսկեպարի	1367,5	1281,1	1015,2	983,4	1821,3	1676,9	4204,0	3941,4
7	Շլորկուտի	1595,8	1397,7	1964,6	1630,1	924,6	839,7	4485,0	3867,5
Ընդամենը		14850,7	13794,0	6467,5	5994,1	8227,8	7558,3	29546,0	27346,4

3.2. Անտառային հողերի և դրանց փոփոխությունն ըստ հողատեսքերի

Անտառային հողերի ընդհանուր մակերեսը 1988-ի համեմատությամբ 2006թ. ավելացումը 3875հա-ով բացատրվում է անտառտնտեսության շրջակա համայնքների նախկին կոլխոզ-սովխոզային տնօրինության անտառների միացման և երկրատեղեկատվական համակարգով մակերեսների ճշտման հանգամանքներով, իսկ

2020թ. 309հա-ով ավելացումը՝ մի քանի համայնքների վարչական տարածքների կադաստրային քարտեզների հետ անտառային հողերի ճշտման, ինչպես նաև ներքին գոտիների՝ նախորդ անտառաշինական աշխատանքներում չհաշվառված, հիմնականում արևելյան բոխու ծառուտների և երկրատեղեկատվական համակարգով մակերեսների ճշտման արդյունք է:

Անտառածածկ մակերեսի ավելացումը 309հա-ով՝ հիմնավորվում է հիմնականում անթրոպոգեն նոսրուտների և փոքր մակերեսով բացատների բնական վերականգնման և վերը նշված հանգամանքներով:

Անտառային խոտհարքների և արոտավայրերի մակերեսների փոփոխություններն ըստ գործառնական նշանակության տարածքների ճշտման արդյունք է (աղյուսակ 13):

Աղյուսակ 13. Անտառտնտեսության անտառային հողերի դինամիկան ըստ հողատեսքերի (համեմատական)

№	Հողատեսքեր	Անտառաշինություն						Տարբերությունը 2006թ. համեմատ
		1988		2006		2020		
		Հա	%	Հա	%	Հա	%	
1.	Ընդհանուր	25379	100	29237,0	100	29546,0	100	+309
2.	Անտառային հողեր, ընդամենը	23541	92,8	27945,8	95,6	28553,2	96,6	+4607,4
2.1.	Անտառածածկ, ընդամենը	22708	89,5	27001,1	92,4	27346,4	92,6	+345,3
2.1.1.	Այդ թվում անտառմշակույթներ	997	3,9	624,5	2,1	539,8	1,8	-84,7
2.2.	Չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթներ	80	0,3	23,1	0,1	77,9	0,3	+54,8
2.3.	Անտառային տնկարան	21	0,1	18	0,1	22,1	0,1	+4,1
2.4.	Ոչ անտառածածկ, ընդամենը, այդ թվում	732	2,9	903,6	3,1	796,1	2,7	-107,5
2.4.1	Հրդեհված, հատված և չվերականգնված տարածքներ	-	-	5	0,02	77,9	0,3	+60,7
2.4.2	Բացատներ	400	1,6	512,5	1,8	718,2	2,4	+205,7
3	Նոսրուտներ	332	1,3	386	1,3	310,7	1,1	-75,3
4.	Ոչ անտառային հողեր, ընդամենը այդ թվում	1421	5,6	1308,2	4,5	992,8	3,1	-315,4
4.1.	Վարելահողեր	309	1,2	7,7	0,02	8,0	0,03	+0,2
4.2.	Խոտհարքեր	4	0,02	132,0	0,5	32,8	0,1	-99,2
4.3.	Արոտավայրեր	317	1,2	557,7	1,9	621,3	2,1	+63,6
4.4.	Այգիներ	506	2	204,7	0,7	160,7	0,5	-44,0
4.5.	Բնակավայրեր, կորդոններ, ժամանակավոր օգտագործման հողեր	188	0,7	96,1	0,3	83,0	0,3	-13,1
4.6.	Այլ հողեր	514,0	2	310,0	1,1	87,3	0,3	-222,7

3.3. Անտառածածկ մակերեսի և պաշարի բաշխվածությունն ըստ անտառակազմող ծառատեսակների

Անտառտնտեսությունում հիմնական անտառակազմող տեսակներն են արևելյան հաճարենին, որի համակեցությունները զբաղեցնում են 11382,5հա՝ 2665380մ³ պաշարով (անտառածածկ մակերեսի 41,6% և ընդհանուր պաշարի 56,0%-ը), կաղնու համակեցությունները զբաղեցնում են 9734,7հա՝ 1453180 մ³ պաշարով (անտառածածկ տարածքի 35,6% և ընդհանուր պաշարի 24,2%), բոխու ծառուտները զբաղեցնում են 3291,9հա, պաշարը 488770մ³ (անտառածածկի 12,0% և ընդհանուր պաշարի 10,3%), դաժուտները 2201,2հա, 80430մ³ պաշարով (անտառածածկի 8,1% և ընդհանուր պաշարի 1,7%), սոճուտները 241,9հա 33330մ³ պաշարով (անտառածածկի 0,9% և ընդհանուր պաշարի 0,7%) և մնացած տեսակները միասին կազմում են անտառածածկի 1,8%-ը և ընդհանուր պաշարի 7,1%-ը (աղյուսակ 14):

Աղյուսակ 14. Անտառածածկ մակերեսի և պաշարի բաշխվածությունն ըստ անտառակազմող ծառատեսակների

№	Գերակշռող ծառատեսակը	2007		2020	
		մակերեսը, հա	պաշարը, խմ	մակերեսը, հա	պաշարը, խմ
1	Կենի	2,7	440	3,9	590
2	Սոճի	344,8	37670	241,9	33330
3	Կաղնի սերմնային	9518,8	1357480	9676,6	1450800
4	Կաղնի շիվային	70,7	4290	58,1	2380
5	Հաճարենի	10966,4	2572670	11382,5	2665380
6	Բոխի սերմնային	3402,6	500400	3282,1	487950
7	Բոխի շիվային	24,4	3140	9,8	820
8	Հացի	136,3	17850	137,5	17250
9	Թխկի	10,6	960	10,5	750
10	Թեղի	3,5	460	3,6	470
11	Ընկուզենի հունական	167,7	12050	169,0	14190
12	Շագանակենի	1,8	250	-	-
13	Լորի	6,9	1810	17,4	3580
14	Ակացիա սպիտակ	7,1	140	8,6	470
15	Ղաժի	2150,4	71540	2201,2	80430
16	Կաղամախի	3,6	400	6,7	640
17	Խնձորենի	0,7	20	1,1	30
18	Տանձենի	14,8	1330	19,3	1180
19	Հոնի	13,6	260	12,5	440
20	Ջոնջուլի	-	-	1,0	10
21	Չիչխան	-	-	0,4	-
20	Ցաքի	153,7	870	102,7	570
Ընդամենը		27001.1	4584030	27346.4	4761260

3.4. Անտառի ներկա իրավիճակի վերլուծություն

Անտառային վիճակի պատկերման նպատակով նախորդող անտառշինությունից հետո, վեր է լուծվել անտառածածկ մակերեսի և պաշարի փոփոխությունը՝ գերակշռող ծառատեսակների և հասակային դասերի սահմաններում, անտառզնահատման

ցուցանիշների փոփոխությունները, ինչպես նաև վերջին 3 տասնամյակների անտառզնահատման և անտառտնտեսության կառավարման վերաբերյալ առկա համապատասխան նյութերը:

Անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքը 1988թ. համեմատությամբ ավելացել է 4167հա-ով, ինչը հիմնականում նախկին կոլխոզ-սովխոզային տնօրինության անտառների անտառտնտեսության կառավարմանը հանձնելու և երկրատեղեկատվական համակարգով մակերեսների ճշտման արդյունք է, իսկ 2006թ. համեմատությամբ 2020թ. 309հա-ով ավելացումը հիմնականում համայնքների հետ սահմանների և երկրատեղեկատվական համակարգով մակերեսների ճշտման արդյունք է:

Անտառածածկի ընդհանուր մակերեսը 1988թ. համեմատությամբ 2006թ. ավելացել է 4293,1հա-ով, ընդհանուր պաշարը՝ 698240մ³-ով, իսկ 1հա-ի միջին պաշարը նվազել է 1,3մ³-ով: 2006թ. համեմատությամբ անտառածածկը 2020թ. ավելացել է 309հա-ով, ընդհանուր պաշարը 177220մ³-ով, իսկ 1հա-ի միջին պաշարը 3,0մ³-ով:

Դաշտային լրացուցիչ ուսումնասիրությունների արդյունքներով անտառտնտեսության ընդհանուր մակերեսը 2020թ.-ից 2017թ. համեմատությամբ նվազել է 8հա-ով, ինչը բացատրվում է համայնքների կադաստրային քարտեզագրմամբ՝ անտառային հողերի ընդգրկման և սահմանների ճշտման հանգամանքով: Անտառածածկ մակերեսը՝ 27346,4հա, նվազել է 54,5հա-ով, որը բացատրվում է անտառզնահատման համապատասխան ցուցանիշների ճշտման հանգամանքով, իսկ ընդհանուր պաշարը ավելացել է 5230մ³-ով:

1-ին և 2-րդ հասակային դասերի հաճարկուտների մակերեսը կազմում է ընդհանուր հաճարկուտների մակերեսի ընդհանուր 0,35%-ը, V-VII հասակային դասերում 60,6%, իսկ 8-րդ և բարձր հասակային դասերում 34,8%-ը: 2006թ. այդ ցուցանիշները հեկյալն են՝ 0,28%, 66% և 25,2%:

Կաղնուտներում նշված ցուցանիշները հետևյալն են՝ 2017թ. 0,1%, 65,8%, 11%, իսկ 2006թ.-ին՝ 0,28%, 66% և 25,2%:

Բոխու գերակշռության ծառուտներում համապատասխանաբար՝ 1%, 25%, 0,1%, իսկ 2006թ.-ին՝ 2,6%, 20%:

Հասուն և գերհասուն ծառուտներում բնական վերականգնումն է պատկերված աղյուսակ 12-ում, համաձայն որի՝ հասուն տարիքի անտառների 98,4%-ում առկա է մատղաշ, իսկ մատղաշով (բոլոր տեսակի) ապահովված է 1488հա (47,3%), որից 916,6 հա (29,2%) գլխավոր տեսակով: Ըստ գերակշռող ծառատեսակների՝ հաճարկուտներում բոլոր տեսակներով ապահովված մակերեսը 48% է, որից հաճարենու գերակշռությամբ մատղաշով ապահովված է 26,9%-ը, իսկ 72,1%-ում մատղաշի կազմում հիմնականում գերակշռում է բոխի տեսակը:

Բնական սերմնային վերականգնումը համեմատաբար լավ է ընթանում շուղախոտային և գետնաստղային տիպի հաճարկուտներում, որոնցում ապահովվածությունը կազմում է համապատասխանաբար 62,2% և 69,8%, ընդ որում գլխավոր տեսակով 40,3% և 57,8%: Կաղնու գերակշռությամբ հասուն ծառուտների ընդամենը 21%-ն է (38,1հա է) ապահովված հուսալի մատղաշով, ընդ որում ամբողջությամբ բոխի տեսակով, իսկ բոխու գերակշռությամբ հասուն և գերհասուն ծառուտների 54,2%-ն ապահովված է ամբողջությամբ կովկասյան բոխու մատղաշով:

Անտառտնտեսության անտառների միջին տարիքը 106 է, որը ցույց է տալիս, որ բացարձակ գերակշռում են միջին տարիքային խմբի անտառները: 2006թ. համեմատությամբ անտառի միջին տարիքն ավելացել է 7 տարով: Անտառտնտեսության կտրվածքով միջին լրիվությունը մնացել է 2006թ. մակարդակին՝ 0,54, այն ցույց է տալիս, որ անտառներում չհամակարգված հատումներ չեն իրականացվել: Անտառտնտեսության ծառուտի միջին կազմում, ևս էական փոփոխություններ չեն նկատվում: 2006թ.՝ 3,4 հաճարենի, 2,8 կաղնի, 2,2 բոխի, 0,9 դաժի, 0,3 հացի, 0,1 թխկի, 0,1 ընկուզենի, 0,1 լորի, 0,1 սոճի: 2017 թ.՝ 3,5 հաճարենի, 2,8 կաղնի, 2,3 բոխի, 0,9 դաժի, 0,3 հացի, 0,1 թխկի, 0,1 ընկուզենի: 2015 թվականի նոյեմբերի 12-ին տեղի ունեցած ուժեղ քամիների հետևանքով ընդհանուր 1147 հեկտար անտառներ տարբեր աստիճանի վնասվել են: Քամատապալ ծառերի ընդհանուր պաշարը մոտ 49000մ³ է, որի մոտ 27,5%-ը գտնվում է անմատչելի կամ դժվար հասանելի՝ գործող ճանապարհներից մեծ հեռավորությունների վրա, և արտահանման համար պահանջվում են այլ տեխնոլոգիաներ ու մեծ ներդրումներ:

Աղյուսակ 15. Անտառտնտեսության ընդհանուր, անտառածածկ մակերեսների և պաշարային ցուցանիշների փոփոխությունը

Գույքագրման տարին	Ընդհանուր մակերեսը, հա	Անտառածածկ մակերեսը, հա	Ընդհանուր պաշարը, մ ³	1 հեկտարի միջին պաշարը, մ ³
1988թ.	25379	22708	3885800	171,1
2006թ.	29254	27001,1	4584040	169,8
2017թ.	29554	27400,9	4756030	173,6
2020թ.	29546	27346,4	4761260	174,1

3.5. Անտառամերձ համայնքների փայտանյութի պահանջարկ և թափուկ բնափայտի հաշվարկ

Նոյեմբերյանի տարածաշրջանում՝ համայնքները հիմնականում տեղաբաշխված են անտառտնտեսության անտառներին անմիջական 5կմ-ոց գոտում, ընդհանուր հաշվով 15 համայնքներում 8252 ծուխ: Բնակչության մեծ մասի ջեռուցման հիմնական աղբյուրը դեռևս փայտն է, ընդ որում ջեռուցման փայտի նվազագույն պահանջարկը՝ մոտավոր հաշվարկներով, ընդհանուր հաշվով գնահատվում է մոտ 40000մ³, որը չի ներառում հեռավոր ամառային արոտավայրերի ժամանակավոր կացարաններում՝ բնակիչների կողմից օգտագործվող վառելափայտի ծավալը:

Վերջին երեք տարիներին ազգաբնակչության ջեռուցման փայտի բավարարման հիմնական աղբյուրը հանդիսանում է 2015թ. քամատապալ անտառանյութն ու անտառի բնական թափուկը:

2015թ. նոյեմբերի 12-ին շատ ուժեղ քամիների հետևանքով քամատապալ տարածքներն ընդգրկել են մոտովորապես 1147հա անտառային հատվածներ, որոնց բացարձակ գերակշռող մասը Ոսկեպարի և Շլորկուտի անտառպետություններում՝ համապատասխանաբար 758,6հա (66%) և 273,5հա (23,8%): Քամատապալ ծառերի ընդհանուր պաշարը գնահատվել է մոտ 49000 խտ.մ³:

Քամատապալ ծառերի նշված ծավալներից մոտ 315հա (27,5%-ը) գտնվում է անմատչելի կամ դժվար հասանելի ու գործող ճանապարհներից մեծ

հեռավորությունների վրա և արտահանման համար պահանջվում են լրացուցիչ ներդրումներ:

Գլուխ 4. ԻԶԵՎԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆՏԱՌԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ

4.1. Անտառի կատեգորիաներ

Իջևանի անտառտնտեսության կառավարման պլանի պատրաստման աշխատանքները կատարվել են համաձայն սույն ծրագրի տեխնիկական առաջադրանքի, հիմք ընդունելով ՀՀ Անտառային Օրենսգիրքը (2005), որի համաձայն Հայաստանի Հանրապետությունում անտառներն ըստ իրենց նպատակային նշանակության դասակարգվում են հետևյալ կատեգորիաների՝

Պաշտպանական նշանակության անտառներ, դրանք են՝

- ջրային օբյեկտների ջրապահպան գոտիների անտառները,
- բարձր թեքության (300-ից ավել) վրա գտնվող անտառները,
- անտառների վերին և ստորին սահմանների 200մ լայնությամբ տարածքը,
- բուսաբանական, կենդանաբանական այգիների, դենդրոպարկերի շրջակա անտառները՝ 100 մետր շառավղով,
- կիսաանապատային, տափաստանային, անտառտափաստանային գոտիներում աճող անտառները:

Հատուկ նշանակության անտառներ, դրանք են՝

- Բնության հատուկ պահպանվող տարածքներում ընդգրկված անտառները,
- Քաղաքային և քաղաքամերձ անտառները,
- Ռեկրեացիոն և առողջարարական անտառները,
- Սահմանային, ռազմական նշանակության անտառները,
- Պատմական և գիտական արժեք ներկայացնող անտառները,
- Սանիտարական գոտիները պահպանող անտառները:

Արտադրական նշանակության անտառներ՝ դրանք են բնափայտի շարունակական արտադրությունն ապահովող անտառները, որոնք չեն դասվում հատուկ և պաշտպանական նշանակության անտառների շարքին: Արտադրական նշանակության անտառներում բնափայտի մթերումն իրականացվում է անտառաշինական նախագծերի հիման վրա՝ միջանկյալ (խնամքի), սանիտարական և անտառվերականգնման հատումների միջոցով, հատման տարիքի հիման վրա և կատարվում է անտառի կենսաբանական առանձնահատկությունների բարելավման նպատակով՝ ապահովելով շրջակա միջավայրի վրա բացասական ներգործությունների կանխարգելումը:

4.2. Անտառների գնահատման մեթոդը

Անտառների ընդհանուր գույքագրումն իրականացվել է համաձայն Հայաստանի անտառներում անտառաշինության և անտառկառավարման պլանների մշակման հրահանգի, ընտրելով աչքաչափային-չափողական մեթոդը, որը հիմնված է բնականում անտառի աչքաչափային, ընտրողական չափողական և հաշվարկային

գնահատման համատեղմանը: Համաձայն հրահանգի 1հա ընդլայնական հատույթների մակերեսների չափման համար տեղադրվել են ռելասկոպիկ և շրջանաձև հաշվարկային հրապարակներ GPS-ով որոշել կորոդինատները:

Անտառի հիմնական էլեմենտի և առավել ներկայացված տեսակների միջին բարձրությունները հատվածում որոշվել է գործիքային չափումներով՝ 3-5 միջինին մոտ ծառերի համար և տարիքային բուրով որոշվել է նրանց տարիքը:

Հատվածում ծառուտի կազմի որոշման հիմքը հանդիսանում է ըստ տեսակների հաշվարկված ընդլայնական հատույթների մակերեսների մեծությունը, իսկ ծառուտի կազմի բոլոր տեսակների ընդլայնական հատույթների մակերեսների գումարը՝ ծառուտի լրիվության որոշման համար:

Անտառի գնահատման բոլոր ցուցանիշները, անկախ կիրառվող մեթոդի, գրանցվում են գնահատման քարտում, որը հանդիսանում է հիմնական դաշտային փաստաթուղթը, ընդ որում այն լրացվում է գնահատման յուրաքանչյուր անտառային հատվածի համար: Հաշվի առնելով լեռնային անտառների հանգամանքը, անտառի հիմնական ցուցանիշներից բացի գրանցվել են նաև ծովի մակերևույթից միջին բարձրությունը, լանջերի թեքությունը, հատվածի տեղադիրքը, հողի պաշտպանության և էրոզիայի աստիճանը, արժեքավոր և ռելիկտային տեսակները և այլն: Լանջերի բաժանումն ըստ թեքության աստիճանի կատարվել է համաձայն լեռնային պայմաններում հատումների կատարման գործող կանոնների:

Լանջերն ըստ թեքության բաժանվում են թեթև զառիվայր՝ մինչև 10° , զառիվայր՝ $11-20^\circ$, կտրուկ՝ $21-30^\circ$ և խիստ կտրուկ՝ 30° -ից բարձր:

Շարահարկերի բաժանումը կատարում են հետևյալ պայմաններում.

1. յուրաքանչյուր շարահարկի լրիվությունը պետք է լինի ոչ պակաս 0,3,
2. շարահարկերի միջին բարձրության տարբերությունը պետք է կազմի ոչ պակաս 20%,
3. շարահարկի միջին բարձրությունը կազմում է վերին շարահարկի բարձրության ոչ պակաս $1/4$ -ը:

Պարզ ծառուտներում տեսակային կազմը կամ բարդ ծառուտներում շարահարկը որոշվում է տոկոսային հարաբերությամբ անտառկազմող տեսակի պաշարից (անտառի էլեմենտ) և գրանցվում է ֆորմուլայով, որտեղ բերվում են յուրաքանչյուր ծառատեսակի կրճատ նշանակումը և յուրաքանչյուրի մասնակցության բաժինը ծառուտի կազմում՝ արտահայտված գործակցի տեսքով (ամբողջ թվով), որում յուրաքանչյուր միավորը համապատասխանում է 10% մասնակցության չափի՝ ընդհանուր պաշարում:

Ծառատեսակը, որի պաշարը կազմում է մինչև 2-5% ծառուտի ընդհանուր պաշարից (շարահարկ), գրվում է ֆորմուլայի կազմում + նշանով:

Միջին տարիքը որոշվում և գրանցվում է անտառկազմող յուրաքանչյուր տեսակի համար գնահատման քարտերում: Ծառուտի տարիքը հանդիսանում է գերակշռող տեսակի տարիքը:

Բոնիտետային դասը որոշվում է միջին տարիքով և միջին բարձրությամբ անտառի հիմնական էլեմենտի համար (շարահարկ):

Հարաբերական լրիվությունը որոշվում է առանձին ծառուտի ամեն շարահարկի համար աչքաչափով, կամ լրիվաչափի օգնությամբ ծառերի տրամագծերի ընդլայնական կտրվածքների ընդհանուր մակերեսների գումարով, կամ շրջանաձև

հրապարակներում ծառերի հաշվառման ճանապարհով կամ էլ ժապավենային հաշվառումով:

Բնափայտի 1հա պաշարը որոշվում է անտառի գնահատման ժամանակ ծառուտների առանձին շարահարկերի համար տարածաշրջանի համար ընտրված ծավալային աղյուսակներով:

Անտառի բնական վերածի նկարագրության համար նշվել են՝ տեսակային կազմը, կենսունակ նմուշների ընդհանուր քանակի համեմատությամբ, տարիքը (միջին), միջին բարձրությունը, նմուշների քանակը՝ հազար հատ 1հա հաշվով:

Ենթանտառի նկարագրության ժամանակ նշում են թփերի հիմնական տեսակները և նրանց խտության աստիճանը: Խտության աստիճանը որոշելու համար օգտագործում են հետևյալ չափանիշները՝ խիտ-տարածքի 50%-ից ավել ծածկված, միջին խտության 10-49% ծածկված և նոսր – 10%-ից պակաս:

Դիրքը նկարագրվում է դիրքադրությամբ, լանջի թեքությամբ, հատվածի տեղադրմամբ ռելիեֆի էլեմենտների նկատմամբ և ծովի մակերևույթի բարձրությամբ:

Վնասված ծառուտների նկարագրության ժամանակ ցույց է տրվում վնասվածքի տեսակը, տարին, վնասված ծառերի տոկոսը և վնասվածության աստիճանը, գլխավոր տեսակին էնտո և ֆիտովնասատուների կամ կենդանիների հասցրած վնասները:

Ճանապարհային հասանելիությունը, որը նշվում է յուրաքանչյուր հատվածի համար: Մատչելի համարվում է հատվածը, եթե նրանով անցնում է ճանապարհը կամ հատվածի սահմանից մինչև ճանապարհը պակաս է 200մ-ից: Գոյություն ունեցող բոլոր ճանապարհները պատկերվում են անտառային քարտեզներում:

Հատվածները հաջորդաբար համարակալվում են արաբական թվանշաններով՝ քառակուսու հյուսիս-արևմուտքից դեպի հարավ-արևելք:

4.3. Անտառտնտեսության հողերի դասակարգում

Հողատեսքերի գույքագրման և գնահատման ժամանակ հիմք է ընդունվել անտառչինության և անտառկառավարման պլանների մշակման հրահանգով սահմանված հետևյալ դասակարգումը՝

1. Անտառային հողեր - անտառապատ, բնության պահպանության, ինչպես նաև անտառով չծածկված, բայց անտառային տնտեսության կարիքների համար տրամադրված կամ նախատեսված հողեր: Անտառային հողերին պատկանում են.

- անտառածածկ հողերը,
- ոչ անտառածածկ հողերը,
- չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթները,
- անտառային տնկարանները և պլանտացիաները,

Անտառածածկ տարածքներին վերագրվում են.

- 0,4 և բարձր լրիվությամբ երիտասարդ տարիքային խմբի ծառուտները,
- մնացած տարիքային խմբերի 0,3 և բարձր լրիվության ծառուտները,
- թփերով պատված հողատեսքերը, որոնցում առանց հատուկ անտառմեխորատիվ աշխատանքների հնարավոր չէ հիմնել անտառ:

2. Ոչ անտառածածկ անտառային հողերին պատկանում են.

- հատված տարածքները,
- անտառվերականգնման համատարած հատման հատատեղերը,
- բացատներ – որտեղ բացակայում կամ առկա են առանձին ծառեր,
- նոսրուտներ – 01-02 լրիվության ծառուտները (բացի երիտասարդ խումբը),
- հրդեհված - անտառի հատված մինչև աճի դադարեցման աստիճան վնասված,
- մահացած ծառուտներ - անտառամասեր ֆիտո և էնտո ներգործությունից, արտադրական արտանետումներից, ռեկրեացիոն բեռնվածության և այլ գործոնների ազդեցությունից արմատի վրա չորացած, մահացած ծառուտներ, ինչպես նաև համատարած քամատապալ և ձնետապալ անտառամասերը:

Գնահատման ժամանակ առանձնացվում են ոչ անտառային հողերի հետևյալ կատեգորիաները (աղյուսակ 16).

- Գյուղատնտեսական հողահանդակներ և հատուկ նպատակային նշանակության հողեր, վարելահող, խոտհարքներ, արոտավայրեր, այգիներ, պտղատու տնկարաններ, անտառային ճանապարհներ, անտառուղիներ և հակահրդեհային ճեղքեր, էլեկտրահաղորդակցության, հեռախոսակապի գծեր, բնակատեղեր, ավազահանքեր, մելորատիվ առուներ և այլն:
- Հողեր, որոնք առանց հատուկ մելորատիվ միջոցառումների պիտանի չեն անտառաճեցման համար:
- Ժայռեր, քարացրոններ, ճահճուտներ, ոչ անտառածածկ թեք լանջեր և այլն:

Աղյուսակ 16. Գնահատման հատվածների նվազագույն մակերեսը

Հողատեսքեր	Մակերեսը, հա
Ստուգման ժամանակաշրջանի անտառմշակույթներ	0,1
Բնական ծառուտներ	0,3
Ոչ անտառածածկ տարածքներ	0,3
Անտառսերմնային բազաներ	0,1
Բնության և մշակութային ժառանգության արժեքավոր օբյեկտներ	0,1
Վարելահողեր, այգիներ, ավազուտներ	0,1
Խոտհարք, արոտավայր	0,3

4.4. Անտառային հողերի բնութագիրը

Անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքի բաժանումն ըստ հիմնական նպատակային նշանակության կատեգորիաների և հողատեսքերի

Պաշտպանական նշանակության անտառների ընդհանուր մակերեսը զբաղեցնում է անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքի 28,4%-ը (7393,8հա), որից անտառածածկը 6402,5հա է (86,6%), այդ թվում անտառմշակույթները 82,5հա: Ոչ անտառածածկը 1458,3հա, այդ թվում նոսրուտները 294,1հա, անտառային բացատները 165,1հա, իսկ հատված և չվերականգնված տարածքները 263,4հա: Ոչ անտառային

հողերը զբաղեցնում են 265,7հա, կամ 3,6%-ը, այդ թվում խոտհարքերն ընդամենը 1,2հա և արոտավայրերը 67,6հա:

Հատուկ նշանակության անտառները զբաղեցնում են 16754,4հա (64,4%), որից 13820հա «Իջևանի» պետական արգելավայրի տարածքն է: Անտառածածկ մակերեսը 14376,6հա (85,8%), որից անտառմշակույթները 144,5հա: Նոսրուտները զբաղեցնում են 500,5հա, անտառային բացատները 536,0հա, իսկ հատված և չվերականգնված անտառները 288,4հա: Ոչ անտառային հողերը զբաղեցնում են 1005,1հա, այդ թվում խոտհարքները 7,5հա, արոտավայրերը 389,9հա: Սահմանային և ռազմական նշանակության անտառները զբաղեցնում են ընդհանուր 290հա:

Արտադրական նշանակության ամբողջությամբ անտառապատ հողատեսքերը զբաղեցնում են 1858,8հա (7,2%), որից անտառմշակույթները՝ 28,3հա:

Անտառտնտեսության ընդհանուր հողատեսքերում անտառածածկ մակերեսը 22637,9հա է (87,0%), որից անտառմշակույթները՝ 255,3հա, ընդ որում 1988թ. գույքագրմամբ անտառմշակույթները զբաղեցրել են 663հա, իսկ 2005թ. 484,4հա, ինչից կարելի է եզրահանգել՝ կամ անտառմշակույթները հատվել են, կամ էլ դարձել են խառը ծառուտներ բնականի գերակշռությամբ: Հնարավոր նաև այն, որ մշակույթները հիմնվել են նաև ցածր լրիվության ծառուտներում մայր սաղարթի տակ և ժամանակին ոչ մասնագիտական փոխադրվել են անտառի շարքը, ինչը և ներկա գույքագրմամբ ճշտվել է:

Ընդհանուր ոչ անտառային մակերեսը զբաղեցնում է 1273,7հա (4,9%), որից խոտհարքները ընդամենը 8,7հա, արոտավայրերը 457,5հա:

Անտառտնտեսության ընդհանուր մակերեսի 53,1%-ը (13820,0հա) «Իջևանի» պետարգելավայրի տարածքն է, իսկ 12187,0հա արգելավայրի սահմաններից դուրս մակերեսն է, ընդ որում Իջևանի, Գանձաքարի և Խաչարձանի անտառպետություններում տարբեր չափաքանակներով առկա են արգելավայրային և նրա սահմաններից դուրս տարածքներ, իսկ Այգեհովիտի անտառպետության տարածքն ամբողջությամբ գտնվում է արգելավայրի սահմաններից դուրս (աղյուսակ 17, 18):

Աղյուսակ 17. Իջևանի անտառտնտեսության հողատեսքերի բաշխվածությունն ըստ հիմնական նպատակային նշանակության

№	Հողատեսք	Պաշտպանական կատեգորիա	Մակերեսը, հա	
			2020	2006
1	Ընդհանուր մակերեսը	Արտադրական	1858,8	
		Պաշտպանական	7393,8	
		Հատուկ նշանակության	16754,4	
		Ընդամենը	26007,0	25512
2	Անտառածածկ մակերեսը	Արտադրական	1858,8	
		Պաշտպանական	6402,5	
		Հատուկ նշանակության	14376,6	
		Ընդամենը	22637,9	20955,8
2.1.	Այդ թվում անտառմշակույթներ	Արտադրական	28,3	
		Պաշտպանական	82,5	
		Հատուկ նշանակության	144,5	
		Ընդամենը	255,3	484,4

3	Չմիակցված անտառմշակույթներ	Հատուկ նշանակության	47,9	35,5
4	Ոչ անտառածածկ	Հատուկ նշանակության	848,6	
		Պաշտպանական	559,7	
		Ընդամենը	2047,5	2693,1
4.1	Հրդեհված, հատված և չվերականգնված	Պաշտպանական	263,4	
		Հատուկ նշանակության	288,4	
		Ընդամենը	551,8	1528,1
4.2	Նոսրուտներ	Պաշտպանական	294,1	
		Հատուկ նշանակության	500,5	
		Ընդամենը	794,6	409,9
4.3	Բացատներ	Պաշտպանական	165,1	
		Հատուկ նշանակության	536,0	
		Ընդամենը	701,1	755,1
5	Ընդամենն անտառային	Արտադրական	1858,8	
		Պաշտպանական	7125,1	
		Հատուկ նշանակության	15749,4	
		Ընդամենը	24733,3	24256,8
6	Ընդամենը ոչ անտառային	Պաշտպանական	265,7	
		Հատուկ նշանակության	1005,0	
		Ընդամենը	1273,7	1255,2
6.1	Անտառայգի	Պաշտպանական	15,7	
		Հատուկ նշանակության	16,7	
		Ընդամենը	32,4	30,0
6.2	Վարելահող	Պաշտպանական	0,7	
		Հատուկ նշանակության	0,4	
		Ընդամենը	1,1	
6.3	Արոտավայրեր	Պաշտպանական	67,6	
		Հատուկ նշանակության	389,9	
		Ընդամենը	457,5	301,8
6.4	Խոտհարքներ	Պաշտպանական	1,2	
		Հատուկ նշանակության	7,5	
		Ընդամենը	8,7	201,0
6.5	Այլ հողեր	Պաշտպանական	180,5	
		Հատուկ նշանակության	590,5	
		Ընդամենը	774,0	722,4

Աղյուսակ 18. Իջևանի անտառտնտեսության հողատեսքերի բաշխվածությունն ըստ անտառպետությունների

№	Հողատեսք	Անտառպետություններ				Ընդհանուր մակերեսը
		Իջևանի	Գանձաքարի	Խաչարձանի	Այգեհովիտի	
1	Մակերեսը, հեկտար	7716,0	7120,0	5550,0	5621,0	26007,0
2	Ընդամենն անտառային	7214,9	6782,1	5354,3	5382,0	24733,3
2.1	Անտառածածկ,	6460,7	6266,8	5033,9	4876,5	22637,9
2.1.1	Անտառմշակույթներ	77,8	33,7	82,7	61,1	255,3
2.1.2	Բնական ծառուտներ	6382,9	6233,1	4951,2	4815,4	22382,6
2.2	Չմիակցված անտառմշակույթներ	45,8		2,1		47,9
2.3	Ոչ անտառածածկ	708,4	515,3	318,3	505,5	2047,5

2.3.1	Հրդեհված, հատված և չվերականգնված	125,4	134,4	78,6	213,4	551,8
2.3.2	Նոսրուտներ	230,6	250,0	97,8	216,2	794,6
2.3.3	Բացատներ	352,4	130,9	141,9	75,9	701,1
3	Ոչ անտառային	501,1	337,9	195,7	239,0	1273,7
3.1	Անտառայգի	5,2	12,4	1,5	13,3	32,4
3.2	Արոտավայրեր	126,4	201,5	34,1	95,5	457,5
3.3	Խոտհարքներ	0,3	0,9	7,5		8,7
3.4	Վարելահող	-	0,4		0,7	1,1
3.5	Այլ հողեր	369,2	122,7	152,6	129,5	774,0

4.5. Անտառի ներկա իրավիճակի վերլուծություն

Անտառտնտեսության անտառների վիճակի պատկերման նպատակով ուսումնասիրվել է վերջին տասնամյակների անտառկառավարման պլանների գույքագրման և գնահատման համապատասխան տեղեկատվությունները՝ մասնավորապես անտառածածկ:

Աղյուսակ 12. Գնահատման միջին ցուցանիշներն ըստ գերակշռող ծառատեսակների

№	Գերակշռող տեսակը	Միջին տարիքը	Միջին բունիտեղը	Միջին լրիվությունը	1 հա միջին պաշարը	1 հա միջին աճը	Ծառատի միջին կազմը
1	Սոճի	66	2,1	0,57	161	2,44	8,7 սոճի, 1 բոխի, 02 հաճարի, 01 հացի
2	Գիհի	79	5,8	0,36	27	0,34	5,9 գիհի, 3,3 դաժի, 06 կաղնի, 02 բոխի
3	Կաղնի	106	4,2	0,50	114	1,08	6,1 կաղնի, 2,6 բոխի, 08 հաճ, 03 դաժի, 01 հացի, 01 թխ
4	Կաղնի ցածրաբուն	83	5,2	0,51	73	0,88	5,2 կաղնից, 2,5 դաժի, 02 բոխից, 02 հացի, 01 գիհի
5	Հաճարի	106	3,2	0,51	183	1,73	6,6 հաճարի, 2,7 բոխի, 04 կաղնի, 03 թխի
6	Բոխի	52	3,0	0,54	96	1,85	6,5 բոխի, 1,4 հաճ, 1,1 կաղնի, 05 դաժի, 03 հացի, 02 թխ
7	Բոխի ցածրաբուն	46	4,7	0,58	59	1,28	7,0 բոխից, 1,5 կաղնից, 1,1 դաժի, 03 հացի, 01գի
8	Հացի	36	2,2	0,52	56	1,55	8,5 հացի, 04 բոխի, 04 խնձ, 03 թխի, 02 կաղնի, 02 ընկ
9	Թխի	98	3,7	0,40	109	1,11	4,6 թխի, 1,7 բոխի, 1,3 կաղնի, 08 հաճ, 06 հացի, 05 ընկ, 05 լորի
10	Արջատխյենի	139	2,6	0,62	213	1,53	6,9 արջատխյ, 2,1 բոխի, 0,9 հաճարի, 01 հացի
11	Ընկուզենի հունական	49	2,6	0,49	78	1,59	9,3 ընկ, 04 բոխի, 01 հացի, 01 կաղնի, 01 հաճ
12	Կեչի	55	4,3	0,56	56	1,02	7,7 կեչի, 1,8 թխի, 05 կաղնի
13	Տանձենի	90	4,0	0,50	100	1,11	10 տանձենի
14	Խնձորենի	90	2,8	0,32	58	0,64	10 խնձորենի
15	Շագանակենի	56	2,2	0,50	119	2,05	6,2 շագանակենի, 3,8 ընկուզենի
16	Ղաժի	42	5,7	0,52	26	0,62	7,4ղաժի,0,9բոխի,0,8կաղնի, 0,5հացի, 0,2գիհի, 0,1հաճ, 0,1հոնի
17	Ուռի ծառանման	47	3,0	0,36	54	1,48	6,3 ուռի, 1,7 կաղնի, 1,5 բոխի, 05 հացի
18	Ղաժի	50	5,8	0,48	61	1,22	7,7ղաժի, 1,2 կաղնի, 0,5գիհի, 0,5 բոխի, 0,1հացի
19	Թփեր	26	5,7	0,49	43	1,65	
	Անտառտնտեսություն միջին 2020	78	3,7	0,52	121	1,53	3,5 բոխի, 3,1 հաճարի, 1,5 կաղնի, 1,3 դաժի, 0,2 հացի, 0,2 թխի, 0,1 ընկ., 01 գիհի
	Անտառտնտեսություն միջին 2006	106	3,6	0,48	140	1,32	4,7 հաճարի, 2,2 բոխի, 1,6 կաղնի, 0,5 դաժի, 0,4 թխի, 0,4 հացի, 0,1 ընկուզենի,0,1 գիհի
	Այգեհովիտի անտառապետ. Արգելավայրից դուրս	50	3,9	0,53	71	1,42	4 բոխի, 2,3 դաժի, 2,3 հացի, 0,6 հացի, 0,3 կաղնի, 0,3 թխի, 0,1 ընկուզենի, 0,1 հոնի
	Իջևանի անտառապետ. Արգելավայրից դուրս	63	3,8	0,52	98	1,55	3,5 բոխի, 2,8 հաճարի, 2,3 դաժի, 0,5 կաղնի, 0,4 ընկուզենի, 0,3 հացի, 0,1 թխի,0,1 սոճի
	Իջևանի անտառապետ. Արգելավայր	92	3,6	0,54	129	1,40	3,8 բոխի, 2,6 կաղնի, 2,3 հաճարի, 0,7 դաժի, 0,2 թխի, 0,1 հացի, 0,1 ընկուզենի, 0,1 գիհի, 0,1 արջատխյենի

Գանձաքարի անտառապետ. Արգելավայրից դուրս	85	3,4	0,50	142	1,67	4,9 հաճարի, 3,5 բոխի, 1,2 կաղնի, 0,2 դաժի, 0,1 հացի, 0,1 ընկ
Գանձաքարի անտառապետ. Արգելավայր	139	3,5	0,49	192	1,38	5,8 հաճարի, 2,4 բոխի, 1,3 կաղնի, 0,4 թխկի, 0,1 ընկուզ
խաչածանի անտառապետ. Արգելավայրից դուրս	60	4,5	0,53	64	1,07	2,9 կաղնի, 2,7 դաժի, 2,6 բոխի, 0,7 հացի, 0,6 գիհի, 0,3 հացի, 0,2 ընկուզենի
Խաչարձան անտառապետ. Արգելավայր	64	3,5	0,53	125	1,95	4,2 բոխի, 2,0 դաժի, 1,8 հաճարի, 1,7 կաղնի, 0,2 գիհի, 0,1 հացի

մակերեսի և պաշարի փոփոխությունները գերակշռող ծառատեսակների և հասակային դասերի սահմաններում, անտառզնահատման միջին ցուցանիշների փոփոխությունների դինամիկան, բնական վերականգնման վիճակը, նախորդ կառավարման պլանով նախատեսված (իրականացված) անտառտնտեսական, անտառվերականգնման և պահպանման միջոցառումների արդյունքները:

Անտառտնտեսության ընդհանուր տարածքը 1988թ. տեղեկատվությամբ, առանց 2000թ. Սևքարի անտառտնտեսությանը միացված Աչաջրի անտառապետության տարածքի, կազմել է 24177հա, անտառածածկ մակերեսը՝ 21895հա, անտառտնտեսության ծառուտների ընդհանուր պաշարը՝ 3760500մ³:

2006թ. գույքագրման և գնահատման, GIS համակարգով տարածքների ճշտման և հիմնականում անտառտնտեսությանը Իջևանի ենթաշրջանի նախկին կոլխոզսովխոզային կառավարման անտառների միացման արդյունքում ընդհանուր տարածքն ավելացել է 1335հա-ով (25512հա), միևնույն ժամանակ անտառածածկ մակերեսը նվազել է 939,2հա-ով (20955,8հա) կամ 4,3%-ով, իսկ ընդհանուր պաշարը մոտ 768050մ³-ով, կամ 21,5%-ով:

2020թ. գույքագրման և գնահատման արդյունքներով՝ ընդհանուր տարածքը կազմում է 26007հա: Ընդհանուր մակերեսի 495հա-ով ավելացումը հիմնականում բացատրվում է համայնքների վարչական սահմաններում ներկա գույքագրման և համայնքների կադաստրային քարտեզներում անտառային հողատեսքերի ճշտման արդյունքով:

Նշված շրջանում թեև անտառտնտեսության անտառտարածքների մեծ մասն անցել է չհամակարգված ծավալուն հատումներով, սակայն 2006 և 2020թթ գույքագրման և քարտեզագրական նյութերի համադրման արդյունքով անտառածածկ մակերեսն ավելացել է 1682,1հա-ով, որը հիմնավորվում է՝

- 2006թ. գույքագրմամբ մոտ 2270հա անտառածածկ տարածքներ մասնակի կամ ամբողջությամբ հատման հետևանքով դարձել են անթրոպոգեն նոսրուտներ կամ անտառային բացատներ, մյուս կողմից նույն ժամանակաշրջանում գնահատված մոտ 2600հա հիմնականում հատված, անթրոպոգեն նոսրուտներ և փոքր մակերեսով անտառային բացատներ կամ գյուղատնտեսական հողատեսքեր բնական վերականգնման ճանապարհով ներկա գույքագրմամբ գնահատվել են որպես անտառածածկ տարածքներ:
- Կենսաբանական ծագման մաքուր գիհու նոսրուտները (01-02 լրիվություն), որոնք անտառաճման շատ վատ պայմանների (5-ա բոնիտետ) և գիհի տեսակի բնական վերարտադրության բացակայության պատճառով Հայաստանի անտառներում սովորաբար նույն կարգավիճակում մնում են, անտառտնտեսության տարածքում մոտ 230հա մակերեսի վրա դաժի, բոխի,

ցաքի և մասամբ հացի, և այլ ծառաթփատեսակների բնական վերականգնման հետևանքով վեր են ածվել նշված ծառաթփատեսակների գերակշռությամբ անտառածածկ ծառուտների (Իջևանի արգելավայր, քառակուսիներ՝ 35, 36, 40, 59):

- Անտառածածկն ավելացել է նաև անտառոտնտեսության շրջակա համայնքների ներքին գոտիների 1988 և 2006թթ գույքագրումներից դուրս մնացած և

Գույքագրման տարին	Ընդհանուր մակերեսը, հա	Անտառածածկ մակերեսը, հա	Ընդհանուր պաշարը, մ3
1988	24177	21895,0	3760500
2006	25512	20955,8	2991740
2020	26007	22637,9	2731380

համայնքների հետ համաձայնեցված 591,7հա անտառածածկ տարածքներ անտառոտնտեսության կազմում ընդգրկելու հաշվին, հետևյալ համայնքներում՝ Խաշթառակ՝ 137,6հա, Այգեհովիտ՝ 93,9հա, Իջևան՝ 287,8հա, Աչաջուր՝ 33,4հա, Ագատամուտ՝ 14,6հա, Դիտավան՝ 24,4հա:

- Մոտ 208հա անտառածածկ ավելացել է սահմանների ճշտման արդյունքում: Անտառածածկ մակերեսի ավելացման պարագայում անտառոտնտեսության անտառների ընդհանուր պաշարը 2006թ. համեմատությամբ նվազել է 260360մ³-ով, իսկ 1988թ. համեմատությամբ ավելի քան 1մլն մ³-ով:

Առանձին գերակշռող ծառատեսակների մոտ, վերջին 20 տարիներին հետևյալ փոփոխություններն են կատարվել՝ 1988թ. գնահատմամբ անտառածածկ մակերեսի 53,8%-ը և ընդհանուր պաշարի 69,5%-ը կազմող հաճարենու գերակշռությամբ ծառուտների ընդհանուր մակերեսը 2006թ. գույքագրմամբ նվազել է 1760,7հա, 2020թ. ևս 1406,3հա, իսկ 1988թ. համեմատությամբ 3167հա: Նշված ժամանակաշրջաններում պաշարային ցուցանիշը հետևյալն է՝ 2614900մ³, 1911950մ³ և 1574050մ³:

Արժեքավոր հաճարկուտների ծառուտներում իրականացված ծավալուն չհամակարգված հատումների հետևանքով՝ տարածքների կրճատման և պաշարների նվազեցմանը զուգընթաց, արածեցումից համեմատաբար զերծ մնացած տարածքներում տեղի է ունեցել անցանկալի արևելյան և կովկասյան բոխի տեսակներով սերմնային ակտիվ վերականգնում, որի արդյունքում՝ արևելյան բոխու (ղաժու) գերակշռությամբ ծառուտների մակերեսը 1988թ. համեմատությամբ 2006թ. ավելացել է 1074,9հա, իսկ ընդհանուր պաշարը 44260մ³-ով: 2020թ. ղաժու ծառուտների ընդհանուր մակերեսը ավելացել է ևս 564հա, սակայն այս շրջանում ընդհանուր պաշարը նվազել է, ինչը պարզաբանվում է համայնքամերձ անտառներում ջեռուցման նպատակով մեծածավալ հատումներով:

1988թ. գնահատմամբ մակերեսով և պաշարով 2-րդը՝ խոշորառէջ և վրացական կաղնիների ընդհանուր մակերեսը և ընդհանուր պաշարը 2006թ.-ին նվազել են համապատասխանաբար 874հա և 135810մ³-ով, իսկ 2020թ. գնահատմամբ ընդհանուր մակերեսի և պաշարի ավելացումը հետևանք է կաղնի-հաճարի-բոխի խառը, հիմնականում միջին տարիքային խմբի ծառուտներում ինքնական ծավալուն, հատկապես վառելափայտի նպատակով հատումների ժամանակ համեմատաբար

շատ են հատվել հաճարի և բոխու ծառերը, որից էլ նման տարածքներում տեղի է ունեցել գերակշռող ծառատեսակի փոփոխություն և ծառուտի կազմում կաղնին դարձել է գերակշռող:

Ընկուզենու ծառուտների նվազումը բացատրվում է նախկին տասնամյակներում հիմնված ընկուզենու վատ պահպանվածության և այլ ծառաթփատեսակների բնական վերարտադրության շնորհիվ՝ ծառուտի կազմի գերակշռող տեսակի փոփոխությամբ:

Արժեքվոր ծառատեսակների գերակշռությամբ ծառուտների մակերեսների և պաշարային ցուցանիշների նվազման պարագայում շատ ցայտուն ընգծված է կովկասյան և արևելյան բոխու (ղաժի) գերակշռությամբ ծառուտների մակերեսների և պաշարների փոփոխությունները:

Նշված պարզաբանումները վկայում են, որ անտառտնտեսության անտառներում տեղի է ունեցել խիստ ընդգծված անցանկալի տեսակափոխություն, որի հետևանքով հաճարենու, կաղնու, հացենու և այլ արժեքավոր ծառատեսակների տարածքները զբաղեցնում են բոխու, ղաժու և այլ ցածրարժեք տեսակները (աղյուսակ 20):

Աղյուսակ 20. Անտառտնտեսության հիմնական գերակշռող ծառատեսակների մակերեսների և պաշարային ցուցանիշների փոփոխությունը

Ծառատեսակը	1988	2006	2020	1988	2006	2020
Սոճի	142	174,6	38,9	20700	18890	6280
Կաղնի	3659	2785	3072,9	468200	332390	346120
Հաճարի	11785	10024,3	8618	2614900	1911950	1574050
Բոխի	3332	4010,4	7025,5	433600	485030	671100
Ղաժի	1565	2639,9	3203,9	112400	156660	83590
Ընկուզենի	474	436	226,4	24280	21980	17680
Արջատխլենի		14,2	92,0		2550	19630
Գիհի	346	342,5	235,5	17200	14260	6460

Դաշտային գույքագրման ժամանակ առանձնակի ուշադրություն է դարձվել Հայաստանի բույսերի Կարմիր գրքում գրանցված և դեռևս 1958թ. ստեղծված արջատխլենու 40հա մակերեսով պետական արգելավայրի մանրամասն գույքագրմանը, որի արդյունքում 2006թ. արջատխլենու 14,2հա գերակշռող ծառուտների փոխարեն որպես գերակշռող ծառատեսակ գույքագրվել և գնահատվել է ընդհանուր 92հա, այդ թվում 1,3հա Իջևանի արգելավայրի սահմանները դուրս՝ Գանձաքարի անտառպետությունում: Բացի գերակշռողը, արջատխլենին մասնակցություն ունի նաև խառը ծառուտների կազմում՝ 3,7հա վրա 3 միավոր, 48,8հա վրա 2 միավոր և 37,1հա վրա 1 միավոր, իսկ նշված, ինչպես նաև առանձին ու ոչ մեծ խմբային տեսքով արջատխլենու ծառեր հանդիպում են Իջևանի անտառպետության թիվ 3, 5 և 6 քառակուսիներում:

Հաշվի առնելով խնդրի կարևորությունը, ճշտվել և սահմանազատվել է արջատխլենու տարածման տարածքը 450հա ընդհանուր մակերեսով, որտեղ նախատեսվում են իրականացնել արջատխլենու տեսակի պահպանության, վերարտադրության և կայուն կառավարմանը միտված միջոցառումներ:

Անտառների ընդհանուր վիճակի նկարագրման նպատակով՝ առանձին գերակշռող ծառատեսակների 2006-2020թթ ըստ հասակային դասերի մակերեսների և պաշարների փոփոխությունների ուսումնասիրությունից պարզվել է, որ

անտառտնտեսության երիտասարդ տարիքային ծառուտների մակերեսն ավելացել է 2107,1հա, ինչը վկայում է, որ հատված տարածքների մեծ մասում տեղի է ունեցել թեկուզ և ոչ արժեքավոր տեսակներով բնական վերականգնման ընդգծված պրոցես:

Հայանտառի կառավարման մի շարք անտառտնտեսություններում զգալի տարածքներ են զբաղեցնում հասուն և գերհասուն ծառուտները և անտառագիտական տեսանկյունից կարևորվում է այդ տարածքներում համապատասխան միջոցառումների իրականացումը՝ անտառի սերնդափոխության ապահովման և ընդհանուր վիճակի բարելավման նպատակներով:

Իջևանի անտառտնտեսությունում իրականացված շատ ինտենսիվ հատումների հետևանքով հասուն ու գերհասուն տարիքային խմբերի ծառուտների մակերեսը նվազել է 1906,8հա-ով, իսկ ընդհանուր պաշարը 232680մ³-ով: Այդ տարածքների մի մասում, հիմնականում բնակավայրերից համեմատաբար հեռու և անասուններից պահպանված, տեղի է ունենում բնական վերականգնում, իսկ համայնքամերձ անտառտարածքներում անհրաժեշտ է իրականացնել բնական վերականգման և անտառմշկութային համապատասխան միջոցառումներ: Դա նկատվում է հիմնականում առանձին գերակշռող ծառատեսակների մակերեսների և պաշարների փոփոխություններում:

Անտառտնտեսության անտառներում գնահատման միջին ցուցանիշները 2006-2020թթ լուրջ փոփոխությունների են ենթարկվել: Անտառտնտեսության անտառների միջին տարիքը 2006թ. գնահատմամբ 106 տարեկանից 2020թ. դարձել է 78 (արգելավայրում 93, արգելավայրից դուրս անտառներում 65 տարեկան), փաստորեն միջին տարիքը ևս 13-ով ավելանալու փոխարեն նվազել է 28 տարով, ընդ որում միջին տարիքի նվազումն ընդգծված է գրեթե բոլոր ծառատեսակների մոտ, ինչը վկայում է անտառներում իրականացված ծավալուն ապօրինի հատումների մասին: Պաշարային ցուցանիշները 1հա հաշվով 2006թ. 140մ³ համեմատ նվազել է 17մ³-ով՝ 123մ³ (արգելավայրում 142մ³, արգելավայրից դուրս 101մ³):

Ծառուտի միջին լրիվության ցուցանիշի բարձրացումը բացատրվում է համեմատաբար բարձր լրիվության երիտասարդ տարիքային խմբի ծառուտների առաջացման, ինչպես նաև նախորդ գույքագրման և գնահատման համապատասխան ցուցանիշների ընթացիկ ճշտման հանգամանքներով:

Էական փոփոխություններ է կատարվել նաև ծառուտի միջին կազմում՝ 2006թ. 4,7 հաճարի, 2,2 բոխի, 1,7 կաղնի, 0,5 ղաժի, 0,4 թխկի, 0,3 հացի, 0,1 ընկուզենի, 0,1 գիհի փոխարեն 2020թ. անտառտնտեսության ծառուտների միջին կազմում առաջինը ներկայացված է բոխի տեսակը՝ 3,5 բոխի, 3,1 հաճարի, 1,5 կաղնի, 1,3 ղաժի, 0,2 հացի, 0,2 թխկի, 0,1 ընկուզենի, 0,1 գիհի (արգելավայրի միջին կազմը՝ 3,4բոխի, 3,0 հաճարի, 2,1 կաղնի, 0,9 ղաժի, 0,2 թխկի, 0,2 հացի, 0,1 արջատիլենի, 0,1 գիհի): Արգելավայրի սահմաններից դուրս՝ 3,6 բոխի, 3,2 հաճարի, 1,6 ղաժի, 0,8 կաղնի, 0,4 հացի, 0,2 թխկի, 0,2 ընկուզենի:

Գլուխ 5. ՆՈՅԵՄԲԵՐՅԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԿԻՑ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

5.1. Ընդհանուր տեղեկություններ

Անտառտնտեսության հարակից համայնքներն են Տավուշի մարզի Նոյեմբերյան խոշորացված համայնքում ներառված Նոյեմբերյան քաղաքը և Բերդավան, Դովեղ, Ջուջևան, Բաղանիս, Ոսկևան, Կոթի, Բարեկամավան և Ոսկեպար գյուղական համայնքները, Կողբի վարչական սահմաններում ներառված Կողբ և Զուական գյուղական համայնքները, ինչպես նաև Այրում վարչական սահմաններում ներառված Արճիս, Լճկաձոր և Հաղթանակ գյուղական համայնքները:

Աղյուսակ 21. Ընդհանուր տվյալներ համայնքների վերաբերյալ

Համայնքներ	Հեռավորությունը մարզկենտրոնից, կմ	Հեռավորությունը Երևանից, կմ	Բարձրությունը ծովի մակարդակից, մ	Մշտական բնակչությունը 2017թ. ընթացիկ հաշվառման	Մշտական տնային տնտեսություններ (SS)	Համայնքի վարչական տարածքը, հա	Գազաֆիկացում
Նոյեմբերյան	54	194	800	6152	1587	4009	այո
Բերդավան	60	193	685	3558	907	3969,4	այո
Դովեղ	57	190	680	628	185	1127	այո
Ջուջևան	48	188	1000	549	184	958,8	ոչ
Բաղանիս	42	182	800	893	285	1259,0	այո
Ոսկևան	44	184	850	1388	291	1156,8	ոչ
Կոթի	48	188	700	2173	885	4058,0	ոչ
Բարեկամավան	58	198	600	466	242	1333,0	ոչ
Ոսկեպար	34	174	780	915	273	6418,8	ոչ
Կողբ	57	190	750	4 601	1460	11183,8	այո
Չորական	67	207	710	833	386	1863,0	այո
Այրում	73	206	550	2619	650	163,2	այո
Հաղթանակ	70	203	600	1520	424	1659,6	այո
Լճկաձոր	75	215	680	404	106	2159,0	այո
Արճիս	79	212	750	1295	387	1898,5	այո

Բնակավայրերը հիմնականում գտնվում են գրեթե նույն՝ 600-800մ բացարձակ բարձրությունների վրա, ինչը հատկապես նպաստավոր է պտղաբուծության զարգացման համար, իսկ հեռավոր արոտներում նպաստավոր պայմաններ են առկա հատկապես անասնապահության համար:

Գյուղական համայնքները զգալի տարբերվում են նաև տնային տնտեսությունների թվով և վարչական տարածքների մակերեսներով: Այսպես՝ ամենաշատ բնակչություն ունեցող Կողբի գյուղական համայնքը, տնային տնտեսությունների թվով մոտ 15 անգամ գերազանցում է Լճկաձոր համայնքին:

Չնայած այս տարբերություններին՝ սահմանային գյուղական համայնքները հիմնականում գտնվում են զարգացվածության գրեթե նույն մակարդակի վրա և բնութագրվում են բնակչության ցածր կենսամակարդակով, աշխատատեղերի բացակայությամբ, գյուղատնտեսական ենթակառուցվածքների վատ վիճակով: Համայնքներում բնակչության կախվածությունն անտառից չի նվազում և շարունակվում է բնափայտային ռեսուրսների չկարգավորված օգտագործումը:

Համայնքների տեղական ընթացիկ ծախսերի ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրը համայնքների բյուջեներն են, ընդ որում համայնքները կարողանում են ինքնուրույն հոգալ իրենց ընթացիկ ծախսերի միայն փոքր մասը և այս հարցում մեծապես կախված են պետական աջակցությունից:

5.2. Բնակչության սեռադարձային կազմը

Ուսումնասիրված համայնքների առկա բնակչության բաշխվածքն ըստ սեռերի գրեթե հավասարաչափ է: Առկա բնակչության մոտ 48%-ը տղամարդիկ են, 52%-ը՝ կանայք: Կանաց թվաքանակի փոքր առավելությունը պայմանավորված է արական սեռի ազգաբնակչության համեմատաբար ավելի մեծ արտահոսքով:

Համայնքներում զբաղված ազգաբնակչության մոտ 70%-ը ներգրավված է միայն գյուղատնտեսական աշխատանքներում, իսկ 30%-ը բացի գյուղատնտեսությունից իրականացնում է նաև այլ գործունեություն: Հարկ է նշել, որ գյուղատնտեսությունը ներկայումս չի կարող լրիվ զբաղվածություն և համապատասխան եկամուտներ ապահովել համայնքների բնակչության համար:

5.3. Աշխատանքային միգրացիա

Ուսումնասիրված համայնքներում մեծ է աշխատանքային միգրացիայի խնդիրը: Վերջին տարիների ընթացքում արձանագրվել է աշխատուժի արտահոսքի շարունակական աճ, ընդ որում մեկնողների մեծ մասը երիտասարդ տարիքի արական սեռի ներկայացուցիչներն են: Միգրացիան առավել մտահոգիչ է սոցիալական տեսանկյունից և ունի արմատական լուծման կարիք: Աշխատատեղերի ստեղծումը կարող է հիմնովին լուծել այդ խնդիրը:

5.4. Սոցիալական ծառայություններ և ենթակառուցվածքներ

Համայնքներն աչքի չեն ընկնում սոցիալական ենթակառուցվածքների զարգացվածության բարձր մակարդակով:

Համայնքների մեծ մասում գործում են 12-ամյա դպրոցներ, սակայն բոլոր համայնքներում աշակերտների թիվը նվազման միտում ունի: Դա պայմանավորված է ինչպես ծնելիության անկմամբ, այնպես էլ դեպի քաղաքներ երիտասարդ ընտանիքների արտահոսքով: Սա շատ լուրջ խնդիր է համայնքների համար: Աշակերտների թվի կրճատումը կարող է հանգեցնել դպրոցների ֆինանսավորման կրճատման, մանկավարժների շրջանում աշխատատեղերի կրճատման և այլն:

Համայնքներում առկա է սպորտային ենթակառուցվածքների և մարզագույքի խիստ կարիք:

Փոքր համայնքներն ունեն բուժկետեր, համեմատաբար խոշորոր համայնքներում գործում են ամբուլատոր ծառայություններ, իսկ բնակչության զգալի մասը հիմնականում օգտվում է նոյեմբերյանի համապատասխան ծառայություններից:

Համայնքներում մշակույթային իրադաժությունները հազվադեպ են: Երբեմն կազմակերպվում են համերգներ, հանդիսություններ տոների առիթով, ներկայացումներ և այլ: Մշակութային միջոցառումների անցկացումը կարևոր նշանակություն ունի համայնքների համար՝ սոցիալական և տնտեսական առումով:

Այդպիսի միջոցառումները կարող են գրոսաշրջիկների լրացուցիչ հոսք և հետևաբար համայնքների համար լրացուցիչ եկամուտներ ապահովել:

5.5. Տրանսպորտը և ճանապարհները

Տրանսպորտը և ճանապարհները հետազոտված համայնքների համար կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրներից է: Հասարակական տրանսպորտով մարզկենտրոնի հետ կապի խնդիր կա, ճանապարհների վիճակը հիմնականում բավարար է: Ձմռան ամիսներին մարզկենտրոնի հասանելիության խնդիրներ չկան:

5.6. Գյուղատնտեսություն

Անտառտնտեսության հարակից համայնքներում գյուղատնտեսության վիճակը բավարար չէ՝ սահմանամերձ չմշակվող հողատարածքներ, ոռոգվող հողատարածքների սակավություն, ֆիզիկապես և բարոյապես մաշված գյուղատնտեսական տեխնիկա, որակյալ սերմացուի հասանելիության խնդիր, վառելիքի թանկություն, հողագործության մեջ ներդրումներ անելու համար սկզբնական կապիտալի բացակայություն, գյուղմթերքի պահպանման և իրացման ենթակառուցվածքների անբավարարություն և այլն:

Խորհրդային տարիներին Նոյեմբերյանի շրջանն առանձնանում էր պտղաբուծության, խաղողաբուծության և վերամշակող արտադրության բարձր ներուժով: Շատ բարձր էր ոռոգվող հողատարածքների տեսակարար կշիռը, ինչին նպաստում էր Դեբեդ գետից սնվող քառաստիճան ջրհան կայանը՝ ապահովելով շրջանի ներքին գոտու համայնքների հողատարածքներն անհրաժեշտ ջրով, իսկ Ջողազի պոմպակայանի գործարկմամբ ոռոգվում էին համեմատաբար բարձր գոտու հազարավոր հեկտար հողատարածքները:

Ներկայումս Դեբեդի հովտի համայնքներում ոռոգման համակարգերի վիճակի բարելավմամբ, Ոսկևանի ենթաշրջանի համայնքներում վերջին տարիներին կառուցված ինքնահոս ջրագծի, ինչպես նաև առանձին համայնքներում կառուցված խորքային հորերի շահագործմամբ ռեալ հնարավորություններ են ստեղծվել պտղաբուծության և բուսաբուծության զարգացման համար:

Բանջար-բոստանային կուլտուրաների և հատիկընդեղենի արտադրությունը համայնքներում հիմնականում ուղղված է տնտեսությունների սեփական կարիքների բավարարմանը: Դրանք մեծամասամբ աճեցվում են ոռոգվող տնամերձ հողամասերում:

Համայնքներն ունեն անասնապահության զարգացման բավարար ներուժ, որն առաջին հերթին պայմանավորված է ընդարձակ արոտավայրերի առկայությամբ: Սակայն ոլորտում առկա են որոշակի խնդիրներ, որոնք ընդհանուր են ՀՀ գրեթե բոլոր գյուղական համայնքների համար: Դրանց շարքում կարելի է նշել կենդանական ծագման արտադրանքի ոչ կայուն շուկան, հեռագնա արոտավայրերի ճանապարհների վատ վիճակը, դրանց մեծ մասի ոչ ջրարբիացված լինելը, մոտակա արոտավայրերի գերարածեցումը, պարբերաբար կրկնվող համաճարակները և այլն:

Համայնքներում գյուղատնտեսության ոլորտում առկա խնդիրների մեծ մասը պայմանավորված է գյուղատնտեսական ենթառուցվածքների բացակայության կամ դրանց վատ վիճակի հետ: Ենթակառուցվածքների մեծ մասը մնացել են դեռևս

խորհրդային ժամանակներից: Դրանք ֆիզիկապես և բարոյապես մաշված են ու չեն կարող նպաստավոր լինել արդյունավետ գյուղատնտեսության վարման տեսանկյունից:

Գյուղատնտեսական մեքենասարքավորումները համայնքներում հիմնականում խորհրդային շրջանի են և նորացման կարիք ունեն:

ՀՀ կառավարության 30 դեկտեմբերի 2004 թվականի N 1929-Ն որոշման համաձայն հաստատվել է Տավուշի մարզի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ցանկը:

Ստորև ներկայացվում է տեղեկատվություն անտառտնտեսության և հարակից համայնքների վարչական տարածքներում ՀՀ կառավարության կողմից 2002թ-ին հաստատված առավել հետաքրքրություն ներկայացնող պատմամշակութային հուշարձանների վերաբերյալ /աղյուսակ 22/:

Աղյուսակ 22. Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ցանկ

№	Համայնք	Հուշարձանի անվանումը	Կառուցման ժամանակաշրջան	Տեղադիրք
1	Նոյեմբերյան	Ամրոց «Բերդատեղ»	Ք.ա. 2-1 հզ	քաղաքից 2 կմ հս-աե, ժայռոտ բարձունքին
2	Նոյեմբերյան	Եկեղեցի «Ջուխտակեղցի»	13-14 դդ.	քաղաքից 1.8 կմ հվ-ամ, սարի վրա
3	Կողբ	Ամրոց «Բերդաղ» («Բերդաթաղ», «Պարսպի մնացորդներ»)	Ք.ա. 2-1 հզ	գյուղից 1.5 կմ հվ-աե
4	Կողբ	Դամբարանադաշտ	Ք.ա. 1 հզ	ամրոցից 2-3 կմ աե, «Հարսնաքար» վայրում
5	Կողբ	Գյուղատեղի «Ազեղցի»	17-18 դդ.	գյուղից 1 կմ հվ-ամ
6	Կողբ	Եկեղեցի «Ազեղցի»	17-18 դդ.	գյուղից 1 կմ հվ-ամ
7	Կողբ	Գյուղատեղի «Տվարաեղցի» («Տվարազեղցի»)	միջնադար	գյուղից 2.5-3 կմ հվ-ամ
8	Կողբ	Վանական համալիր Մշկավանք (Մշակավանք)	12-13 դդ.	գյուղից 3-4 կմ հվ-ամ, անտառապատ սարավանդի վրա
9	Կողբ	Եկեղեցի Սբ. Աստվածածին	12 ըդ դար	-
10	Արճիս	Ամրոց «Արճիս»	մ.թ.ա. 2-1 հզ	գյուղից 1 կմ հվ, Դեբեդ գետին զուգահեռ բարձունքի վրա
11	Բաղանիս	Եկեղեցի Սբ. Աստվածածին	4-5 ըդ դարեր	գյուղի հս եզրի բլրավանդին
12	Բերդավան	Ամրոց	Ք.ա. 2-1 հզ	գյուղից 1 կմ աե, քարհանքի մոտ, բլրի աե մասում
13	Բերդավան	Ամրոց «Ղալինջաքար»	17-18 դդ.	գյուղից 1 կմ աե, Կողբաջուր գետակի աջ կողմում, եռանկյունաձև բլրակի վրա
14	Դովեղ	Վանական Համալիր Սբ. Սարգիս	16-19 դդ.	գյուղից 4 կմ հվ-աե, ձորալանջին
15	Լճկաձոր	Մատուռ «Խեչի ձոր»	18 դ.	գյուղից 3 կմ հս-աե, նույնանուն տեղամասում
16	Կոթի	Ամրոց «Շոռ աղբյուր»	Ք.ա. 1 հզ	գյուղից 5 կմ աե
17	Կոթի	Գյուղատեղի «Հին Կոթի»	միջնադար	գյուղից 2 կմ հվ

18	Ոսկեպար	Ամրոց	10-13 դդ.	գյուղից 6 կմ ամ, «Ղալաքենդ» վայրում
19	Ոսկեպար	Ամրոց «Կոռաբերդ»	10-13 դդ.	գյուղից 3 կմ հս
20	Ոսկեպար	Եկեղեցի Սբ. Աստվածածին	7 դ.	գյուղից 1 կմ հս-աե, Ոսկեպար գետակի ձախ կողմում, բլրալանջին
21	Ոսկեպար	Կամուրջ «Ջորու»	8 դ.	գյուղից 4 կմ ամ
22	Ոսկեպար	Եկեղեցի «Անտառամուտի»	ուշ միջնադար	գյուղ հվ-ամ մասում
23	Ոսկևան	Եկեղեցի Սբ. Գայանե	վերականգն. 2003 թ.	գյուղի մեջ
24	Ջուջևան	Բնակատեղի «Ջաղացատեղ»	Ք.ա. 3-2 հզ կես	գյուղի հվ-աե եզրին, Իջևան տանող ճանապարհից ձախ, խնձորի այգիներում
25	Ջուջևան	Ամրոց «Պոլոզ դաշ»	Ք.ա. 1 հզ սկիզբ	գյուղի հվ եզրին, բարձր բլրի վրա

Տուրիստական ծառայությունների զարգացումը (ձիարշավներ, քայլարշավներ, տեսարժան վայրեր, հյուրանոցային և հյուրատնային ծառայություններ և այլն) լրացուցիչ լուրջ ներդրում կարող է ունենալ համայնքային զարգացման մեջ:

Բոլոր համայնքներում կան տուրիստական գրավչության վայրեր, այն է՝ բնական և պատմամշակութային բազմաթիվ հուշարձաններ, ավերակներ, ձիարշավի և քայլարշավի հնարավորություններ, եկեղեցիներ և այլ տեսարժան վայրեր, սակայն այս հնարավորությունները նպատակային չեն օգտագործվում:

Անտառտնտեսության և հարակից համայնքների լեռնային ռելիեֆն ու կլիմայական առանձնահատկությունները, ուղղաձիգ գոտիականությունը պայմանավորել են տարածքի լեռնագրական և լանդշաֆտային բազմազանությունը, որոնք տարբեր ինտենսիվության բնական և մարդածին երևույթների ազդեցությամբ ձևավորել են բնական միջավայրի ինքնատիպ տարրեր՝ բնության կենդանի և անկենդան հուշարձաններ: ՀՀ կառավարության կողմից հաստատված Տավուշի մարզի բնության հուշարձանների ցանկում ընդգրկված են «Ձորականի սոսի» հուշարձանը՝ Բերդավան-Ձորական ճանապարհատվածից 800մ դեպի արևմուտք, «Ձիկատարի Տանձուտ» հուշարձանը՝ «Ձիկատար» ուսումնական կենտրոնից 600մ հարավ-արևմուտք, «Ջոնջուկուտը» Բարեկամավան համայնքից 1կմ հարավ-արևմուտք, «Պայտասար քարանձավների համալիր» բնության հուշարձանը Կոթի գյուղից 4կմ հարավ և «Ոսկեպարի կենի» հուշարձանը՝ Ոսկեպար գյուղից 6կմ արևմուտք՝ Ոսկեպար գետի ձախ ափ:

Գլուխ 6. ԻՋԵՎԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԿԻՑ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

6.1. Ընդհանուր տեղեկություններ

Անտառտնտեսության հարակից համայնքներն են Տավուշի մարզի Իջևան քաղաքը, Դիլիջանի վարչական սահմաններում ներառված Հովք և Աղավնավանք բնակավայրերը, ինչպես նաև Գետահովիտ, Գանձաքար, Խաշթառակ, Այգեհովիտ,

Խաչարձան, Դիտավան, Ազատամուտ, Լուսահովիտ և Վազաշեն գյուղական համայնքները (աղյուսակ 23):

Աղյուսակ 23. Ընդհանուր տվյալներ համայնքների վերաբերյալ

Համայնքներ	Հեռավորությունը մարզկենտրոնից, կմ	Հեռավորությունը Երևանից, կմ	Բարձրությունը ծովի մակարդակից, մ	Մշտական բնակչություն	Մշտական տնային տնտեսություններ	Համայնքի վարչական տարածքը, հա	Փագաֆիկացում
Հովք	18	120	1250	397	160	5406	ոչ
Գանձաքար	5	138	850	3531	1142	12906	այո
Գետահովիտ	3	138	700	2024	528	5558	այո
Աղավնավանք	20	130	1500	410	150	6888	ոչ
Իջևան	0	140	730	20800	5800	596	այո
Խաչթառակ	11	151	720	1920	568	2366	այո
Այգեհովիտ	28	168	713	3380	1280	2140	այո
Խաչարձան	26	124	1088	412	125	5625	ոչ
Դիտավան	19	159	800	414	145	757	այո
Ազատամուտ	21	161	650	2502	914	43,8	այո
Լուսահովիտ	14	154	900	391	151	2366	այո
Վազաշեն	32	172	620	865	342	1707	այո

Բնակավայրերը հիմնականում գտնվում են գրեթե նույն 600-900մ բացարձակ բարձրությունների վրա, ինչը հատկապես նպաստավոր է պտղաբուծության զարգացման համար, իսկ Հովք (1220մ) և 1500մ բացարձակ բարձրության վրա գտնվող Աղավնավանք բնակավայրերում նպաստավոր պայմաններ են առկա անասնապահության համար:

Գյուղական համայնքները զգալի տարբերվում են նաև տնային տնտեսությունների թվով և վարչական տարածքների մակերեսներով: Այսպես ամենաշատ բնակչություն ունեցող Գանձաքար գյուղական համայնքը տնային տնտեսությունների թվով գրեթե 9 անգամ գերազանցում է բնակչության թվաքանակով Հովք, Լուսահովիտ, Խաչարձան և Դիտավան համայնքներին:

Չնայած այս տարբերություններին՝ ուսումնասիրված բոլոր գյուղական համայնքները հիմնականում գտնվում են զարգացվածության գրեթե նույն մակարդակի վրա և բնութագրվում են բնակչության ցածր կենսամակարդակով, աշխատատեղերի բացակայությամբ, գյուղատնտեսական ենթակառուցվածքների վատ վիճակով: Համայնքներում բնակչության կախվածությունն անտառից չի նվազում և շարունակվում է ոչ բնափայտային և հիմնականում բնափայտային ռեսուրսների չկարգավարված օգտագործումը:

Համայնքների տեղական ընթացիկ ծախսերի ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրը համայնքների բյուջեներն են, ընդ որում բոլոր համայնքներում բյուջեի հոդվածներից գերակշռողը դրամաշնորհներն են: Դրանք ներառում են ֆինանսական համահարթեցման սկզբունքով պետության կողմից տրամադրվող դոտացիաները,

որոնք կազմում են պլանային բյուջեի մոտ 70%-ը և փաստացի բյուջեի մոտ 80%-ը: Սա նշանակում է, որ համայնքները կարողանում են ինքնուրույն հոգալ իրենց ընթացիկ ծախսերի միայն փոքր մասը և այս հարցում մեծապես կախված են պետական աջակցությունից: Բյուջեի մեծությամբ երկրորդ հոդվածը հարկային եկամուտներն են, որոնց տեսակարար կշիռը փաստացի ընդհանուր բյուջետային եկամուտներում տատանվում է 12-24%-ի սահմաններում: Մնացած բոլոր հոդվածները շատ փոքր են եւ միասին վերցրած չեն գերազանցում համայնքային բյուջեների 15%-ը:

6.2. Բնակչության սեռատարիքային կազմը

Ուսումնասիրված համայնքերի առկա բնակչության բաշխվածքն ըստ սեռերի գրեթե հավասարաչափ է: Առկա բնակչության մոտ 48%-ը տղամարդիկ են, 52%-ը՝ կանայք: Կանանց թվաքանակի փոքր առավելությունը պայմանավորված է արական սեռի ազգաբնակչության համեմատաբար ավելի մեծ արտագաղթով:

Ուսումնասիրված համայնքերում ժամանավոր բնակչության տեսակարար կշիռն ըստ համայնքների տատանվում է 4-10%-ի սահմաններում: Բացառություն է կազմում Հովք համայնքը, որտեղ այդ ցուցանիշը 22% է: Դա պայմանավորված է նրանով, որ համայնքում մեծ է այլ համայնքներում բնակվող, բայց այստեղ գյուղատնտեսական գործունեություն իրականացնող անձանց թիվը:

Համայնքներում զբաղված ազգաբնակչության 76%-ը ներգրավված է միայն գյուղատնտեսական աշխատանքներում, իսկ 24%-ը բացի գյուղատնտեսությունից իրականացնում է նաև այլ գործունեություն: Սակայն զբաղվածության բարձր ցուցանիշը չի խոսում զբաղվածության խնդրի բացակայության մասին: Օրինակ՝ եթե 3-4 չափահաս անդամից բաղկացած ընտանիքը մշակում է փոքր տնամերձ հողամաս և բոլոր անդամներն ինչ-որ չափով ընդգրկված են այդ աշխատանքներում, ապա պաշտոնական վիճակագրությամբ նրանք բոլորը համարվում են զբաղվածներ: Սակայն հարկ է նշել, որ գյուղատնտեսությունը ներկայումս չի կարող լրիվ զբաղվածություն և համապատասխան եկամուտներ ապահովել համայնքների բնակչության համար:

6.3. Աշխատանքային միգրացիա

Ուսումնասիրված համայնքներում մեծ է աշխատանքային միգրացիայի խնդիրը: Վերջին տարիների ընթացքում արձանագրվել է աշխատուժի արտահոսքի շարունակական աճ: Այն կազմում է աշխատանքային տարիքի ազգաբնակչության մոտ 12%-ը, ընդ որում մեկնողների մեծ մասը երիտասարդ տարիքի արական սեռի ներկայացուցիչներն են: Միգրացիան առավել մտահոգիչ է սոցիալական տեսանկյունից:

Գյուղական 4 համայնքներից բնական աճը համեմատաբար մեծ է Գանձաքար եւ Գետահովիտ համայնքներում: Դա կարող է պայմանավորված լինել նրանով, որ այս համայնքները մոտ են գտնվում մարզկենտրոնին և երիտասարդ ընտանիքները մարզկենտրոն տեղափոխվելու խնդիր չունեն:

6.4. Կրթություն

Բնակչության կրթվածության մակարդակը ըստ համայնքների խիստ տարբեր է: Այն համեմատաբար բարձր է Իջևանին հարակից Գանձաքար և Գետահովիտ համայնքներում: Այս համայնքներում ընդհանուր առմամբ չափահաս բնակչության 30%-ն ունի բարձրագույն, 18%-ը՝ միջին մասնագիտական, 29%-ը՝ լրիվ միջնակարգ, իսկ 17%-ը՝ թերի միջնակարգ կրթություն: Դա կարող է պայմանավորված լինել մարզկենտրոնին մոտ լինելու հանգամանքով, որտեղ գործում է Երևանի պետական համալսարանի Իջևանի մասնաճյուղը և Իջևանի վարժարանը:

6.5. Սոցիալական ծառայություններ և ենթակառուցվածքներ

Համայնքներն աչքի չեն ընկնում սոցիալական ենթակառուցվածքների զարգացվածության բարձր մակարդակով: Գյուղական համայնքների բնակչությունը չի կարողանում վճարունակ պահանջարկ ներկայացնել սոցիալական ծառայությունների նկատմամբ, ուստի սոցիալական ենթակառուցվածքների ձևավորման հարցը գրեթե ամբողջությամբ ընկնում է պետության և բարերարների վրա:

Համայնքներում գործում են 12-ամյա դպրոցներ, սակայն բոլոր համայնքներում աշակերտների թիվը նվազման միտում ունի: Դա պայմանավորված է ինչպես ծնելիության նվազմամբ, այնպես էլ դեպի քաղաքներ երիտասարդ ընտանիքների արտահոսքով: Սա շատ լուրջ խնդիր է համայնքների համար: Աշակերտների թվի կրճատումը կարող է հանգեցնել դպրոցների ֆինանսավորման նվազեցման, մանկավարժների շրջանում աշխատատեղերի կրճատման և այլն:

Համայնքներում առկա է սպորտային ենթակառուցվածքների և մարզագույքի կարիք:

Բոլոր համայնքներն էլ ունեն բուժկետեր, որտեղ հատուկ վերապատրաստված բուժաշխատողների կողմից մատուցվում են միայն առաջին օգնության ծառայություններ, բնակչությունն օգտվում է Իջևան քաղաքի բուժապասարկման կենտրոններից:

Համայնքներում մշակույթային իրադաճությունները շատ հազվադեպ են: Երբեմն կազմակերպվում են համերգներ, հանդիսություններ տոների առիթով, ներկայացումներ և այլ: Մշակույթային միջոցառումների անցկացումը կարևոր նշանակություն ունի համայնքների համար սոցիալական և տնտեսական առումով: Այդպիսի միջոցառումները կարող են նպաստել զբոսաշրջիկների և այցելուների լրացուցիչ հոսքի ձևավորման և հետեւաբար համայնքների համար լրացուցիչ եկամուտներ ապահովել:

6.6. Տրանսպորտ և ճանապարհներ

Տրանսպորտը և ճանապարհները համայնքների համար կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրներից է: Հասարակական տրանսպորտով մարզկենտրոնի հետ կապը շատ ինտենսիվ է, ճանապարհների վիճակը հիմնականում բավարար է: Ձմռան ամիսներին մարզկենտրոնի հասանելիության խնդիրներ են առաջանում միայն Հովքի բնակչության համար: Ձմռանն առանձին օրեր ձյան պատճառով մարզկենտրոն տանող ճանապարհը դժվարանցանելի է դառնում:

6.7. Գյուղատնտեսություն

Ինչպես արդեն նշվեց, ուսումնասիրված համայնքներում գյուղատնտեսությունը գտնվում է վատ վիճակում: Այստեղ առկա են խնդիրներ, որոնք ընդհանուր են ՀՀ գրեթե բոլոր գյուղական համայնքների համար՝ ոռոգվող հողատարածքների սակավություն, ֆիզիկապես եւ բարոյապես մաշված գյուղատնտեսական մեքենասարքավորումներ, որակյալ սերմերի դժվար հասանելիություն, վառելիքի թանկություն, հողագործության մեջ ներդրումներ անելու համար սկզբնական կապիտալի բացակայություն, գյուղմթերքի պահպանման ենթակառուցվածքների բացակայություն և այլն:

Գյուղական համայնքներում ցանքատարածությունների գերակշռող մասը բաժին է ընկնում հացահատիկին: Դա բնական է, քանի որ ոռոգման բացակայության պարագայում այլ ավելի եկամտաբեր մշակույսերի աճեցումը դառնում է անհնար: Կարտոֆիլի ցանքատարածությունների հիմնական մասը բաժին է ընկնում Գանձաքար համայնքին, որտեղ կարտոֆիլի աճեցումը հողագործության հիմնական ուղղություններից մեկն է: Դրանով է պայմանավորված կարտոֆիլի ցանքատարածությունների համեմատաբար մեծ տեսակարար կշիռն ընդհանուրի մեջ: Բանջար-բոստանային կուլտուրաների և հատիկընդեղենի արտադրությունը համայնքներում հիմնականում ուղղված է տնտեսությունների սեփական կարիքների բավարարմանը: Դրանք մեծամասամբ աճեցվում են ոռոգվող տնամերձ հողամասերում:

Համայնքներն ունեն անասնապահության զարգացման մեծ ներուժ, որը պայմանավորված է ընդարձակ արոտավայրերի առկայությամբ: Սակայն ոլորտում առկա են որոշակի խնդիրներ, որոնք ընդհանուր են ՀՀ գրեթե բոլոր գյուղական համայնքների համար: Դրանց շարքում կարելի է նշել կենդանական ծագման արտադրանքի ոչ կայուն շուկան, հեռագնա արոտավայրերի ճանապարհների վատ վիճակը, դրանց ջրարբիացված չլինելը, մոտակա արոտավայրերի գերարածեցումը, պարբերաբար կրկնվող համաճարակները և այլն:

Համայնքներում անասնապահության ամենատարածված ճյուղը խոշոր եղջերավոր անասնապահությունն է, ընդ որում մեկ շնչին բաժին ընկնող խոշոր եղջերավոր անասունների թվաքանակով առաջատարը Հովք համայնքն է՝ 1,5 խոշոր եղջերավոր անասուններ, որն ավանդաբար մասնագիտացված է եղել անասնապահության մեջ: Մնացած համայնքներում այս ցուցանիշը տատանվում է 0,3-1,0-ի սահմաններում: Ընդհանուր առմամբ խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակում կովերը կազմում են մոտ 45% և արտադրված կաթի մոտ 50%-ն իրացվում է, մնացածը սպառվում է տնտեսությունների ներսում:

Վիճակը վատ է մանր եղջերավոր անասունների ճյուղում: Վերջին տարիներին մարզից դեպի Իրան արտահանվեց ոչխարների գրեթե ողջ մայրական կազմը, ինչը մեծ վնաս հասցրեց ոչխարաբուծությանը: Գրեթե նույն է պատկերը խոզի մսի արտադրության գծով, այն տարբերությամբ, որ խոզի մսի առևտրայնության մակարդակը շատ ցածր է: Խոզի մսի 68%-ը սպառվում է տնտեսությունների ներսում՝ հիմնականում տոներին:

Հավի մսի արտադրությունը համայնքներում հիմնականում իրականացվում է ինքնասպառման նպատակով: Թռչնամթերքով դժվար է մրցել շուկայում առկա տեղական թռչնաբուծական ֆաբրիկաների կողմից արտադրված կամ ներմուծված

արտադրանքի հետ՝ համեմատաբար բարձր ինքնարժեքի պատճառով: Համայնքի բնակչությունը թռչնաբուծությամբ զբաղվում է հիմնականում ձվի արտադրության նպատակով: Արտադրված ձվի մոտ կեսն իրացվում է, մնացածը գնում է ինքնասպառման:

Համայնքներում գյուղատնտեսության ոլորտում առկա խնդիրների մեծ մասը պայմանավորված է գյուղատնտեսական ենթառագվածքների բացակայության կամ դրանց վատ վիճակի հետ: Ենթակառուցվածքների մեծ մասը մնացել են դեռևս խորհրդային ժամանակներից: Դրանք ֆիզիկապես եւ բարոյապես մաշված են եւ չեն կարող նպաստավոր լինել արդյունավետ գյուղատնտեսության վարման տեսանկյունից:

Գյուղատնտեսության զարգացմանը խոչընդոտող ամենակարևոր խնդիրներից մեկը ոռոգման ջրի պակասն է՝ հիմնականում բացակայում է գործուն ոռոգման համակարգը կամ էլ ջուրը հասանելի է հիմնականում տնամերձ հողամասերի մի մասին:

Գյուղատնտեսական մեքենասարքավորումները համայնքներում հիմնականում խորհրդային շրջանի են և նորացման կարիք ունեն:

Գլուխ 7. ՆՈՅՆՄԲԵՐՅԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆՏԱՌԱՊԱՇՏՊԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ

7.1. Անտառվերականգնման միջոցառումներ

«Անտառային օրենսգիրքը սանիտարական հատումների իրականացման կարգը և անտառչինության ու անտառկառավարման պլանների մշակման հրահանգը սահմանում են անտառպաշտպանական միջոցառումների իրավական ասպեկտները և իրականացման կարգը, համաձայն որոնց անտառպաշտպանական միջոցառումները ներառում են անտառպաթյուղփական ուսումնասիրություններ, անտառի վնասատուների և հիվանդությունների կանխարգելում և սանիտարական հատումներ:

Անտառպաթյուղփական ուսումնասիրությունների միջոցով գնահատվում է անտառների սանիտարական վիճակը, որոշվում հիվանդ, չորացող և չորացած ծառերի քանակը, սանիտարական հատումների անհրաժեշտությունը և ծավալներն, ընդ որում սանիտարական հատումները կատարվում են անտառների սանիտարական վիճակի բարելավման, ինչպես նաև վնասատուների և հիվանդությունների բացասական ազդեցության հետևանքով կենսունակությունը կորցրած կամ ցգաչոր և չորացած ծառերի հեռացման նպատակով:

Կարևոր հանգամանք է, որ գերհասուն և ցգաչոր ծառերը մնալու միջավայր են հանդիսանում կենդանական աշխարհի համար և կենսաբազմազանության պահպանության նպատակով հատման բոլոր տեսակների ժամանակ արմատի վրա թողնվում են գերհասուն և ցգաչոր փչակով ծառեր՝ 1հա-ի հաշվով 2-ից 5մ³:

2006թ. գույքագրման արդյունքներով 863,5հա հիմնականում հասուն և գերհասուն ծառուտներում (ընդհանուր պաշարը 236464մ³) նախատեսվել էր սանիտարական հատումներ 23644մ³ ընդհանուր հատվող պաշարով, իրացվողը՝

20120մ³ (85%), որից շինափայտի պաշարը 4050մ³, որը կազմում իրացվող պաշարի 20,1%-ը:

Ներկա գույքագրման ընթացքում հատուկ անտառապաթուղոգիական ուսումնասիրություններ չեն կատարվել, սակայն գույքագրող խումբն անտառի գույքագրման ընթացքում ուսումնասիրել և գրանցել է նաև անտառի սանիտարական վիճակը:

Ուսումնասիրությունների արդյունքում 2232հա-ում, (ընդհանուր պաշարը 431650մ³) հիմնականում հասուն և գերհասուն ծառուտներում, նախատեսվել են սանիտարական հատումներ 45956մ³ ընդհանուր հատվող պաշարով, իրացման ենթակա բնափայտը՝ 38608մ³, որից շինափայտի պաշարը 3482մ³, որը կազմում է իրացման ենթակա պաշարի 9%-ը (աղյուսակ 24):

Անտառի վնասատուների և հիվանդությունների օջախների ժամանակին հայտնաբերման նպատակով նախատեսվում է ընթացիկ անտառապաթուղոգիական հետազոտություններ տարեկան 2500հա-ի վրա և մկնանման կրծողների դեմ պայքարի միջոցառումներ 100հա, ընդ որում վերջինս առաջարկվում է կատարել երիտասարդ անտառմշակույթներում, խոտհարքներում և տնկարանում:

Աղյուսակ 24. Ամփոփագիր սանիտարական հատման ծավալներն ըստ անտառապետությունների 2020-2029թթ

№	Անտառապետության անվանումը	Պահանջվում է անտառազիտական հասկացությամբ			Կրկնական ժամանակահատված	Տարեկան հաշվարկային ծավալը			
		մակերեսը, հա	ընդհանուր պաշարը, մ ³	հատման նախատեսած պաշարը, մ ³		հատվող պաշարը, մ ³			
						Ընդ.	իրացվող	որից	
								շինափայտ	վառելափայտ
1	Ջուջևանի	611,4	159140	16104	10	1610	1369	119	1250
2	Շլորկուտի	267,3	58054	4850	10	485	412	54	358
3	Զիկատարի	307,3	85810	8522	10	852	718	67	651
4	Ոսկեպարի	261,8	48280	4095	10	410	344	29	315
5	Նոյեմբերյանի	434,9	11936	8113	10	811	656	63	593
6	Կողբի	63,9	12930	1060	10	106	90	4	86
7	Դովեղի	285,4	55500	3212	10	321	272	13	259
Ընդամենը		2232,0	431650	45956		4595	3861	349	3512

Նոյեմբերյանի անտառտնտեսությունում անտառմշակույթներ հիմնադրվել են դեռևս 1940-ական թվականների վերջերին և սկզբնական շրջանում անտառմշակույթներ հիմնականում հիմնադրվել են ոչ անտառային և ոչ անտառաձածկ հողերում, իսկ 1970 և հաջորդող տասնամյակներում ավելի շատ իրականացվել են անտառվերականգնման միջոցառումներ (անտառի հիմնում մայր սաղարթի տակ և բնական վերածին օժանդակում):

Անտառտնտեսության տարածքներում վերջին յոթ տասնամյակներում հիմնադրված անտառմշակույթների վերաբերյալ արխիվային փաստաթղթերի հիմնականում անտառկուլտուրաների գրքերի ուսումնասիրություններից պարզվել է, որ անտառմշակույթներ հիմնվել են ոչանտառածածկ տարածքներում շուրջ 800հա և ավելի քան 1100հա ցածր լրիվության ծառուտներում մայր սաղարթի տակ:

2007թ. գույքագրման և գնահատման արդյունքներով չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթների ընդհանուր մակերեսը գնահատվել է 23,1հա, իսկ միակցված, անտառի շարք փոխադրված և բարձր տարիքի անտառմշակույթների ընդհանուր մակերեսը 624,6հա:

Անտառտնտեսության համապատասխան փաստաթղթերի ուսումնասիրության արդյունքով պարզվել է, որ 2007-2019թթ անտառտնտեսությունում իրականացվել են ոչ անտառածածկ տարածքներում անտառապատման և ցածր լրիվության ծառուտներում անտառվերականգնման աշխատանքներ ընդհանուր 146,3հա վրա, տնկվել է ընդհանուր մոտ 236000 բուսակ-տնկիներ, հիմնականում հացի, կովկասյան տանձենի, արևելյան խնձորենի, հունական ընկուզենի, լորի, հաճարի և այլ ծառատեսակներով, կառուցվել է մետաղյա փշալարով 16900 գծամետր ցանկապատ:

Նշված ծավալներից 68,3հա-ն իրականացվել է անտառտնտեսության կողմից բյուջետային ֆինանսավորմամբ, հիմնականում ցածր լրիվության ծառուտներում, իսկ 67հա-ն Բնության համաշխարհային հիմնադրամի հայաստանյան գրասենյակի կողմից (FLEG-2) ծրագրի շրջանակներում: 2012-2013թթ Կողբի անտառպետության անտառային հողերում իրականացվել է անտառի տրանսֆորմացիայի ծրագիր՝ միատարր անտառտնկարկների տարածքները լրացնել կլիմայի փոփոխության նկատմամբ առավել դիմացկուն, ինչպես նաև ածխածնի կուտակման տեսանկյունից արդյունավետ ծառատեսակներով, դարձնելով միատարր տնկարկները բազմատեսակային: Ծրագրի կողմից անտառմշակույթներ հիմնվել են ընդհանուր 78հա-ի վրա, նույն թվում 21,8հա անտառային փոքր բացատներում, 6հա այգիներում լրացման նպատակով և 50,2հա սոճու և լայնատերևավոր ծառատեսակների ցածր լրիվության ծառուտներում սաղարթի տակ հիմնականում վրացական կաղնի, ընկուզենի, դաշտային թխկի, սովորական հացի, կովկասյան տանձենի և արևելյան խնձորենի ծառատեսակներով:

2020թ. գույքագրմամբ չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթների մակերեսը կազմել է 77,9հա: Անտառի շարք փոխադրված և բարձր տարիքի անտառմշակույթների ընդհանուր մակերեսը նվազել է 62,0հա-ով՝ 648,7հա (աղյուսակ 14):

Գույքագրված անտառմշակույթների 22,5%-ի վիճակը (163,8հա) գնահատվել է լավ, 39,8%-ը (288,9հա) բավարար, իսկ 37,7%-ի (273,9հա) վիճակն անբավարար (աղյուսակ 25), ընդ որում անբավարար գնահատվածը հիմնականում 0,3 և մասամբ 0,4 լրիվության սոճու անտառմշակույթներ են:

Աղյուսակ 25. Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության միակցված և չմիակցված անտառմշակույթները

№	Հոդաոտեսք	Անտառպետություններ	Ընդհանուր
---	-----------	--------------------	-----------

		Կողբի	Դովեղի	Նոյեմբերյանի	Զիկատարի	Ջուջևանի	Շիրոկուտի	Ոսկեպարի	մակերեսը
1	Միակցված անտառմշակույթներ	200,2	103,1	92,2	44,7	79,8	66,2	62,5	648,7
2	Զմիակցված սաղարթով անտառմշակույթներ	17,7	0,7	5,4	1,2	7,4	5,7	39,8	77,9
	Ընդամենը	217,9	103,8	97,6	45,9	87,2	71,9	102,3	726,6

Աղյուսակ 26. Անտառային մշակույթների մակերեսները և վիճակն ըստ անտառպետությունների

№	Անտառպետության անվանումը	Մակերեսը, հա	Անտառմշակույթի վիճակը (մակերեսը, հա)		
			լավ	բավարար	անբավարար
1	Կողբի	չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		17,7	2,0	15,7	-
		միակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		200,2	36,4	61,5	102,3
		217,9	38,4	77,2	102,3
2	Դովեղի	չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		0,7	-	0,7	-
		միակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		103,1	4,1	47,7	51,3
		103,8	4,1	48,4	51,3
3	Նոյեմբերյանի	չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		5,4	0,2	3,5	1,7
		միակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		92,2	11,2	36,6	44,4
		97,6	11,4	40,1	46,1
4	Զիկատարի	չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		1,2	-	1,2	-
		միակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		44,5	1,2	18,3	25,2
		45,9	1,2	19,5	25,2
5	Ջուջևանի	չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		7,4	1,4	3,5	2,5
		միակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		79,8	7,4	57,9	14,5
		87,2	8,8	61,4	17,0
6	Ոսկեպարի	չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		39,8	39,8	-	-
		միակցված սաղարթով անտառմշակույթներ			
		62,5	7,8	32,1	22,6
		102,3	47,6	32,1	22,6

№	Անտառայտության անվանումը	Մակերեսը, հա	Անտառառնալուծի վիճակը (մակերեսը, հա)		
			լավ	բավարար	անբավարար
7	Շլոբկուտի	չմիակցված սաղարթով անտառառնալուծներ			
		5,7	-	2,8	2,9
		միակցված սաղարթով անտառառնալուծներ			
		66,2	52,3	7,4	6,5
		71,9	52,3	10,2	9,4
	Ամբողջը	չմիակցված սաղարթով անտառառնալուծներ			
		77,9	43,4	27,4	7,1
		միակցված սաղարթով անտառառնալուծներ			
		648,7	120,4	261,5	266,8
		726,6	163,8	288,9	273,9

7.2. Անտառաճեցման պիտանելիության դասակարգում

Անտառվերականգնման միջոցառումների նախագծման ժամանակ հաշվի է առնվել տարբեր անտառային տիպերում և հողային կատեգորիաներում բնական վերածի ընթացքը և անտառաճման պայմանները: Անտառհիմնման, ինչպես նաև ագրոտեխնիկական միջոցառումների նախագծման համար հիմք են ընդունում հողային բերրիության և անտառաճեցման պիտանելիության դասակարգումը.

- Անտառաճեցման պիտանելիության առաջին խմբի մեջ են մտնում մինչև 20° թեքության լանջերը, հողերը հզոր կամ միջին հզորության են, մայրական ապարների ելքը մինչև 20%: Այս պայմաններում կարող են աճել արժեքավոր, արագաճ, երկարակյաց անտառային, ինչպես նաև պտղատու տեսակներ:
- Երկրորդ խմբի մեջ են ներառվում ավելի փոքր հզորություն ունեցող հողերը, համեմատաբար վատ անտառաճեցման պայմաններով, այն է միջին աստիճանի քարքարոտ, մայրական ապարների ելքը 20-40%, միջին հզորության, մինչև 35° թեքության լանջերի վրա գտնվող տարածքները: Նշված պայմաններում բարձրարժեք տեսակները աճի և արտադրողականության տեսանկյունից զիջում են 1-ին խմբին:
- Երրորդ խմբի մեջ մտնող հողային պայմաններում անտառաճեցման հնարավորությունները սահմանափակ են, որտեղ աճում են սահմանափակ տեսակների ծառաթփատեսակներ, որոնք պահանջկոտ չեն հողակլիմայական պայմանների նկատմամբ:
- Չորրորդ խմբի մեջ են մտնում հողային պայմանների այն տարբերակները, որոնք բավարար չեն անտառաճեցման համար, այսինքն շատ ուժեղ քարքարոտ են և մայր ապարի ելքը կազմում է 60% և ավելի:

7.3. Անտառապատման և անտառվերականգնման եղանակներ

Կախված անտառհիմնվող տարածքի տեղադրությունից, վիճակից, աճեցվող ծառատեսակների կենսաբանական առանձնահատկություններից,

անտառապատման նպատակից նախատեսվում են սերմերի ցանքի կամ տունկի եղանակով անտառտնկում:

Ցանքի եղանակով հիմնված տնկարկը սովորաբար ավելի երկարակյաց և կենսաբանորեն ավելի կայուն է, սակայն առաջին տարիներին մեծ է կախվածությունը բնական պայմաններից և սերմերի ծլունակությունից, բուսակները ենթակա են ոչնչացման կլիմայական պայմանների տատանումների հետևանքով, ինչպես նաև մոլախոտերի հետ միաժամանակ աճման պայմաններում ցածր է մրցակցությունը: Տնկման առավելությունը կայանում է նրանում, որ տնկիներն առաջին տարիներին ավելի արագ են աճում, քանի որ իրենց դանդաղ աճման շրջանը անցել են տնկարանում, ավելի քիչ են տուժում մոլախոտերի հետ պայքարում, ինչպես նաև քիչ են վնասվում կրծողների և թռչունների կողմից:

Դաշտային ուսումնասիրության արդյունքներով, հաշվի առնելով անտառաճման պայմանները և ծառատեսակի կենսաբանական առանձնահատկություններն, ընտրվել են համապատասխան անտառվերականգնման եղանակները, հիմնման սխեմաները և հաշվարկվել են տնկանյութի ու սերմերի պահանջը:

Անտառհիմնումը հիմնականում նախատեսվում է հատկապես 15°-ից բարձր թեքությունների վրա խրամատային եղանակով՝ կիրառելով սերմնաբուսակների տնկման և սերմերով ցանքսի եղանակը, իսկ խոշոր տնկանյութով համեմատաբար հարթ տարածքներում հիմնելու դեպքում՝ փոսային եղանակը: Խրամատների երկարությունը, կախված հողատեսքից և մայր ապարների ելքի աստիճանից, նախատեսվում է 1000-3000գծմ/հա:

Անտառվերականգնում նախատեսվում է ցածր լրիվության ծառուտների լրիվության և արտադրողականության բարձրացման նպատակներով և իրականացվում են մայր սաղարթի տակ ցանքսի կամ տնկման եղանակներով: Որոշ հատվածներում, որտեղ բնական պատուհանները համեմատաբար մեծ են և ընդգրկում են մակերեսի ոչ պակաս 40%-ը, անտառաճեցման նպաստավոր պայմանների առկայության դեպքում նախատեսվում է տնկման եղանակով բարձրարժեք ծառատեսակներով (լորենի, անտառային պտղատու տեսակներ) լրիվության և արդյունավետության բարձրացում: Ընտրված ծառատեսակները, հատկապես լորենին, լինելով մեղրատու ծառատեսակ, կնպաստի մեղվաբուծության զարգացմանը:

Բնական վերականգնման օժանդակում՝ իրականացվում է ցանկապատման և հանքայնացման եղանակով, որը նախատեսվում է հարթակներով (1x1մ), որոնց քանակությունը կախված ծառուտի լրիվությունից, մայր ապարների ելքից և առկա բնական վերաճի քանակությունից՝ նախատեսվում է 500-1000 հատ 1 հեկտարում:

Անտառգիտական տեսանկյունից անտառվերականգնման միջոցառումներ նշանակվում են համատարած հատված տարածքներում, անթրոպոգեն նոսրուտներում, մահացած ծառուտներում (քամատապալ հատվածներ) և ցածր լրիվության ծառուտներում:

Ուսումնասիրությունների արդյունքում ընտրվել են անտառապատման և վերականգնման ենթակա տարածքները՝ ընդհանուր 1017,6հա:

Նոր անտառների հիմնման, ինչպես նաև դեգրադացված անտառների բնական վերականգնմանը նպաստելու նպատակով նախատեսվում է ցանկապատի կառուցում մետաղյա փշալարով մոտ 44000գծմ ընդհանուր երկարությամբ, որով շուրջ 12000հա

անտառային հողերում կկանխվի անասունների մուտքը և նպաստավոր պայմաններ կստեղծվեն անտառի բնական վերականգնման համար:

Անտառապատման միջոցառումներ նախատեսվել են ընդհանուր 206,4հա հատված և անթրոպոգեն նոսրուտներում, ցածր լրիվության 386,3հա ծառուտներում նախատեսվել է համեմատաբար հարթ լանջերի վրա բնական վերականգնման օժանդակման միջոցառումներ, հարթակների (1x1մ) պատրաստումով, կաղնու և հաճարենու սերմերի ցանքսով: Բնական վերածին օժանդակման միջոցառումներ է նախատեսվում նաև հատապտղային կենու պուրակում 2,6հա-ի վրա, կենու ծառերի սաղարթի տակ (հանքայնացում):

Դովեղի անտառպետության 18-րդ քառակուսու 36-րդ հատվածում նախատեսվում է ջոնջոլենու թփերի և մատղաշի խնամք, իսկ կից 29-րդ հատվածի 4,4հա ցածր լրիվության ծառուտում՝ տարածքի մաքրման ու ջոնջոլենու բուսակների տնկման և խնամքի աշխատանքներ: Հանրապետությունում եզակի, Հայաստանի բույսերի Կարմիր գրքում գրանցված, ջոնջոլկուտի պահպանության և կայուն կառավարման նպատակով՝ նախատեսվում է տարածքի ցանկապատում:

Նախատեսվել են նաև չմիակցված սաղարթով 31,2հա մշակույթների լրացման և 50,7հա պտղատու այգու (խնձորենի, տանձենի) վերակառուցման աշխատանքներ՝ հունական ընկուզենու, կովկասյան տանձենու և արջատխլենու տնկիներով:

Նախատեսվել են անտառմշակույթների հիմնում՝ անտառային 497,7հա բացատներում և ներկայումս որևէ նպատակով չոգտագործվող ազատ տարածքներից ընտրված համեմատաբար հարթ (մինչև 15° լանջի թեքությամբ) ընդհանուր 357,5հա տարածքներում:

Նախատեսվող միջոցառումների ընդհանուր ծավալի 34,6%-ը (357,5հա) բաժին է ընկնում Շիրակուտի, 17,9%-ը (184,7հա) Զուջևանի, 13,5%-ը (139,4հա) Կողբի, իսկ 31,1%-ը մյուս 4 անտառպետություններին (աղյուսակ 27, 28):

Աղյուսակ 27. Ամփոփագիր Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության անտառվերականգնման նախատեսած ծավալների ըստ անտառպետությունների, հողատեսքերի և վերականգնման եղանակների

Անտառպետության անվանումը	Հողատեսքը	Մակերեսը, հա	Ըստ անտառվերականգնման եղանակի			
			Անտառմշակույթների հիմնում	Բնական վերականգնման օժանդակում	Լրացում (փոսերով)	Վերակառուցում
Կողբի	Բացատ	22,0	22,0			
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	27,4	24,8	2,6		
	Ցածր լրիվության անտառ	74,9		74,9		
	Չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթներ	8,5			8,5	
	Ցանկապատի կառուցում 5000 գծմ					

Անտառայեռության անվանումը	Հողատեսքը	Մակերեսը, հա	Ըստ անտառվերականգնման եղանակի			
			Անտառմշակությունների հիմնում	Բնական վերականգնման օժանդակում	Լրացում (փոխերով)	Վերականգնում
	Ընդամենը	132,8	46,8	77,5	8,5	
Նոյեմբերյանի	Բացատ	21,3	21,3			
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	24,4	14,2	10,2		
	Ցածր լրիվության անտառ	47,5		47,5		
	Չմիակցված սաղարթով անտառմշակություններ	5,2			5,2	
	Պտղատու այգի	21				21
	Ցանկապատի կառուցում 8000 գծմ					
	Ընդամենը	119,4	35,5	57,7	5,2	21
Հովեղի	Բացատ	8,7	8,7			
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	7,9	7,9			
	Ցածր լրիվության անտառ	36,9		36,9		
	Չմիակցված սաղարթով անտառմշակություններ	5,2			5,2	
	Ցանկապատի կառուցում 5000 գծմ					
		Ընդամենը	58,7	16,6	36,9	5,2
Ջիկատարի	Բացատ	1	1			
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	12,3	12,3			
	Ցածր լրիվության անտառ	30,6		30,6		
	Չմիակցված սաղարթով անտառմշակություններ	1,2			1,2	
	Պտղատու այգի	29,7				29,7
	Ցանկապատի կառուցում 5000 գծմ					
	Ընդամենը	74,8	13,3	30,6	1,2	29,7
Ջուջևանի	Բացատ	65,3	65,3			
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	39,7	37,9	1,8		
	Ցածր լրիվության անտառ	79,7		79,7		
	Ցանկապատի կառուցում 7000 գծմ					
		Ընդամենը	184,7	103,2	81,5	
Շյրբխուտի	Բացատ	230,6	230,6			
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	72,6	72,6			
	Ցածր լրիվության անտառ	35,2		35,2		
	Չմիակցված սաղարթով անտառմշակություններ	4,5			4,5	
	Ցանկապատի կառուցում 10000 գծմ					
		Ընդամենը	342,9	303,2	35,2	4,5
Ոսկեպատի	Բացատ	8,6	8,6			
	Ցածր լրիվության անտառ	81,5		81,5		

Անտառապետության անվանումը	Հողատեսքը	Մակերեսը, հա	Ըստ անտառվերականգնման եղանակի			
			Անտառառնալուծությունների հիմնում	Բնական վերականգնման օժանդակում	Լրացում (փոսերով)	Վերականգնում
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	23,1	23,1			
	Ցանկապատի կառուցում 4000 գծմ					
	Ընդամենը	113,2	31,7	81,5		
Ամբողջը	Բացատ	357,5	357,5			
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	206,4	192,8	13,6		
	Ցածր լրիվության անտառ	386,3		386,3		
	Չմիակցված սաղարթով անտառառնալուծություններ	32,2			31,2	
	Պտղատու այգի	50,7				50,7
	Ցանկապատի կառուցում 44000 գծմ					
	Ընդամենը	1017,6	550,3	400,9	31,2	50,7

Անտառգիտական տեսանկյունից անտառվերականգնման միջոցառումներ նշանակվում են համատարած հատված տարածքներում, անթրոպոգեն նոսրուտներում, մահացած ծառուտներում (քամատապալ հատվածներ) և ցածր լրիվության ծառուտներում:

Աղյուսակ 28. Ամփոփագիր Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության անտառվերականգնման նախատեսած ծավալների ըստ անտառապետությունների, հողատեսքերի և վերականգնման եղանակների

Անտառապետության անվանումը	Հողատեսքը	Մակերեսը, հա	Ըստ անտառվերականգնման եղանակի			
			Անտառառնալուծությունների հիմնում	Բնական վերականգնման օժանդակում	Լրացում (փոսերով)	Վերականգնում
Կողմի	Բացատ	22,0	22,0			
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	27,4	24,8	2,6		
	Ցածր լրիվության անտառ	74,9		74,9		
	Չմիակցված սաղարթով անտառառնալուծություններ	8,5			8,5	
	Ցանկապատի կառուցում 5000 գծմ					
	Ընդամենը	132,8	46,8	77,5	8,5	

Անտառայտության անվանումը	Հողատեսքը	Մակերեսը, հա	Ըստ անտառվերականգնման եղանակի				
			Անտառաձևակազմների հիմնում	Բնական վերականգնման օժանդակում	Լրացում (փոխերով)	Վերականգնում	
Նայեմբերյանի	Բացատ	21,3	21,3				
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	24,4	14,2	10,2			
	Ցածր լրիվության անտառ	47,5		47,5			
	Չմիակցված սաղարթով անտառաձևակազմներ	5,2			5,2		
	Պտղատու այգի	21				21	
	Ցանկապատի կառուցում 8000 գծմ						
	Ընդամենը		119,4	35,5	57,7	5,2	21
Դովերի	Բացատ	8,7	8,7				
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	7,9	7,9				
	Ցածր լրիվության անտառ	36,9		36,9			
	Չմիակցված սաղարթով անտառաձևակազմներ	5,2			5,2		
	Ցանկապատի կառուցում 5000 գծմ						
	Ընդամենը		58,7	16,6	36,9	5,2	
Զիկասարի	Բացատ	1	1				
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	12,3	12,3				
	Ցածր լրիվության անտառ	30,6		30,6			
	Չմիակցված սաղարթով անտառաձևակազմներ	1,2			1,2		
	Պտղատու այգի	29,7				29,7	
	Ցանկապատի կառուցում 5000 գծմ						
	Ընդամենը		74,8	13,3	30,6	1,2	29,7
Ջուզևանի	Բացատ	65,3	65,3				
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	39,7	37,9	1,8			
	Ցածր լրիվության անտառ	79,7		79,7			
	Ցանկապատի կառուցում 7000 գծմ						
	Ընդամենը		184,7	103,2	81,5		
Շյրքուտի	Բացատ	230,6	230,6				
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	72,6	72,6				
	Ցածր լրիվության անտառ	35,2		35,2			
	Չմիակցված սաղարթով անտառաձևակազմներ	4,5			4,5		
	Ցանկապատի կառուցում 10000 գծմ						
	Ընդամենը		342,9	303,2	35,2	4,5	
Ոսկեպարի	Բացատ	8,6	8,6				
	Ցածր լրիվության անտառ	81,5		81,5			
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	23,1	23,1				

Անտառապլետության անվանումը	Հողատեսքը	Մակերեսը, հա	Ըստ անտառվերականգնման եղանակի			
			Անտառառվելությունների հիմնում	Բնական վերականգնման օժանդակում	Լրացում (փոսերով)	Վերականգնում
Ցանկապատի կառուցում 4000 գծմ						
Ընդամենը		113,2	31,7	81,5		
Ամբողջը	Բացատ	357,5	357,5			
	Անթրոպոգեն նոսրուտ	206,4	192,8	13,6		
	Ցածր լրիվության անտառ	386,3		386,3		
	Չմիակցված սաղարթով անտառառվելություններ	32,2			31,2	
	Պտղատու այգի	50,7				50,7
	Ցանկապատի կառուցում 44000 գծմ					
Ընդամենը		1017,6	550,3	400,9	31,2	50,7

7.4. Անտառի և կենսաբազմազանության պահպանություն

Անտառների և կենսաբազմազանության պահպանությունն ուղղված է լանդշաֆտային և կենսաբանական բազմազանության բնականոն զարգացման ապահովմանը, լեռնային անտառային էկոհամակարգերի և դրանց բնորոշ հազվագյուտ և արժեքավոր բույսերի ու կենդանիների պահպանությանն ու վերարտադրությանը:

7.5. Մոնիթորինգի ծրագիր

Կենսաբազմազանության մոնիթորինգի համակարգի ներդրման հիմնական նպակակն է կանխատեսել բնական և մարդածին ազդեցությունների հետևանքով առաջ եկած գործընթացների զարգացումը և կատարել կանխատեսումներ դրանց հետագա ընթացքի վերաբերյալ: Ստացված մոնիթորինգային տվյալները պետք է օգտագործվեն անտառտնտեսության տարածքում իրականացվող կառավարման գործողություններում համապատասխան փոփոխություններ և շտկումներ կատարելու համար՝ ուղղված էկոհամակարգերի, բնական միջավայրերի և տեսակների պահպանությանը և բնականոն զարգացմանը:

Կենսաբազմազանության մոնիթորինգի խնդիրներն են.

- Բացահայտել կենսաբազմազանության տեսակային կազմի, տարածվածության, քանակական ցուցանիշների, բնակության վայրերի, կենդանիների միգրացիոն ուղիների առկա վիճակը և միտումները:
- Բացահայտել յուրաքանչյուր էկոհամակարգի և դրա բաղադրիչների վրա մարդածին գործոնների ազդեցությունը:

- Գնահատել և կանխատեսել էկոհամակարգերի բաղադրիչների՝ կենսաբազմազանության և բնական ռեսուրսների քանակական և որակական փոփոխությունների ընթացքը:

Անհրաժեշտ է մշակել մոնիթորինգի ծրագիր, որը կներառի ինդիկատորային տեսակների ընտրություն՝ էկոհամակարգերի վիճակի միտումները բացահայտելու համար, մոնիթորինգային արձանագրությունների մշակում, դիտակետերի և փորձահրապարակների որոշում և այլն: Անհրաժեշտ է ներդնել և վարել մոնիթորինգի տվյալների բազա և համակարգչային ծրագիր:

Արգելավայրի տարածքում մոնիթորինգի ենթակա հիմնական խոշոր կաթնասուններն են գորշ արջը (*Ursus arctos*), եվրոպական լուսանը (*Lynx lynx*), մոխրագույն գայլը (*Canis lupus*), այծյամը (*Capreolus capreolus*) և վայրի խոզը (*Sus scrofa*): Մոնիթորինգի ենթակա թռչնատեսակներից կներառվեն գիշատիչները և այլ տեսակներ:

Զբոսաշրջության մոնիթորինգը պետք է ներառի արգելավայրի տարածքներ զբոսաշրջիկների այցելության արդյունքում բնապահպանական և սոցիալական ազդեցության գնահատում և ճիշտ կառավարում, ինչպես նաև մատուցվող ծառայության որակի գնահատում: Մասնավորապես, մոնիթորինգը պետք է անդրադառնա զբոսաշրջության ծրագրի շրջանակներում իրականացվող գործողություններին, որոնք հնարավոր վնաս կարող են հասցնել էկոհամակարգերի ամբողջականությանը: Անհրաժեշտ է ստեղծել զբոսաշրջության տեղեկատվական բազա GIS համակարգով:

Անհրաժեշտ է ընտրել մոնիթորինգ իրականացնող անձնակազմ և ստեղծել տեխնիկական հզորություններ, կազմակերպել գործնական դասընթացներ անտառտնտեսության համապատասխան մասնագետների և անտառապահների համար:

Գիտական ուսումնասիրությունները նպատակաուղղված են հիմնական գործառույթների՝ կենսաբանական և լանդշաֆտային բազմազանության ու պատմամշակութային և բնության ժառանգության պահպանության արդյունավետ իրականացմանը:

Գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքում ստացված տեղեկատվությունը կիրառվում է բնապահպանական միջոցառումների պլանավորման, այդ թվում էկոհամակարգերի և դրանց բաղադրիչների պահպանության ու վերականգնման, և դրանց արդյունավետության գնահատման համար, պահպանվող համակարգերի և օբյեկտների վիճակի գնահատման և կանխատեսման, մոնիթորինգի իրականացման, էկոլոգիական հարցերի լուսաբանման, տուրիզմի և ռեկրեացիայի, ինչպես նաև իրականացվող տնտեսական գործունեության ազդեցության գնահատման համար:

Գիտական ուսումնասիրություններն իրականացվելու են կազմակերպության համապատասխան մասնագետների միջոցով: Նրանք պետք է համագործակցեն գիտնականների և հետազոտողների հետ՝ աջակցելով նրանց ու տրամադրելով տեխնիկական օգնություն դաշտային աշխատանքներում: Գիտական և հետազոտական աշխատանքները պետք է իրականացվեն անտառների կառավարման համար կարևոր ոլորտների բացահայտմամբ և առաջնայնությունների սահմանմամբ՝ համագործակցելով համապատասխան մասնագետների հետ:

Ելնելով վերոհիշյալից, 2020-2026թթ.-ի գիտական ուսումնասիրությունների ծրագրում առաջարկվում է ներառել.

- Հայաստանի բույսերի և կենդանիների Կարմիր գրքում ընդգրկված բուսական ու կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչների դաշտային ուսումնասիրություններ (գույքագրման իրականացում, թվաքանակի հաշվառման և պոպուլյացիաների գնահատման աշխատանքներ)՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով առավել վտանգված տեսակների հայտնաբերմանը,
- կենսաբազմազանության տվյալների բազայի ստեղծում/վարում և պահպանման ու հարստացման նպատակով արժեքավոր և հազվագյուտ տեսակների հավաքածուների կազմում,
- հազվագյուտ և վտանգված տեսակներից կազմված էկոհամակարգերի (ծառուտների) և դրանց ինքնավերականգնման ու ինքնակարգավորման հնարավորությունների բարձրացման ուսումնասիրություններ և դրանց վիճակի բարելավման լրացուցիչ միջոցառումների նախատեսում (օրինակ՝ ջոնջուլենի, հատապտղային սոճի և այլն),
- կլիմայի փոփոխության նկատմամբ անտառների խոցելիության և հարմարվողականության բարձրացման ուսումնասիրություններ և կոնկրետ միջոցառումների նախատեսում,
- ինվազիվ և էքսպանսիվ բուսատեսակների ուսումնասիրություններ և բնական էկոհամակարգերի վրա դրանց ազդեցության նվազեցմանն ուղղված գործողությունների նախատեսում,
- անտառային էկոհամակարգերի կողմից տրամադրվող էկոհամակարգային ծառայությունների ուսումնասիրություններ, ներառյալ օգտակար բուսատեսակների պաշարների, ածխածնի կուտակման և այլ ուսումնասիրությունները:

Գլուխ 8. ԻՋԵՎԱՆԻ ԱՆՏԱՌՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆՏԱՌԱՂԱՇՏՊԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ

«Անտառային օրենսգիրքը, սանիտարական հատումների իրականացման կարգը և անտառկառավարման պլանների մշակման հրահանգը սահմանում են անտառպաշտպանական միջոցառումների իրավական ասպեկտները և իրականացման կարգը, համաձայն որոնց անտառպաշտպանական միջոցառումները ներառում են անտառպաթուղոգիական ուսումնասիրություններ, անտառի վնասատուների և հիվանդությունների կանխարգելում և սանիտարական հատումներ: Անտառպաթուղոգիական ուսումնասիրությունների միջոցով գնահատվում է անտառների սանիտարական վիճակը, որոշվում հիվանդ, չորացող և չորացած ծառերի քանակը, սանիտարական հատումների անհրաժեշտությունը և ծավալները, ընդ որում սանիտարական հատումները կատարվում են անտառների սանիտարական վիճակի բարելավման, ինչպես նաև վնասատուների և հիվանդությունների բացասական ազդեցության հետևանքով կենսունակությունը կորցրած կամ ցրացր և չորացած ծառերի հեռացման նպատակով (աղյուսակ 29):

Աղյուսակ 293. Ծառերի վիճակի կարգը բնորոշող սանդղակ

Ծառերի կարգ	Հիմնական նշանները	Լրացուցիչ նշաններ
Ասեղնատերևավորներ		
I. Առանց թուլացման նշանների	Ասեղնատերևները կանաչ են, փայլուն, սաղարթը խիտ, տվյալ տեսակի և տարիքի, աճման պայմանների և տարվա եղանակի համար աճը նորմալ է:	-
II. Թուլացողներ	Ասեղնատերևները հաճախ սովորականից բաց են, սաղարթը թույլ թափանցիկ, աճը նորմալի համեմատությամբ կիսով չափ թույլ է:	Հնարավոր է բնի և արմատաթաթի, ճյուղերի տեղափոխված վնասվածքի նշաններ:
III. Թուլացածներ	Ասեղնատերևները բաց կանաչավուն կամ անփայլ մոխրագույն են, սաղարթը թափանցիկ, աճը նորմալ է համեմատությամբ կեսից ավելի թույլ է:	Հնարավոր է բնի, արմատաթաթի, ճյուղերի, սաղարթի վնասվածքի նշաններ, բնի կամ ճյուղերի վարակվածություն վնասատուներով:
IV. Չորացողներ	Ասեղնատերևները մոխրագույն կամ դեղնա-կանաչավուն են, սաղարթը նոսրացած է ընթացիկ տարվա աճը նկատելի է կամ բացակայում է:	Ծառի բնի և մյուս հատվածների վնասվածության նշաններն ուժեղ արտահայտված են, քան նախորդ կարգում (կատեգորիաում), հնարավոր է ծառի վարակվածություն բնային վնասատուներով:
V. Ցցաչորներ (ընթացիկ տարվա)	Ասեղնատերևները մոխրագույն, շագանակագույն, դեղին են, սաղարթը նոսրացած է, փոքր ճյուղերը պահպանվում են, կեղևը պահպանվել է կամ թափվել է մասամբ:	-
VI. Ցցաչորներ (անցած տարիներից)	Ասեղնատերևները թափվել են կամ պահպանվել են մասամբ, փոքրիկ ճյուղերը կտրատվել են, կեղևը թափվել է:	Բնում և ճյուղերում կան վնասատու միջատների հետքեր, կեղևի տակ առկա է առատ շագանակագույն այլուր և բնափայտը քայքայող սնկամարմին:
Լայնատերևավորներ		
I. Առանց թուլացման նշանների	Տերևները կանաչ են, փայլուն, սաղարթը խիտ, տվյալ տեսակի և տարիքի, աճման պայմանների և տարվա եղանակի համար ընթացիկ տարվա աճը նորմալ է:	-
II. Թուլացողներ (չոր է կեղևի 1/4-ը)	Տերևները կանաչ են, սաղարթը թույլ թափանցիկ, աճը նորմալի թուլացած, ճյուղերի գրեթե 1/4-ը չորացած են:	Հնարավոր է ճյուղերի, արմատաթաթի և բնի տեղափոխված վնասվածքներ
III. Թուլացածներ (չոր է կեղևի մինչև 1/2-ը)	Տերևները մանր են կամ սովորականից բաց, ժամանակից շուտ թափվում են, սաղարթը թափանցիկ է, ճյուղերի 1/4 - 1/2-ը չորացել են:	Նախորդ կարգի նշանները վառ արտահայտված են, առկա են բնային վնասատուների հետքեր, բնից և ճյուղերից նկատվում է հյութածորություն:
IV. Չորացողներ (կեղևի 1/2-ից ավելին չորացած են)	Տերևները մանր են, սովորականից բաց կամ դեղնավուն, ժամանակից շուտ թափվում են կամ թառամում, սաղարթը թափանցիկ է, ճյուղերի 1/2-3/4-ը չորացել են:	Հնարավոր է բնի և ճյուղերի վրա բնային վնասատուների առկայություն (անցքեր, հյութածորություն, շագանակագույն այլուր և այլն):
V. Ցցաչորեր (ընթացիկ տարվա)	Տերևները չորացել են, թառամել կամ ժամանակից շուտ թափվել, ճյուղերի ավելի քան 3/4-ը չորացել են, փոքրիկ ճյուղերը և կեղևը պահպանվել են:	Հնարավոր է բնի ճյուղերի և արմատաթաթի վրա բնային վնասատուների առկայության նշաններ և սնկային հիվանդություններ:
VI. Ցցաչորեր (անցած տարիներից)	Տերևները և ճյուղերի մի մասը թափվել են, բնի կեղևը մեծ մասամբ քայքայվել կամ թափվել է:	Բնի, ճյուղերի և արմատաթաթի վրա առկա են վնասատուների հետքեր, կեղևի տակ առկա են սնկամարմիններ:

Անտառներում կիրառվում են սանիտարական հատումների երկու տեսակ՝ համատարած և ընտրովի: Համատարած սանիտարական հատումներն իրականացվում են ամբողջությամբ չորացած, հրդեհների, վնասատուների և հիվանդությունների բացասական ազդեցության հետևանքով կենսունակությունը կորցրած ծառուտներում, որոնցում պարտադիր իրականացվում են անտառվերականգնման միջոցառումներ, իսկ ընտրովի սանիտարական հատումներն իրականացնելիս հատվում են նշված պատճառներով կենսունակությունը կորցրած առանձին ծառեր, ընդ որում վերջինի դեպքում չպետք է խախտվեն ծառուտի կենսունակությունը, կառուցվածքը, արտադրողականությունը, նպատակային գործառույթները և հատումից հետո ծառուտի լրիվությունը չպետք է փոքր լինի 0,5-ից: Կարևոր հանգամանք է, որ գերհասուն և ցցաչոր ծառերը մնալու միջավայր են հանդիսանում կենդանական աշխարհի համար և կենսաբազմազանության պահպանության նպատակով հատման բոլոր տեսակների ժամանակ արմատի վրա թողնվում են գերհասուն և ցցաչոր փչակով ծառեր՝ 1հա-ի հաշվով 2-5մ³: Ընտրովի սանիտարական

հատման ծառերի ընտրությունը, դրոշմումը և հատումը կատարվում է ելնելով ծառի ընդհանուր վիճակից, որի որոշումը կատարվում է ստորև ներկայացվող սանդղակի:

Գույքագրման ժամանակ իրականացված անտառի սանիտարական վիճակի ուսումնասիրությունների արդյունքում 99,8հա-ի վրա (ընդհանուր հատվածների պաշարը 20540մ³) հայտնաբերվել է վնասատուներից և հիվանդություններից տարբեր աստիճանի վնասված ծառեր 1240մ³ ընդհանուր պաշարով և նշանակվել են ընտրովի սանիտարական հատումներ, որից իրացման ենթակա պաշարը 1012մ³, նույն թվում շինափայտը 79մ³, վառելափայտը 933մ³:

Նշված հատման նախատեսված ծավալից 265 խտ.մ³ արգելավայրի տարածքներում է, իսկ 975 խտ.մ³ պաշարն արգելավայրից դուրս:

8.1. Անտառվերականգնման միջոցառումներ

Անտառվերականգնման միջոցառումներ Իջևանի անտառներում իրականացվել են 1931թ.-ից՝ փուլում իրականացվել են միայն բնական վերածին օժանդակող միջոցառումներ, իսկ 1945թ.-ից նաև անտառմշակույթների հիմնում, ընդ որում անտառմշակույթները հիմնվել են հիմնականում ոչ անտառաձածկ տարածքներում, ինչպես նաև ցածր լրիվության (03-04) ծառուտներում մայր սաղարթի տակ: Մինչև 1990թ. Իջևանի անտառտնտեսությունում գերակա էր անտառվերականգնումը, որի ապացույցն է 1978-1990թթ. անտառտնտեսությունում իրականացված անտառվերականգնման մեծ ծավալները՝ մոտ 2000հա անտառմշակույթների հիմնում, 20հա անտառվերակառուցում և 3000հա-ի վրա բնական վերածին օժանդակող միջոցառումներ: Տարեկան շուրջ 150հա անտառմշակույթներ հիմնվել են ցածր լրիվության անտառաձածկ տարածքներում, մայր սաղարթի տակ՝ ծառուտների լրիվության և արտադրողականության բարձրացման նպատակով և շատ հաճախ տարևերջյան հաշվետվություններում փոխադրվել են անտառաձածկ՝ արհեստականորեն մեծացնելով անտառաձածկ մակերեսը, որը ներկա գույքագրմամբ ճշտվել է:

2006թ. անտառմշակույթների գույքագրմամբ հաշվառված 481հա միակցված անտառմշակույթներից ներկա գույքագրմամբ պակաս է հաշվառված 225,7հա (255,3հա), իսկ սաղարթի տակ հիմնված անտառմշակույթները հնարավոր չէր ճշտել բնական սերմնային վերականգնմամբ խառը երիտասարդ ծառուտների առաջացման պատճառով:

Անտառմշակույթների տեղաբաշխման նախորդ և ներկա քարտեզագրական նյութերի համադրման արդյունքներով պարզվել է, որ անտառմշակույթներում բացարձակ գերակշռող ընկուզենու տարածքները նվազել են 196հա-ով, ինչը հիմնականում բացատրվում է անբավարար պահպանության և հիմնականում սերմնային վերականգնմամբ ցածրարժեք ծառատեսակների գերակշռությամբ խառը ծառուտների առաջացման հանգամանքներով:

Բնական պաշարների կառավարման և չքավորության նվազեցման ծրագրի շրջանակներում Իջևանի, Խաչարձանի և Այգեհովիտի անտառպետություններում 2007թ. հիմնված ընդհանուր 71,7հա անտառմշակույթներից անբավարար պահպանության և խնամքի միջոցառումների իրականացման պատճառներով միայն 5,7հա հացենու գերակշռությամբ միակցված սաղարթով անտառմշակույթներն են հայտնաբերվել:

Անտառվերականգնման միջոցառումների նախագծման ժամանակ հաշվի է առնվել տարբեր անտառային տիպերում և հողային կատեգորիաներում բնական վերածի ընթացքը և անտառածման պայմանները: Անտառհիմնման, ինչպես նաև ագրոտեխնիկական միջոցառումների նախագծման համար հիմք են ընդունում հողային բերրիության և անտառածեցման պիտանելիության դասակարգումը՝

- Անտառածեցման պիտանելիության առաջին խմբի մեջ են մտնում մինչև 20° թեքության լանջերը, հողերը հզոր կամ միջին հզորության են, մայրական ապարների ելքը մինչև 20%: Այս պայմաններում կարող են աճել արժեքավոր, արագաճ, երկարակյաց անտառային, ինչպես նաև պտղատու տեսակներ:
- Երկրորդ խմբի մեջ են ներառվում ավելի փոքր հզորություն ունեցող հողերը, համեմատաբար վատ անտառածեցման պայմաններով, այն է միջին աստիճանի քարքարոտ, մայրական ապարների ելքը 20-40%, միջին հզորության, մինչև 30° թեքության լանջերի վրա գտնվող տարածքները: Նշված պայմաններում բարձրարժեք տեսակներն աճի և արտադրողականության տեսանկյունից զիջում են I-ին խմբին:
- Երրորդ խմբի մեջ մտնող հողային պայմաններում անտառածեցման հնարավորությունները սահմանափակ են, աճում են սահմանափակ տեսակների ծառաթփատեսակներ, որոնք պահանջկոտ չեն հողակլիմայական պայմանների նկատմամբ:
- Չորրորդ խմբի մեջ են մտնում այն հողերը, որոնք բավարար չեն անտառածեցման համար՝ քարքարոտ են և մայր ապարների ելքը կազմում է 60% և ավելի:

Կախված անտառհիմնվող տարածքի տեղադրությունից, վիճակից, աճեցվող ծառատեսակների կենսաբանական առանձնահատկություններից, անտառապատման նպատակից նախատեսվում են սերմերի ցանքի կամ տունկի եղանակով:

Ցանքի եղանակով հիմնված տնկարկը սովորաբար ավելի երկարակյաց և կենսաբանորեն ավելի կայուն է, սակայն առաջին տարիներին մեծ է կախվածությունը բնական պայմաններից և սերմերի ծլունակությունից, ինչպես նաև մոլախոտերի հետ միաժամանակ աճման պայմաններում ցածր է մրցակցությունը: Տնկման առավելությունը կայանում է դրանում, որ տնկիներն առաջին տարիներին ավելի արագ են աճում, քանի որ իրենց դանդաղ աճման շրջանն անցել է տնկարանում, ավելի քիչ են տուժում մոլախոտերի հետ պայքարում, ինչպես նաև քիչ են վնասվում կրծողների և թռչունների կողմից:

Դաշտային ուսումնասիրության արդյունքներով, հաշվի առնելով անտառածման պայմանները և ծառատեսակի կենսաբանական առանձնահատկությունները, ընտրվել են համապատասխան անտառվերականգնման եղանակները, հիմնման սխեմաները և հաշվարկվել են տնկանյութի ու սերմերի պահանջը:

Անտառհիմնումը հիմնականում նախատեսվում է խրամատային եղանակով՝ կիրառելով սերմնաբուսակների տնկման և սերմերով ցանքսի եղանակը, իսկ խոշոր տնկանյութով համեմատաբար հարթ տարածքներում հիմնելու դեպքում՝ փոսային

եղանակը: Խրամատների երկարությունը, կախված հողատեսքից և մայր ապարների ելքերից, նախատեսվում է 1500-4000գծմ/հա:

Անտառվերականգնում նախատեսվում է ցածր լրիվության ծառուտների լրիվության և արտադրողականության բարձրացման նպատակներով և իրականացվում են մայր սաղարթի տակ ցանքսի կամ տնկման եղանակներով: Որոշ հատվածներում, որտեղ բնական բացատները համեմատաբար մեծ են և ընդգրկում են մակերեսի ոչ պակաս 40%-ը, անտառաճեցման նպաստավոր պայմանների առկայության դեպքում նախատեսվում է տնկման եղանակով բարձրարժեք ծառատեսակներով լրիվության և արդյունավետության բարձրացում: Ընտրված ծառատեսակները, հատկապես լորենին, լինելով մեղրատու ծառատեսակ, կնպաստի մեղվաբուծության զարգացմանը:

Բնական վերականգնման օժանդակում ն իրականացվում է ցանկապատման և հանքայնացման եղանակով, որը նախատեսվում է հարթակներով (1x1մ), որոնց քանակությունը կախված ծառուտի լրիվությունից, մայր ապարների ելքից և առկա բնական վերածի քանակությունից նախատեսվում է 500-1000 հատ 1հա-ում:

8.2. Անտառների արդյունավետության բարձրացում

2020-2029թթ. ժամանակաշրջանում անտառային հողերի արտադրողականության բարձրացման նպատակով անտառշինությամբ նախատեսվում են՝

- անտառային մշակույթների հիմնում,
- ցածր լրիվության ծառուտների արտադրողականության բարձրացում,
- բնական վերածին օժանդակող համալիր միջոցառումներ,
- խնամքի հատումների իրականացում,
- անտառպահպանական և անտառպաշտպանական աշխատանքների բարելավում,
- ընտրովի սանիտարական հատումներ,
- անտառսերմնային մշտական տեղամասերի ստեղծում:

Բարձրարժեք և բարձրարտադրողական անտառային տեսակների հիմնմամբ ընդլայնվում է անտառաճածկ մակերեսը, վերականգնվում են հատված և քայքայված անտառները, ծառուտները ձևավորվում են ցանկալի ուղղությամբ, նպաստվում է կենսաբազմազանության հարստացմանը:

Խնամքի հատումներն օժանդակում են ծառուտների նպատակային ձևավորմանը՝ տեսակային կազմի բարելավմանը, որակական և տարածքային տեղաբաշխմանը, անտառի հողապաշտպան, ջրապաշտպան, սանիտարա-հիգիենիկ, էսթետիկական հատկությունների բարելավմանը և անտառների արդյունավետության բարձրացմանը:

Անտառներնային մշտական տեղամասերի հիմնումը նախատեսվում է բարձր ցանքային հատկություններով և արժեքավոր ժառանգական հատկանիշներով օժտված սերմերի ստացման համար:

Անտառների պահպանության տեսանկյունից առավել խոցելի տարածքների ցանկապատումը նպաստում է անտառվերականգնման միջոցառումների իրականացմանը և կենսաբազմազանության ներուժի մեծացմանը:

Համաձայն կառավարման պլանի նախագծի նախատեսվում է 2020-2029թթ. իրականացնել միջոցառումներ հետևյալ ծավալներով (աղյուսակ 30):

Աղյուսակ 30. 2020-2029թթ շրջանում նախատեսված միջոցառումներ

№	Միջոցառման անվանումը	Չափի միավորը	Մակերեսը
1	Անտառային մշակույթների հիմնում ոչ անտառաձածկ տարածքներում	հա	1064,7
1.1	Անտառային մշակույթների հիմնում բացատներում և ամայի տարածքներում	հա	475,5
1.2	Անտառային մշակույթների հիմնում անթրոպոգեն նոսրուտներում	հա	589,2
1.2.1	Խրամատներով և փոսերով	հա	123,1
1.2.2	Բնական վերականգնմանն օժանդակող միջոցառումներով (հարթակնեով, սերմերի ցանքսի միջոցով)	հա	466,1
2	Ցածր լրիվության ծառուտներում բնական վերականգնմանն օժանդակող միջոցառումներ	հա	804,8
2.1	Հանքայնացման և լրացուցիչ ցանքսի միջոցով (0,3-0,4 լրիվության ծառուտներում)	հա	665,8
2.2	Միայն հանքայնացման միջոցով	հա	139,0
2.3	Ցանկապատման միջոցով	գծմ	48000
3	Անտառայգու հիմնում	հա	4,4
4	Անտառմշակույթի լրացում	հա	22,0
Ընդամենը		հա	1895,9

2020-2029թթ. ժամանակաշրջանի անտառային մշակույթների արտադրողականության որոշման համար մշակույթները պայմանականորեն հավասարեցված են ծառուտների I հասակային դասին, ընդ որում ասեղնատերևավոր ծառատեսակների միջին աճը հաշվարկված է II հասակային դասի ծառուտների միջին աճի 40%-ի չափով, իսկ տերևավոր ծառատեսակներինը՝ II հասակային աճի 60%-ի չափով: Անտառի գույքագրման և գնահատման արդյունքներով I հասակային դասի 1 հա-ի միջին աճը ասեղնատերևավոր ծառատեսակների համար 2,40մ³ է, իսկ տերևավոր տեսակների մոտ 1,54մ³ (աղյուսակ 31):

Աղյուսակ 31. 2020-29թթ. ժամանակաշրջանում հիմնման նախատեսված անտառմշակույթների աճի ցուցանիշները

№	Միջոցառման անվանումը	Մակերեսը, հա	1հա-ի լրացուցիչ միջին աճը, մ ³	Սպասվելիք լրացուցիչ աճը նախագծվող տարածքում, մ ³
1	2020-29թթ. Հիմնման նախատեսված մշակույթներ բացատներում և անթրոպոգեն նոսրուտներում	1064,7		
1.1	Ասեղնատերևավոր	138	2,40	331,2
1.2	Տերևավոր	926,7	1,54	1427,2
Ընդամենը				1758,4

Բնական վերաճին օժանդակող միջոցառումների (հանքայնացում և մասնակի սերմերի ցանք, 48000գծմ. ցանկապատում՝ արդյունքում մոտ 10000հա-ում կկանխվի անասունների մուտքը) արդյունքում լրացուցիչ աճը կկազմի 10820,4x0,2մ³/հա (պայմանականորեն) =2164,1մ³:

Այսպիսով, նախատեսվող միջոցառումների արդյունքում սպասվելիք լրացուցիչ տարեկան աճը կկազմի 3922,5մ³:

Կառավարման պլանի նախագծում նախատեսվող համալիր միջոցառումների արդյունքում, անտառտնտեսության անտառային հողերում տեղի կունենա անտառաձածկ տարածքի տեսակարար կշռի ավելացում և ծառուտի կազմի բարելավում:

Անտառաձածկ մակերեսի ավելացումը նախատեսվում է ոչ անտառաձածկ տարածքներում անտառմշակույթների հիմնման, ինչպես նաև բնական վերաճին օժանդակող միջոցառումների հաշվին:

Ինչպես երևում է աղյուսակ 49-ից, 2020թ. համեմատությամբ անտառաձածկ մակերեսը ստուգիչ ժամանակաշրջանի վերջում (2029թ.) նախատեսվում է ավելացնել 398,1հա-ով, իսկ 2033թ. կանխատեսվում է ավելացումը ևս 764,5հա-ով:

Հաշվարկը կատարվել է ընդունելով, որ անտառվերականգնման ծավալներն իրականացվելու են 10 տարվա հավասար բաշխվածությամբ, որի դեպքում առաջին երեք տարիների հիմնված չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթները (30%), բավարար խնամքի պայմաններում կփոխադրվեն անտառաձածկ մակերես, իսկ մնացած 70%-ը հաջորդող 5 տարիներին:

Ոչ անտառաձածկ մակերեսի նվազումը 2029թ. 1097,5հա-ով բացատրվում է 475,5հա բացատների անտառապատման և 589,2հա տարածքներում իրականացված անտառամշակույթների հիմնման ու բնական վերականգնման միջոցառումներով (աղյուսակ 32):

Աղյուսակ 32. Տեղեկագիր անտառտնտեսության հողատեսքերում նախատեսվող փոփոխությունները (հա)

№	Հողատեսքի անվանումը	01.01.2020թ.	01.01.2029թ.	Փոփոխությունը	01.01.2033թ.	Փոփոխությունը, 01.01.2020թ. -ի համեմատությամբ
1	Անտառային հողեր, ընդամենը	24733,3	24733,3	0	24733,3	0
1.1.	Անտառաձածկ, ընդամենը	22637,9	23035,2	+398,1	23800,5	+1162,6
1.1.1.	Բնական ծագման անտառներ	22382,6	22412,6	+30	22432,6	+50
1.1.2.	Անտառմշակույթներ	255,3	622,6	+368,1	1367,9	+1112,6
1.2.	Չմիակցված սաղարթով անտառմշակույթներ	47,9	745,3	+699,1	-	-47,9
1.3.	Անտառային տնկարան	-	1,0	1,0	1,0	1,0
1.4.	Ոչ անտառաձածկ, ընդամենը	2047,5	951,8	-1097,5	931,8	-1115,7

1.4.1.	Հատված և չվերականգնված տարածքներ, անթրոպոգեն նոսրուտներ	1346,4	737,2	-609,2	722,2	-624,2
1.4.2.	Բացատներ և պարապուտներ	701,1	214,6	-486,5	209,6	-491,5
2.	Ոչ անտառային հողեր, ընդամենը	1273,7	1273,7	0	1273,7	0
2.1.	Խոտհարքներ	8,7	8,7	0	8,7	0
2.2.	Արոտավայր	457,5	457,5	-	457,5	-
2.3.	Անտառայրի և անտառայլանտացիա	32,4	32,4	0	32,4	0
2.4	Վարելահող	1,1		1,1		
2.4.	Այլ հողեր	774,0	774,0	0	774,0	0
3.	Անտառտնտեսության ընդհանուր մակերեսը	26007,0	26007,0	-	26007,0	-

Նախատեսվող միջոցառումների արդյունքում էական փոփոխություն է ակնկալվում նաև ծառուտների տեսակային կազմում:

Հիմնական անտառկազմող ծառատեսակների որակական կազմը զգալիորեն փոխվել է ի հաշիվ ոչ անտառածածկ տարածքների, ցածր արտադրողականության ու լրիվության (03-04) ծառուտների անտառապատման և անտառվերականգնման միջոցառումների:

Հաճարենու ծառուտներում 2020թ. համեմատությամբ 2029թ. կանխատեսվող 65,0հա, իսկ 2033թ. ևս 65,0հա ավելացումը բացատրվում է երիտասարդ տարիքային խմբի կովկասյան բոխու գերակշռությամբ և հաճարենու մասնակցությամբ բարձր լրիվության ծառուտներում նախատեսվող խնամքի հատումների, որի արդյունքում բոխի ծառերի հատմամբ Հաճարին ծառուտի կազմում կդառնա գերակշռող, ինչպես նաև անթրոպոգեն նոսրուտներում կաղնու սերմերի հետ անտառմշակույթների հիմնման և բնական վերականգնման օժանդակման միջոցառումներով:

Բարձրաբուն կաղնուտների մակերեսը կավելանա 2029թ. 234հա, իսկ 2033թ. ևս 516,6հա-ով՝ ի հաշիվ բացատներում, անթրոպոգեն նոսրուտներում և ցածր լրիվության ծառուտներում իրականացվող կաղնու ցանքսի և բնական վերականգնման օժանդակման միջոցառումների:

Կովկասյան բոխու գերակշռությամբ, Հաճարի և արևելյան ու վրացական կաղնի տեսակների մասնակցությամբ, ցածր լրիվության ծառուտներում և անթրոպոգեն նոսրուտներում նախատեսվող կաղնու անտառմշակույթների հիմնման և բնական վերականգնման օժանդակման միջոցառումների արդյունքում մի կողմից նվազել է բոխու գերակշռությամբ ծառուտների մակերեսը, մյուս կողմից անթրոպոգեն նոսրուտներում և ոչ մեծ մակերեսներով անտառային բացատներում բոխու բնական սերմնային վերականգնմամբ տեղի է ունենում մակերեսի ավելացում, արդյունքում՝ բոխուտների մակերեսի վելացումը կանխատեսվում է 2029թ. 10,0հա, իսկ 2033թ. ևս 10,0հա:

Անտառային բացատներում սոճու, որպես գլխավոր տեսակ և հացի, թխկի՝ ուղեկցող տեսակներ անտառմշակույթների հիմնմամբ 2029թ. Սոճին կավելանա 45,0հա-ով, իսկ 2033թ. ևս 93,0հա-ով, իսկ առանձին հատվածներում հացին, կեչին, թխկին և լորին ծառուտի կազմում կգերակշռեն:

Ոչ անտառածածկ տարածքներում համապատասխան տնկիներով հիմնամաք կանխատեսվում է ընկուզենու, անտառային տանձենու և խնձորենու ծառուտների մակերեսների ավելացում:

Արջատիլենու տարածման քառակուսիներում սերմնաբուսակներով հիմնամաք և սերմերի ցանքով վերականգնմամբ կանխատեսվում է արջատիլենու գերակշռությամբ ծառուտների մակերեսների ավելացումը 2029թ. 4,0 և 2033թ. ևս 8,0հա (աղյուսակ 33):

Աղյուսակ 334. Գերակշռող ծառաթփատեսակների փոփոխությունը 2020–2033թթ

№	Գերակշռող ծառատեսակները	2020թ. փաստացի, հա	Կանխատեսվում է, հա			
			2029թ.	փոփոխությունը 2020թ. նկատմամբ	2033թ.	փոփոխությունը 2020թ. նկատմամբ
1	Հաճարի	8618,0	8683,0	+65,0	8748,0	+130
2	Կաղնի	3072,9	3306,9	+234,0	3823,5	+750,6
3	Բոխի	7025,5	7035,5	+10	7045,5	+20
4	Ղաժի	3203,9	3218,9	+15	3228,9	+25
5	Սոճի	38,9	83,9	+45,0	176,9	+138
6	Հացենի	11,0	14,0	+3	26,0	+15
7	Թխկի	22,8	25,8	+3	31,8	+9
8	Արջատիլենի	92,0	98,0	+4	110,0	+12
9	Գիհի	235,5	232,5	-3	231,5	-4
10	Կեչի	16,0	17,8	+3,8	24,0	+14
11	Շագանակենի	1,6	1,6	0	1,6	0
12	Խնձորենի	1,9	7,9	+6	19,9	+18
13	Տանձենի	2,5	8,5	+6	20,5	+18
14	Ընկուզենի	226,4	230,4	+4	238,4	+12
15	Լորենի	-	1,5	+1,5	5,0	+5,0
16	Ուռենի	14,3	14,3	0	14,3	0
17	Տխլենի	18,0	18,0	0	18,0	0
18	Ցաքի	36,7	36,7	0	36,7	0
Ընդամենը		22637,9	23035,2	+397,3	23800,5	+1162,6

Տավուշի մարզի Իջևանի ենթաշրջանը Հայաստանի ամենագեղատեսիլ վայրերից է: Հարուստ բնությունը, մաքուր օդն ու ջուրը, բազմաթիվ պատմամշակութային կառույցների առկայությունն, օրգանական սնունդը հրաշալի նախադրյալներ են ստեղծում զբոսաշրջության զարգացման համար:

Այստեղ հայտնաբերված են տարբեր ժամանակաշրջանների կիկլոպյան ամրոցներ, միջնադարյան քարանձավային բնակավայրեր, վաղ, միջին և ուշ միջնադարյան վանական համալիրներ և փոքրիկ մատուռներ, որոնք էապես կնպաստեն զբոսաշրջության զարգացմանը:

«Հ կառավարության 30 դեկտեմբերի 2004 թվականի N 1929-Ն որոշման համաձայն հաստատվել է Տավուշի մարզի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ցանկը:

Ստորև ներկայացվում է տեղեկատվություն արգելավայրի և հարակից համայնքների վարչական տարածքներում ՀՀ կառավարության կողմից 2002թ.-ին հաստատված առավել հետաքրքրություն ներկայացնող պատմամշակութային հուշարձանների վերաբերյալ (աղյուսակ 34):

Զբոսաշրջային ծառայությունների զարգացումը (ուղիներ, ձիարշավներ, քայլարշավներ, հյուրանոցային և հյուրատնային ծառայություններ և այլ) լրացուցիչ լուրջ ներդրում կարող է ունենալ համայնքային զարգացման մեջ: Ներկայումս նման ծառայություններ հիմնականում հասանելի չեն: Բոլոր համայնքներում կան զբոսաշրջային գրավչության վայրեր, այն է՝ բնական և պատմամշակութային բազմաթիվ հուշարձաններ, ավերակներ, ձիարշավի և քայլարշավի հնարավորություններ, եկեղեցիներ և այլ տեսարժան վայրեր, սակայն այս հնարավորությունները նպատակային չեն օգտագործվում:

Աղյուսակ 34. Պատմամշակութային հուշարձաններ

№	Համայնք	Հուշարձանի անվանումը	Կառուցման ժամանակաշրջան	Տեղադիրք
1.	Իջևան	«Մանթաշ» կամ «Աշոտ երկաթ» բերդ	10-13-րդ դարեր	Քաղաքից 10 կմ հր-արմ, Աղստև գետի աջափնյա լեռնագագաթին
2.	Իջևան	Դամբարանադաշտ	Ք.ա 2-1 հազարամյակ	Սպիտակ լճի մոտ
3.	Գանձաքար	«Աղջկա բերդ» ամրոց	13-17-րդ դարեր	Քաղաքից 9 կմ արմ, անտառապատ սարի գագաթին
4.	Գանձաքար	«Բուդուրի քար» ամրոց	մ.թ.ա 4-3 հզ	գյուղից 2 կմ արլ. Լեռան գագաթին
5.	Գանձաքար	«Հակոբ բեկի խաչ» ամրոց	միջնադար	գյուղից հր-արլ
6.	Գանձաքար	դամբարանադաշտ	Ք.ա 1-ին հազարամյակ	Գյուղից 3 կմ հր-արմ
7.	Գանձաքար	Քարայր կացարաններ	12-19-րդ դարեր	Գյուղի շրջակայքում
8.	Հովք	Վանական համալիր	10-12 դդ	Աղստև գետի աջ ափին, գյուղից հր-արլ
9.	Հովք	Ամրոց	միջնադար	Գյուղից հր-արմ
10.	Հովք	Մատուռ	13-14-րդ դարեր	Գյուղի դիմաց,գետի ափին
11.	Աղավնավանք	«Բերդատեղ» ամրոց	Ք.ա. 2-1 հազարամյակ	Գյուղից 2 կմ հս-արլ, ժայռոտ բարձունքի վրա
12.	Աղավնավանք	«Թփի դաշ» ամրոց	Ք.ա. 2-1 հազարամյակ	Գյուղից հյուսիս, կլոր ժայռի վրա
13.	Աղավնավանք	կամուրջ	12-13-րդ դարեր	Գյուղից հարավ, գետիկ գետի վրա
14.	Գետահովիտ	«Միջնաշեն» գյուղատեղ	12-13-րդ դարեր	Գյուղից 1,5 կմ հս-արլ
15.	Գետահովիտ	գերեզմանանոց	12-13-րդ դարեր	Եկեղեցու շուրջը
16.	Վազաշեն	«Կարմիր քար» ամրոց	13-րդ դար	Գյուղից 6 կմ արլ., ժայռի գագաթին
17.	Վազաշեն	«Փիրին» գյուղատեղ	12-13-րդ դարեր	գյուղից 2-3 կմ հվ, անտառում
18.	Այգեհովիտ	Վանական համալիր «Սրվեղ»	13-14-րդ դարեր	գյուղից 3 կմ հարավ, Խաչի Տակ կոչվող վայրում, անտառապատ բացատի բարձրադիր սարալանջին
19.	Այգեհովիտ	աշտարակ	18-րդ դար	գյուղից 3 կմ հս
20.	Խաշթառակ	դամբարանադաշտ	Ք.ա. 2-1 հզ	գյուղի հվ-ամ մասում, Լուսահովիտ տանող ճանապարհի աջ կողմում
21.	Լուսահովիտ	Եկեղեցի Ար. Աստվածածին	7-րդ դ.	Գյուղի մեջ
22.	Դիտավան	Եկեղեցի «Հացուտ թալա»	12-13 դդ.	գյուղից 2 կմ հվ-ամ, անտառում, բլրի վրա

Հարկ է նշել, որ անտառտնտեսության մոտակա Ենոքավանի վարչական տարածքի Սևքարի անտառտնտեսության կառավարման անտառներում հաջողությամբ գործում է Լաստիվեր-Անապատ հանգստյան գոտին, որն ունի իր

հաճախորդները հանրապետության մարզերից և արտասահմանյան տարբեր երկրներից:

Անտառտնտեսության և հարակից համայնքների լեռնային ռելիեֆն ու կլիմայական առանձնահատկությունները, ուղղաձիգ գոտիականությունը պայմանավորել են տարածքի լեռնագրական և լանդշաֆտային բազմազանությունը, որոնք տարբեր ինտենսիվության բնական և մարդածին երևույթների ազդեցությամբ ձևավորել են բնական միջավայրի ինքնատիպ տարրեր՝ բնության կենդանի և անկենդան հուշարձաններ: ՀՀ կառավարության կողմից հաստատված Տավուշի մարզի բնության հուշարձանների ցանկում ընդգրկված են նաև «Գետահովիտի մամուսապատ ժայռ» հուշարձանը՝ Գետահովիտ գյուղից մոտ 1,8կմ հյուսիս-արևմուտք Սառնաջուր գետի ձախ ափին և «Քվարցային պլազիոպորֆիրների սյունաձև անջատումներ» հուշարձանը՝ Երևան-Իջևան ավտոմայրուղու աջ կողմում, Հովք գյուղից 900մ դեպի հյուսիս-արևելք:

Իջևանի արգելավայրի տարածքում իրատեսական է թռչնադիտարկման (birdwatching) զբոսաշրջության հնարավորությունները: Գիշատիչ թռչունների ու կովկասյան տեսակների մեծ ընտրանին, ինչպես նաև հասանելիությունը (նաև ավտոմեքենայով) դեպի թռչունների տարբեր բնակատեղիներ և հրաշալի բնապատկերով բարձրունքներն ու ժայռապատ կիրճերը հիանալի նախապայման է էկոզբոսաշրջության զարգացման համար: Թռչնադիտողի ուշադրությունը կարող են գրավել այնպիսի տեսակներ, ինչպիսիք են անգղները, արծիվները, ճուռակները, մարգահավը, միջին փայտփորը, փոքր և կիսասպիտակավիզ ճանճորսները, խայտաբղետ քարակեռնեխը, ինչպես նաև շահրիկների և սերինոսների տարբեր տեսակները: Առաջարկվող 2 երթուղիներում էլ առկա են թռչնադիտարկման տարածքներ:

ՀՀ Տավուշի մարզում զբոսաշրջության ոլորտը գնահատվում է որպես գերակա ճյուղերից մեկը, որը զարգացման մեծ ներուժ ունի:

Էկոզբոսաշրջության զարգացման ծրագրի նպատակն է ավելացնել արգելավայրի տարածք այցելուների թվաքանակը և դրանից ստացվող եկամուտները՝ արգելավայրում էկոզբոսաշրջության հնարավորությունները զարգացնելու և արգելավայրն ավելի գրավիչ դարձնելու միջոցով, մարդկային և տեխնիկական հզորություններ ստեղծելու և համայնքներին էկոզբոսաշրջության ծառայությունների մատուցման մեջ ներգրավելու:

Էկոզբոսաշրջության զարգացման հարցում կարևոր է այնպիսի կառավարումը, որը կկանխարգելի այցելությունների հնարավոր բացասական ազդեցությունները բնական էկոհամակարգերի և տեսակների վրա: Էկոզբոսաշրջությունը նաև լավ հնարավորություն է արգելավայրի հարակից համայնքների համար լրացուցիչ եկամուտի ստեղծման տեսանկյունից: Դա կարող է նվազեցնել արգելավայրի պաշարների ներկայումս չկանոնակարգված օգտագործման ծավալները:

Արգելավայրի տարածքի համար մշակվել է երկու էկոերթուղի, որոնք ներառում են թռչունների դիտարկման հնարավորություններ: Էկոերթուղիները կարող են հարակից համայնքների համար այլնտրանքային եկամուտի աղբյուր հանդիսանալ: Ընդհանուր առմամբ էկոզբոսաշրջությունը կարող է ներդրում ունենալ արգելավայրի տարածքի կայուն կառավարմանը:

Էկոզբոսաշրջության ծառայությունների մատուցման համար նախատեսվում է անտառտնտեսության կենտրոնական մասնաշենքում (Իջևան քաղաքում) ստեղծել

այցելուների կենտրոն՝ հագեցված տեղեկատվական և բացատրական համապատասխան նյութերով, ձեռք բերել էկոզբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման անհրաժեշտ միջոցներ (նվազագույնը՝ 5 ձի, 10 վրան, 5 լեռնային հեծանիվ և այլն), իրականացնել էկոզբոսաշրջային երթուղիների նշահարում և տեղեկատվական վահանակների տեղադրում, կազմակերպել ուսուցումներ արգելավայրի համապատասխան անձնակազմի համար, համագործակցել տուր-օպերատորների հետ՝ տարածք այցելողների թվաքանակն ավելացնելու համար (ներառյալ դասընթացներ, ճանաչողական այցեր և այլն) և այլ միջոցառումներ:

Արգելավայրի և հարակից համայնքների համար իրատեսական է համալիր՝ էկոզբոսաշրջություն, ագրոզբոսաշրջություն և պատմամշակութային զբոսաշրջության ծառայությունների մատուցումը: Այս տեսանկյունից տեղական համայնքները կարող են առաջարկել հետևյալ ծառայությունները՝ ուղեկցում համապատասխան երթուղիներով (քարտեզ 20), տրանսպորտային միջոցների ապահովում, կենսաբազմազանության ցուցադրում, էկոլոգիապես մաքուր սննդի տեսականու մատուցում, կացարանների ապահովում, ազգային արհեստների ցուցադրում և այլն: Արգելավայրի հարակից համայնքներում պետք է ստեղծել հնարավորություններ այցելուների գիշերակացի (B&B), ինչպես նաև տեղական (այդ թվում անտառի վրա հիմնված՝ պտուղ-հատապտուղներ, սնկեր և այլն) արտադրանքի վաճառք կազմակերպելու համար: Անհրաժեշտ է կազմակերպել ուսուցումներ՝ համայնքներում պատշաճ մակարդակով համապատասխան էկոզբոսաշրջային ծառայությունների մատուցման ուղղությամբ:

8.3. Անտառի պահպանություն

Վերջին քառորդ դարում անտառտնտեսության տարածքի մոտ 85%-ն անցել է տարբեր ինտենսիվության չհամակարգված հատումներով, որի հետևանքով արմատական անցանկալի փոփոխություններ են կատարվել նաև ծառուտների տեսակային կազմում՝ բարձրարժեք և բարձրաբուն հաճարկուտները, կաղնուտներն ու այլ արժեքավոր տեսակները փոխարինվել են ցածրարժեք բոխուտներով և դաժուտներով:

8.4. Անտառպահպանության խնդիրներն ու պահաբաժինների առանձնացումը

Պահպանության հիմնական խնդիրը նվազագույնի հասցնել անտառային և այլ էկոհամակարգերի ու պաշարների չհամակարգված օգտագործումը, նվազեցնել հրդեհների ռիսկերը, ինչպես նաև բնական վերականգնման օժանդակման միջոցառումներով վերականգնել դեգրադացված անտառային տարածքները: Պահպանության գործողություններում ներառվում են՝

- Դեգրադացված անտառային էկոհամակարգերի վերականգնում, ինչը անհրաժեշտ է վտանգված տեսակների վիճակի բարելավման, ինչպես նաև անտառային հատվածների միասնականության և ամբողջականության

ապահովման համար՝ անտառվերականգնման միջոցառումները ներկայացված է 8-րդ բաժնում:

- Արգելավայրի սահմաններում համապատասխան ռեժիմի պահպանում՝ հաշվի առնելով բնօգտագործման և կառավարման առանձնահատկությունները:
- Բարձր բնապահպանական արժեք ունեցող անտառների (ԲԲԱԱ) առանձնացում և համապատասխան կառավարում: ԲԲԱԱ-ների կառավարման գործողությունները պետք է ուղղված լինեն հայտնաբերված արժեքների պահպանմանը և վերականգնմանը:
- Ինքնակամ հատումների ծավալների կրճատման նպատակով համալիր ծրագրի մշակում և իրականացում:
- Արգելավայրի և «Դիլիջան» ազգային պարկի միջև էկոհամակարգերի շարունակականությունն ու տեսակների տեղաշարժը և տարածումն ապահովելու նպատակով համագործակցություն ու համապատասխան գործողություններ:
- Համայնքների կողմից օգտագործվող արոտավայրերի և խոտհարքների կայուն կառավարման սխեմաների մշակում՝ բացառելով անտառվերականգնման ենթակա անտառներում անասունների մուտքը, ընդ որում պետք է գտնվեն այդ անտառներից դուրս, խոտհարքերում (որոնք շատ դեպքերում անտառային բացատներն են) կատարվող գործողությունները չպետք է բացասաբար անդրադառնան սերմնային ինքնավերականգնման վրա, իսկ համեմատաբար բարձր թեությունների վրա գտնվող արոտավայրերի օգտագործումը չհանգեցնի էրոզիոն գործընթացների ակտիվացմանը: Բնակավայրերին մոտ գտնվող վերականգնման ենթակա տարածքների ցանկապատում՝ ընտանի կենդանիների մուտքն արգելելու նպատակով:

Անտառների պահպանության ուժեղացման, բնականոն վիճակի պահպանման, վիճակի բարելավման և կայուն կառավարման իրականացման նպատակով ամբողջ տարածքը ներկայումս գործող 31 պահաբաժինների փոխարեն բաժանվել է 34 պահաբաժինների, այդ թվում արգելավայրի տարածքում 19, որից երեք պահաբաժիններում ընդգրկված են նաև արգելավայրի սահմաններից դուրս անտառային տարածքներ, իսկ 15 պահաբաժիններն ամբողջությամբ տեղաբաշխված են արգելավայրի սահմաններից դուրս: Ամենամեծ պահաբաժնի մակերեսը 1161հա է (Իջևանի անտառպետություն 1), ամենափոքրինը՝ 469հա (Այգեհովիտի անտառպետություն 8), պահաբաժինների միջին մակերեսը՝ 764,9հա: Պահաբաժինների չափը սահմանվել է՝ հաշվի առնելով բնական պայմանները, բնակավայրերից հեռավորությունը և հսկողության իրականացման հնարավորությունները: Հսկողության տեսանկյունից առավել վտանգավոր բանուկ ճանապարհներին նախատեսվում է տեղադրել մշտական և շարժական ուղեփակոցներ:

8.5. Անտառի և կենսաբազմազանության պահպանություն

Անտառների և կենսաբազմազանության պահպանությունն ուղղված է լանդշաֆտային և կենսաբանական բազմազանության բնականոն զարգացման

ապահովվմանը, լեռնային անտառային էկոհամակարգերի և դրանց բնորոշ հազվագյուտ և արժեքավոր բույսերի ու կենդանիների պահպանությանն ու վերարտադրությանը:

Անտառտնտեսության անտառների պահպանությունը կիրականացվի ընդհանուր 34 պահաբաժինների անտառապահների կողմից, ընդ որում, բացառությամբ Իջևանի անտառապետության 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ պահաբաժինների, արգելավայրային և արգելավայրից դուրս պահաբաժինները տարանջատված են, ինչն էլ հնարավորություն կնձեռնի արգելավայրային ռեժիմի իրականացմանը, իսկ 2-րդ պահաբաժնում արգելավայրի 788հա տարածքին ավելացվել է արգելավայրի սահմաններից դուրս, սակայն կից 104հա անտառտարածքներ: Նշված հարաբերակցությունը 3-րդ պահաբաժնում կազմում է 808/322հա, իսկ 4-րդ պահաբաժնում 544/346հա:

8.6. Մոնիթորինգի ծրագիր

Կենսաբազմազանության մոնիթորինգի ներդրման հիմնական նպատակն է կանխատեսել բնական և մարդածին ազդեցությունների հետևանքով առաջ եկած գործընթացների զարգացումը և կատարել կանխատեսումներ դրանց հետագա ընթացքի վերաբերյալ: Ստացված մոնիթորինգային տվյալները պետք է օգտագործվեն անտառտնտեսության տարածքում իրականացվող կառավարման գործողություններում համապատասխան փոփոխություններ և շտկումներ կատարելու համար՝ ուղղված էկոհամակարգերի, բնական միջավայրերի և տեսակների պահպանությանը և բնականոն զարգացմանը:

Կենսաբազմազանության մոնիթորինգի խնդիրներն են.

- Բացահայտել կենսաբազմազանության տեսակային կազմի, տարածվածության, քանակական ցուցանիշների, բնակության վայրերի, կենդանիների միգրացիոն ուղիների առկա վիճակը և միտումները:
- Բացահայտել յուրաքանչյուր էկոհամակարգի և դրա բաղադրիչների վրա մարդածին գործոնների ազդեցությունը:
- Գնահատել և կանխատեսել էկոհամակարգերի բաղադրիչների քանակական և որակական փոփոխությունների ընթացքը:
- Նպաստել արգելավայրի վերաբերյալ տեղեկատվական բազայի ստեղծմանը և տեղեկատվական համակարգի անխափան աշխատանքին:

Անհրաժեշտ է մշակել մոնիթորինգի ծրագիր, որը կներառի ինդիկատորային տեսակների ընտրություն՝ էկոհամակարգերի վիճակի միտումները բացահայտելու համար, մոնիթորինգային արձանագրությունների մշակում, դիտակետերի և փորձահրապարակների որոշում և այլն: Անհրաժեշտ է ներդնել և վարել մոնիթորինգի տվյալների բազա և համակարգչային ծրագիր:

Արգելավայրի տարածքում մոնիթորինգի ենթակա հիմնական խոշոր կաթնասուններն են գորշ արջը (*Ursus arctos*), եվրոպական լուսանը (*Lynx lynx*) և մոխրագույն գայլը (*Canis lupus*), այծյամը (*Capreolus capreolus*) և վայրի խոզը (*Sus*

scrofa): Մոնիթորինգի ենթակա թռչնատեսակներից կներառվեն գիշատիչները և այլ տեսակներ:

Զբոսաշրջության մոնիթորինգը պետք է ներառի արգելավայրի տարածքներ զբոսաշրջիկների այցելության արդյունքում բնապահպանական և սոցիալական ազդեցության գնահատում և ճիշտ կառավարում, ինչպես նաև մատուցվող ծառայության որակի գնահատում: Մասնավորապես, մոնիթորինգը պետք է անդրադառնա զբոսաշրջության ծրագրի շրջանակներում իրականացվող գործողություններին, որոնք հնարավոր վնաս կարող են հասցնել էկոհամակարգերի ամբողջականությանը: Անհրաժեշտ է ստեղծել զբոսաշրջության տեղեկատվական բազա GIS համակարգով:

Անհրաժեշտ է ստեղծել մոնիթորինգ իրականացնող անձնակազմի և տեխնիկական հզորություններ և կազմակերպել գործնական դասընթացներ անտառտնտեսության համապատասխան մասնագետների և անտառապահների համար:

8.7. Գիտական ուսումնասիրություններ

Գիտական ուսումնասիրությունները նպատակաուղղված են հիմնական գործառույթների՝ կենսաբանական և լանդշաֆտային բազմազանության ու պատմամշակութային և բնության ժառանգության պահպանության արդյունավետ իրականացմանը:

Գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքում ստացված տեղեկատվությունը կիրառվում է բնապահպանական միջոցառումների պլանավորման, այդ թվում էկոհամակարգերի և դրանց բաղադրիչների պահպանության ու վերականգնման, և դրանց արդյունավետության գնահատման համար, պահպանվող համակարգերի և օբյեկտների վիճակի գնահատման և կանխատեսման, մոնիթորինգի իրականացման, էկոլոգիական հարցերի լուսաբանման, տուրիզմի և ռեկրեացիայի, ինչպես նաև իրականացվող տնտեսական գործունեության ազդեցության գնահատման համար:

Գիտական ուսումնասիրություններն իրականացվելու են կազմակերպության համապատասխան մասնագետների միջոցով: Նրանք պետք է համագործակցեն գիտնականների և հետազոտողների հետ՝ աջակցելով նրանց ու տրամադրելով տեխնիկական օգնություն դաշտային աշխատանքներում: Գիտական և հետազոտական աշխատանքները պետք է իրականացվեն անտառների կառավարման համար կարևոր ոլորտների բացահայտմամբ և առաջնայնությունների սահմանմամբ՝ համագործակցելով համապատասխան մասնագետների հետ:

Ելնելով վերոհիշյալից, 2020-2029թթ-ի գիտական ուսումնասիրությունների ծրագրում առաջարկվում է ներառել.

- Հայաստանի բույսերի և կենդանիների Կարմիր գրքում ընդգրկված բուսական ու կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչների դաշտային ուսումնասիրություններ (գույքագրման իրականացում, թվաքանակի հաշվառման և պոպուլյացիաների գնահատման աշխատանքներ)՝ հատուկ ուշադրություն

դարձնելով ազնվացեղ եղջերուի, կովկասյան մարեհավի, ջրասամույրի և այլ առավել վտանգված տեսակների հայտնաբերմանը,

- կենսաբազմազանության տվյալների բազայի ստեղծում/վարում և պահպանման ու հարստացման նպատակով արժեքավոր և հազվագյուտ տեսակների հավաքածուների կազմում,
- հազվագյուտ և վտանգված տեսակներից կազմված էկոհամակարգերի (ծառուտների) և դրանց ինքնավերականգնման ու ինքնակարգավորման հնարավորությունների բարձրացման ուսումնասիրություններ և դրանց վիճակի բարելավման լրացուցիչ միջոցառումների նախատեսում (արջատխլենի, բնական ծագման սոճի և այլն),
- կլիմայի փոփոխության նկատմամբ անտառների խոցելիության և հարմարվողականության բարձրացման ուսումնասիրություններ և կոնկրետ միջոցառումների նախատեսում,
- ինվազիվ և էքսպանսիվ բուսատեսակների ուսումնասիրություններ և բնական էկոհամակարգերի վրա դրանց ազդեցության նվազեցմանն ուղղված գործողությունների նախատեսում,
- անտառային էկոհամակարգերի կողմից տրամադրվող էկոհամակարգային ծառայությունների ուսումնասիրություններ, ներառյալ օգտակար բուսատեսակների պաշարների, ածխածնի կուտակման և այլ ուսումնասիրությունները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- <<Բնության պահպանության մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության հիմունքների մասին>> ՀՀ օրենքը (1991)
- <<Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին>>՝ օրենքը (1991)
- <<Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին>> օրենքը (2014)
- <<Պատմության եւ մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության եւ օգտագործման մասին>> ՀՀ օրենքը (1998)
- <<Բուսական աշխարհի մասին>> ՀՀ օրենքը (1999) և <<Կենդանական աշխարհի մասին>> ՀՀ օրենքը (2000)
- <<Մթնոլորտային օդի պահպանության մասին օրենք>> (1999թ, լրամշակվել է 2007թ.)
- <<ՀՀ Հողային օրենսգիրք>> (2001)

- <<ՀՀ Ընդերքի օրենսգիրքը>> (2002)
- <<ՀՀ Ջրային օրենսգիրքը>> (2002)
- <<Ջրօգտագործողների ընկերությունների (ՋՕԸ) և ՋՕԸ-րի միությունների մասին>> ՀՀ օրենքը (2002)
- <<Թափոնների մասին>> ՀՀ օրենքը (2004)
- <<Բնապահպանական վերահսկողության մասին>> ՀՀ օրենքը (2005)
- <<Ջրի ազգային քաղաքականության հիմնադրույթների մասին>> ՀՀ օրենքը (2005)
- <<ՀՀ Անտառային օրենսգիրքը>> (2005)
- <<Ջրի ազգային ծրագրի մասին>> ՀՀ օրենքը (2006)
- <<Հողօգտագործման և պահպանման վերահսկողության մասին>> ՀՀ օրենքը (2008)
- Տավուշի մարզի մարզպետարանի պաշտոնական կայք
- Նոյեմբերյան և Իջևան համայնքների համայնքապետարանների պաշտոնական կայքեր